

UNIVERZITET EDUCONS
FAKULTET POSLOVNE EKONOMIJE
Nastava na master studiju
Zimski semestar, šk. 2016./'17.

Nastavna disciplina (obavezna)
po nastavnom planu i programu
"Forenzička revizija"

Nastavnici:
Prof. dr Slobodan V. Vidaković
Doc. dr Pavle P. Parnicki

OBAVEŠTENJE

O trećoj predispitnoj obavezi (II kolokvijum) na predmetu "Forenzička revizija", koja, prema planiranom programu aktivnosti, treba da se obavi dana 02.02.2017. godine, u 17:00.

Prvi deo pomenute obaveze predstavlja izrada seminarskog rada na ponuđenu konkretnu temu:

"RAČUNOVODSTVENIM KONZERVATIVIZMOM PROTIV KRIMINALNIH RADNJI U RAČUNOVODSTVU"

Rezime: na 1/2 kucane strane

Ključne reči: 5 (pet) termina

Uvod: na jednoj kucanoj strani

1. KRIMINALNE RADNJE U RAČUNOVODSTVU

- 1.1. Privredni kriminal - ključni problem današnjice
- 1.2. Pojam, vrste i klasifikacija prevara
- 1.3. Analiza faktora koji utiču na pojam prevara
- 1.4. Izloženost riziku od kriminalnih radnji u računovodstvu
- 1.5. Netačni finansijski izveštaji usled grešaka i prevara
- 1.6. Strategije i oblici manipulisanja računovodstvom

2. RAČUNOVODSTVENI KONZERVATIVIZAM I EKONOMIJA REALNIH VREDNOSTI -

PRIORITET MODERNOG POSLOVNOG OKRUŽENJA

- 2.1. Kreativno (manipulativno) računovodstvo - osnova virtuelne ekonomije
- 2.2. Uloga računovodstvenog konzervativizma u implementaciji ekonomije realnih vrednosti
- 2.3. Zahtevi pred internom revizijom u savremenom poslovnom okruženju

3. OPRAVDANOST POTREBE UVOĐENJA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

- 3.1. Uloga menadžmenta, računovođe i revizora u borbi protiv korupcije i računovodstvenih prevara
- 3.2. Prva linija odbrane od računovodstvenih prevara i preventivna uloga interne revizije u

anticipiranju budućih rizika

3.3. Druga linija odbrane od računovodstvenih prevara i due diligence

3.4. Forenzičko računovodstvo - deo nove računovodstvene profesije

Zaključak: na jednoj kucanoj strani

Literatura:

1. Bašić prof. dr Meliha, Uloga računovođe i revizora u borbi protiv korupcije i finansijskog kriminala, Zbornik radova sa XV Međunarodnog simpozijuma, URR BiH, Neum, 2012.
2. Vidaković prof. dr Slobodan, Računovodstveni konzervativizam i ekonomija realnih vrijednosti - izazov i prioritet BiH poslovnog okruženja, Zbornik radova sa 18. Međunarodnog simpozija: Izazovi poslovnog okruženja, Savez RRFBiH Sarajevo, Neum, 2015.
3. Vidaković prof. dr Slobodan, Uloga revizije i forenzičkog računovodstva u sprečavanju, otkrivanju i istraživanju računovodstvenih prevara, Zbornik radova sa 2. Naučnog skupa Educons Univerziteta, Sremska Kamenica, 2011.
4. Vidaković prof. dr Slobodan, Preventivna uloga interne revizije u optimiziranju rizika poslovanja u budućnosti, Zbornik radova sa 14. Međunarodnog simpozija RiR: Unapređenje poslovanja, Savez RRFBiH Sarajevo, Neum, 2011.
5. Vidaković, V. S.: Revizija - osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Novi Sad, 2009.
6. Kulina D.:Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima

Obim rada: od 47. do 50 strana

Napomena: Seminarski rad predstavlja ujedno i 3. (treći) domaći rad, koji je potrebno predati (obavezno) prilikom dolaska na II kolokvijum, dana 02.02.2017. godine.

Drugi deo drugog kolokvijuma predstavlja izrada domaćeg rada, sa odgovorima na pitanja, koji se predaje prilikom dolaska na polaganje 2. kolokvijuma, dana 02.02.2017. godine.

Pitanja za DOMAĆI RAD:

1. Definišite kriminalne radnje menadžera, zatim, obrazložite zbog čega ne postoje nepromenljiva pravila za definisanje kriminalne radnje, a, potom, objasnite doprinos Edwin - a Shuterland - a i Donald - a R. Creese - a naučnom proučavanju privrednog kriminala.
2. Navedite osnovne vrste korupcije, prema području u kome se javljaju, a, zatim, navedite i objasnite najčešće oblike korupcije, potom, navedite i obrazložite uzroke i posledice korupcije, a, na kraju, nabrojte najčešće neuverljive izgovore za izbegavanje borbe sa korupcijom.
3. Navedite i obrazložite uzroke pojave finansijskog kriminala.
4. Navedite i obrazložite iz čega proizilazi uloga računovođa i revizora u borbi protiv korupcije i kriminala, a, zatim, objasnite IFAC - ov dokument o borbi protiv korupcije, i, na kraju, navedite vrste računovođa forenzičara u zavisnosti od namene i vrste posla koji obavljaju.

5. Navedite i obrazložite faktore koji utiču na pojavu prevara.
6. Objasnite pojam "nova profesionalna računovodstvena praksa", a, zatim, obrazložite korporatizaciju računovodstvene profesije.
7. Na stagnaciju i slabljenje finansijskog izveštavanja, na našim prostorima, uticala su bitna suštinska pitanja. Navedite ih i obrazložite.
8. Navedite činjenice koje se mogu konstatovati kompariranjem dve velike krize, one iz 20. veka sa aktuelnom finansijskom krizom iz prve decenije 21. veka.
9. Objasnite potrebu za reafirmacijom računovodstvenog konzervativizma.
10. Objasnite razloge koji afirmativno govore o prihvatanju uslovnog konzervativizma.
11. Navedite najbitniju karakteristiku grešaka u finansijskom izveštavanju, objasnite u čemu nema razlike između grešaka i prevara, a, zatim, navedite strukturu grešaka, prema Golden T., Skalac S., Clayton M..
12. Obrazložite preventivnu liniju odbrane od računovodstvenih prevara.
13. Obrazložite etimološko poreklo pojma "forenzički", zatim, navedite na šta pojam forenzička indicira u računovodstvenoj profesiji, potom, šta je iniciralo potrebu za forenzičkim računovodstvom, kao, i, u kojim opštim oblastima se mogu, u sažetoj formi, predstaviti različite primene forenzičkog računovodstva.
14. Obrazložite eufemizme "ulepšavanje izloga" i "prepakivanje lošeg biznisa", vrlo česte računovodstvene prevare u našim uslovima.
15. Navedite faktore koji, prema praksi razvijenih zemalja, doprinose učestalim pojavama prevara.
16. Navedite i obrazložite glavne tipove prevara prema Međunarodnom komitetu za revizorske standarde.
17. Objasnite delovanje Jankins - ovog komiteta zaduženog za unapređenje sistema poslovnog i finansijskog izveštavanja.

Prof. dr. sci Slobodan V. Vidaković¹

Doc. dr. sci Milan Ljubojević²

Doc. dr. sci Izet Banda³

**RAČUNOVODSTVENI KONZERVATIVIZAM I EKONOMIJA
REALNIH VRIJEDNOSTI – IZAZOV I PRIORITET BiH
POSLOVNOG OKRUŽANJA**

“Špekulacije podrazumijevaju nužno veliku štetu ako su sporedan i beznačajan dio privredne aktivnosti (ako ostanu mjehurići na postojanom potoku preduzetništva), ali su veoma štetne kada su dominantne (kada preduzetništvo postaje mjehurić u vrtlogu špekulacija)”

¹ Redovni profesor na Fakultetu poslovne ekonomije Univerziteta „Educons“ u Novom Sadu.

² Ovlašćeni javni računovođa.

³ Docent na Evropski univerzitetu u Brčkom

Rezime

Model špekulativnog ili kazino kapitalizma, osobenog po sve većoj dominaciji virtuelne nad realnom ekonomijom, stvoren je, u prvom redu, u najrazvijenijim zemljama Zapada. S obzirom na činjenicu, da se iz periferne špekulativnost transformisala u osnovnu osobenost tržišta, virtuelna ekonomija (koja novac stvara berzanskim špekulacijama), mnogostruko je veća od realne ekonomije (koja stvara opipljive proizvode i usluge). Danas, dakle, egzistiraju dvije paralelne ekonomije, pri čemu virtuelna živi od realne ekonomije, na njoj upravo parazitira, tj. bez realne ne može da egzistira. Računovodstvena profesija upravo u ovom periodu je doživjela, u svojoj viševijekovnoj istoriji najveći gubitak kredibiliteta. Pravo i obaveza računovodstvene struke jeste da računovodstvo, iz aktuelnog stanja “računovodstveno-administrativne dućandžijske kulture”, transformiše u cjelovit i konzistentan sistem, sposoban da podnese izazove krize i doprinese ekonomskoj konsolidaciji privrede. U traženju izlaza iz velike ekonomske krize, sa čijim razornim posljedicama se već duže vremena suočavamo, treba da počemo od osnovnih uzroka koji su do krize i doveli. Drugim riječima, umjesto virtuelne ekonomije moramo uspostaviti ekonomiju realnih vrijednosti, a do nje se može doći, u prvom redu, izduvavanjem ogromnog balona virtuelne ekonomije, kao i onemogućavanjem njegovog ponovnog naduvavanja. Navedeno znači, da je iz bilansa potrebno otpisati sve loše aktive i izbaciti sve vrijednosti koje u suštini to i nisu. To će biti moguće jedino uz “povratak na scenu” računovodstvenog konzervativizma, jednog od najdominantnijih principa konvencionalnog računovodstva. Nastavi li se sa dosadašnjom praksom ignorisanja računovodstvenog konzervativizma, mogao bi se pokrenuti nastanak nove, još pogubnije ekonomske i finansijske krize.

Ključne riječi: poslovno okruženje, balon virtuelne ekonomije, ezoterična dimenzija računovodstva (woodo accounting), računovodstveni konzervativizam, ekonomija realnih vrijednosti.

1. Uvodna razmatranja

Međunarodnoj i domaćoj BiH računovodstvenoj akademskoj zajednici danas se kao imperativ nameće respektovanje krucijalnih osobenosti savremenog poslovnog okruženja, kao dinamičkog sistema koji se mijenja iz godine u godinu, iz mjeseca u mjesec, iz dana u dan. Brojne su i raznovrsne temeljne osobenosti novog poslovnog okruženja uz napomenu da je izuzetno zahtjevna cjelovita analiza uticaja poslovnog okruženja na poslovanje domaćih preduzeća.

Iz navedenih razloga, za potrebe ovog rada ograničićemo se na elaboriranje poslovnog okruženja u kome dominira virtuelna nad realnom ekonomijom, kao i aktuelnom “izumu” vatrenih zagovornika ekonomskog neoliberalizma i tržišnog fundamentalizma, tzv. nove profesionalne računovodstvene prakse, koja je otvorila širok manevarski prostor manipulativnom računovodstvu i prevarnom finansijskom izvještavanju, iz kojih se napaja virtuelna ekonomija.

Najvažniji uzrok krize evrozone jeste rigidno insistiranje globalne finansijske “mafije” (kao i njihovih političkih, medijskih i ekonomskih trabanata), na budžetskoj štednji. Izborna pobjeda Grčke Sirize označava početak odlučnog protivljenja okoštalom konceptu štednje, koji je od samog početka predstavljao jednu od najvećih globalnih neoliberalnih ekonomskih podvala. Budžetski deficit, naravno, nije uzrok ekonomske krize, već njena posljedica, što znači da budžetski redukcionizam usporava privredni oporavak.

Kao izvor naše ekonomske propasti mogu se označiti: neoliberalni koncept slobodnog tržišta, bespogovorno i ponižavajuće služenje diktata MMF-a i Svjetske banke, uz istovremenu rasprodaju domaćih resursa.

I pored očiglednog neuspjeha mjera štednje, isti kreatori (svjetska oligarhija sa MMF-om na čelu), realizatori (politička i ekonomska kvazielita na vlasti) i ubjeđivači (eksponirani medijski ekonomisti, prije svega savjetnici političkog establišmenta), insistiraju na tome da neoliberalni program štednje nema alternativu, mada je praksa pokazala sasvim suprotno. Naime, sve države koje su ušle u radikalne procese budžetske štednje završile su sa velikim rastom nezaposlenosti, padom BDP-a, eksplozivnim rastom javnog duga i erodiranjem javnih službi.

Neoliberalnu svjetsku oligarhiju ne zanima sudbina bilo koje države, ni njenih državljana, nego samo ostvarenje što većih profita i uvećanje vlastitog bogatstva. Aktivni saučesnik u ekonomskoj propasti svih tranzicionih zemalja je MMF, koji je naturao i svojski podržavao pogrešnu ekonomsku politiku.

Međutim, problem nije u MMF-u (koji se prevashodno stavlja u zaštitu interesa svjetske oligarhije i krupnog kapitala, koje zastupa), nego u nekompetentnoj i servilnoj domaćoj vladajućoj eliti, kao i podaničkom diskursu koji je dominantan na domaćoj akademskoj i medijskoj javnoj sceni.

Do sada nije zabilježen slučaj ni jedne države (u kojima je MMF imao odlučujuću riječ u vođenju ekonomske politike), kojoj je pomoć MMF-a bila od pomoći. Na sceni je jedna od najvećih globalnih ekonomskih podvala. Države, uz časne izuzetke, nisu u recesiji zato što je njihova budžetska potrošnja bila prevelika. One su u krizi zato što je svjetska oligarhija izazvala strašnu ekonomsku krizu i nezaposlenost, iznudila državnu intervenciju i ojadila budžete. Isti ti centri moći i njihovi politički, medijski i akademski trabanti, sada uvjeravaju svijet da je za sve kriva visoka budžetska potrošnja. Tvrdo insistiranje na budžetskoj štednji je jedan od najvažnijih uzroka krize evrozone.

Imajući u vidu da u svijetu predstoje ozbiljna geopolitička pomjeranja, ono što bi, u okviru skućenog manevarskog prostora, vladajuća garnitura mogla da uradi u kontaktima sa MMF-om, jeste da bude znatno upornija u zaštiti nacionalnih interesa, a akademska i stručna javnost da saradnju sa MMF-om ne tumači kao šansu za ekonomski prosperitet, nego kao nužno zlo na koje smo prisiljeni zbog kolapsa BiH privrede, izazvanog i pogrešnom ekonomskom politikom, koju je propagirao i nametnuo upravo MMF.

U procesu približavanja Evropskoj uniji računovodstveni sistem treba proglasiti problematikom od prvorazrednog značaja, u prvom redu, zato što su naša preduzeća, sa neodgovarajućim korporativnim upravljanjem i niskom korporativnom kulturom (inače tipičnom za ekonomije tranzicionih zemalja), izložena korišćenju finansijskih izvještaja vrlo niskog nivoa kvaliteta.

Prisutan je i opravdan strah kod stručne i šire javnosti da je realno stanje u privredi BiH mnogo lošije od stanja na koje indicira zvanična statistika. Naime, neadekvatno dosadašnje računovodstveno zakonodavstvo je rezultiralo nizom računovodstvenih neregularnosti, posebno u vidu: pogrešnog procjenjivanja nekretnina, svih oblika zaliha, stvarnih potraživanja i stvorenih ukupnih obaveza prema poslovnim pratnerima, zaposlenima, kao i u izmirivanju javnih obaveza. Sve navedeno, rezultiralo je brojnim finansijskim aferama, koje su se ispoljavale u: velikim utajama poreza, računovodstvenim prevarama, prikraćivanju povjerilaca, dugogodišnjim neisplaćivanjem zarada zaposlenima, i sl.

Izlaz iz pomenute situacije je, primarno, u povratku ekonomiji realnih vrijednosti, tj. izvornim zahtjevima od računovodstva definisanim još u prvom francuskom trgovačkom zakonu (Ordonnance de commerce), prema kome poslovne knjige moraju omogućiti jasan uvid u stanje imovine i čitavo poslovanje, odnosno polaganje računa o radu, s ciljem zaštite interesa čitavog niza korisnika van preduzeća.

Sve učestaliji i respektabilniji su i stavovi računovodstvenih teoretičara i praktičara da je adekvatnu pažnju ponovo potrebno pokloniti primjeni računovodstvenog konzervativizma u generisanju visokokvalitetnih računovodstvenih informacija. Nastavljanje dosadašnje prakse ignorisanja računovodstvenog konzervativizma moglo bi pokrenuti nastanak nove, još pogubnije ekonomske i finansijske krize.

2. Parazitizam virtuelne ekonomije uz podršku kreativnog (manipulativnog) računovodstva

U trijumfu neoliberalnog kapitalizma, poslednje laissez-faire inkarnacije, nalaze se korjeni aktuelne ekonomske krize, odnosno i na nivou svjetske privrede u praksi je postao očigledan raskorak između neoliberalne ekonomske teorije (kojom se obećavalo blagostanje za sve) i ostvarenih rezultata. Naime, nakon 80-ih godina 20. vijeka (kada je era neoliberalizma bila u punom zamahu), umjesto obećanog dinamiziranja svjetske privrede, od strane neoliberalnih teoretičara, efekti su bili potpuno suprotni. Sljedeći podaci potvrđuju navedenu konstataciju, i to: 2,4% je 70-ih godina 20. vijeka iznosila godišnja stopa rasta svjetske privrede; 1,4% u 80-im godinama; 1,1% u 90-im godinama, da bi globalna ekonomska kriza definitivno nastupila u prvoj deceniji 21. vijeka.⁴

Umjesto da se argumentovano govori i rješenja traže na području problema neravnomojnosti i nepravedne raspodjele bogatstva,⁵ bogati i moćni promoviraju teoriju da je problem nastao jer ljudi ne žive u skladu sa realnim mogućnostima, zbog čega insistiraju da slabi i siromašni moraju preduzimati mjere radikalne štednje, uz ogromna otpuštanja zaposlenih.⁶

Osnovna logika programa mjera štednje jeste da se kresanjem budžeta, smanjenjem duga i vraćanjem povjerenja na kraju treba stići do stabilnosti i podrške rasta. Međutim, kada zemlje primjenjuju mjere štednje simultano kad i njihovi glavni trgovinski partneri, ukupna potrošnja pada, uz kontrakciju svih ekonomija, i posljedično povećava postotak duga u odnosu na njihov BDP. Problem sa mjerama štednje u evrozoni je fundamentalniji: kreatori ekonomske politike pokušavaju da riješe problem suverenog duga, dok je stvarni problem bankarska kriza. Previranja na finansijskim tržištima su dovela do panike među liderima država evrozone i to ih je dovelo do toga da netačno dijagnostifikuju bolest i sebi prepisu pogrešnu terapiju, koja je samo proizvela nove probleme.⁷

⁴ Dušanić, B. J.: Ekonomska kriza i kriza ekonomske nauke, Zbornik radova sa 5. Naučnog skupa: Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, Univerzitet Educons, Naučno-istraživački centar, Sremska Kameica - Novi Sad, 2014., str. 56.

⁵ Blizu 41% svjetskog bogatstva, prema piramidi globalnog bogatstva (koju je uradio Credit Suisse), kontroliše 0,7% svjetske odrasle populacije, tj. 32 miliona ljudi, dok svega 3% svjetskog bogatstva kontroliše 68,7% svjetske odrasle populacije, odnosno 3,2 milijarde ljudi, na dnu piramide globalnog bogatstva, vidjeti: <http://www.time.rs/c/337bb8473.9/evo-kako-je-podeljeno-bogatstvo-html>

⁶ Svaka zemlja koja je primjenila mjere štednje bez nametanja gubitaka privatnim kreditorima sada je u većem dugu nego kada je počela sa primjenom tih mjera. Zemlje koje su na taj način smanjile troškove suočene su s najvećim rastom prinosa na obveznice i značajnim porastom duga. Objašnjenje je jednostavno. Kada se zemlja odrekne svog monetarnog suvereniteta njene banke se zadužuju u stranoj valuti, što ih čini veoma osjetljivim na šokove likvidnosti, kao što se desilo i u evropskom bankarskom sistemu 2010-2011. Kad neka vlada nema mogućnost da štampa novac da bi spasila banke ili da poveća izvoznu konkurentnost preko devalvacije valute, njoj ostaje da izabere između zapadanja u docnju ili deflacije (restriktivnih mjera štednje).

⁷ Lideri država evrozone moraju da shvate da smanjenje troškova neće stabilizovati bilans banaka ključnih članica koje su previše izložene suverenom dugu perifernih zemalja. Dok se Evropa ne odrekne restriktivnih mjera i ne okrene pristupu koji preferira ekonomski rast, svi znakovi oporavka će biti iluzorni.

Da bi se vodila ekonomska politika i javno promovisale vrijednosti koje odgovaraju svjetskoj oligarhiji (u vidu bezobzirnog zgrtanja materijalnog bogatstva) trebala im je podrška računovodstvene profesije, odnosno njeno potčinjavanje realizaciji glavnih pokretača sistema (pohlepe i straha).⁸ Globalno poslovno okruženje je, naime, podrazumijevalo podršku na polju međunarodno uporedivog računovodstva, što je, na kraju, rezultiralo internacionalizacijom računovodstva, na najadekvatniji način izraženom u harmonizaciji i standardizaciji računovodstva, tj. međunarodnim računovodstvenim pravilima.⁹ U jesen 2008. godine pod geslom “zaustavljanja panike i daljeg širenja krize” svjetska oligarhija je samo legalizovala već ranije ustaljenu praksu samovoljnog i retroaktivnog “uljepšavanja” finansijskih rezultata, nazvana u stručnoj literaturi i nova profesionalna računovodstvena praksa, koja je imala za posljedicu dodatno pogoršanje kvaliteta finansijskih izvještaja, odnosno srozavanje kredibiliteta u računovodstvenu profesiju. Drugim riječima, promoteri vladajuće i još uvijek dominantne neoliberalne ekonomske ideologije primijenili su politiku dvostrukih standarda prema računovodstvu fer vrijednosti, tako da je bankama i ostalim finansijskim institucijama dozvoljeno nepoštovanje koncepta računovodstva fer vrijednosti, odnosno da ne iskažu na tržištu verifikovane trajne gubitke, po osnovu držanja u portfoliju “trulih” hartija od vrijednosti, nazvanih i “finansijsko smeće”.¹⁰

Na ovim našim “tranzicionim” prostorima standardizacija računovodstva i revizije je, svakako, unaprijedila teoriju i praksu računovodstva i revizije. Međutim, početno oduševljenje Međunarodnim računovodstvenim standardima, Međunarodnim standardima revizije i Međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja, brzo je splasnulo, odnosno relevantna empirijska istraživanja su indicirala da su primjenom ovih rješenja stvoreni i određeni problemi, te otvoren čitav niz različitih pitanja.¹¹

Međutim, na stagnaciju i slabljenje finansijskog izvještavanja u BiH u mnogo većoj mjeri su uticala suštinska pitanja, a jedno od njih, sa posebno pogubnim posljedicama po kvalitet finansijskog izvještavanja, odnosi se na realno postojanje izbora između više alternativa u okviru MRS/MSFI. Naime, kreatori međunarodnih standarda uredili su MRS/MSFI fleksibilnim za upotrebu, što se pokazalo velikim nedostatkom¹², posebno kada se u žiži nalazi teritorijalna uporedivost finansijskog izvještaja poslovnih subjekata u jednoj djelatnosti, privrednoj grani i privredi.¹³

⁸ Vidaković, V. S.: Napuštanje neoliberalnog ekonomskog modela – primarni uslov vraćanja kredibiliteta u računovodstvenu profesiju, Zbornik radova sa 2. Međunarodnog simpozija: Izazovi finansijske-računovodstvene i menadžerske profesije u BiH – Mogućnosti i ograničenja, “Finconsult”, Tuzla, Fojnica, 2014., str. 23.

⁹ Protagonisti i promoteri standardizacije insistirali su, skoro isključivo, na pozitivnim efektima koji bi se, u slučaju masovne primjene, njome ostvarili, dok su svi oni koji su argumentovano indicirali na postojanje čitavog niza prepreka i negativnih efekata standardizacije (koji su, uostalom, i doveli do diskreditacije računovodstvene profesije), na razne načine bili marginalizovani i diskreditovani.

¹⁰ Vidković, V. S.: Reafirmisanje računovodstvenog načela opreznosti – u funkciji promovisanja ekonomije realnih vrednosti, Zbornik radova sa 6. Naučnog skupa: Štednja ili potrošnja – recesija ili oporavak, Novi Sad, 2015., str. 201.

¹¹ Drugim riječima, oni koji su u praksi morali da primjenjuju ove standarde nisu njima bili preterano oduševljeni, odnosno opravdano im se prigovarala nedovoljna preciznost, nepreglednost, teško razumljiv tekst, neprimjeren svakodnevnoj upotrebi, neprecizan i nekorektan prevod sa engleskog jezika, i sl.

¹² Dmitrović, Š. Lj., Milutinović, S.: Mogućnosti unapređenja kvaliteta finansijskog izveštavanja u Srbiji, Zbornik radova sa 41. Simpozijuma: Mogućnosti i ograničenja razvoja računovodstvene profesije u Srbiji, Zlatibor, 2010., str. 87.

¹³ Pored činjenice da su bili izvor različitosti, fleksibilni standardi stvorili su pogodan teren za nastanak računovodstvenih prevara širokog spektra. Zbog otvorene mogućnosti primjene različitih metoda i

Do mogućih alternativa, koje MRS/MSFI dozvoljavaju, upućuju na neke od najčešćih razloga zbog kojih su finansijski izvještaji privrednih društava međusobno neuporedivi, i to:¹⁴

- proizvoljno definisanje pragova materijalnosti;
- izbor između različitih metoda obračuna utroška zaliha metrijala pri upotrebi stvarne nabavne cijene;
- izbor između različitih metoda obračuna amortizacije;
- proizvoljno određivanje (procjena) vijeka upotrebe nekog oblika stalne imovine i nivoa amortizacione stope;
- dopuštene alternative u početnom mjerenju i naknadno mjerenje nakon početnog priznavanja imovine;
- proizvoljno određivanje otpisa spornih potraživanja;
- različite dopuštene metode utvrđivanja cijena transakcija između povezanih lica, i sl.

Afirmisanje neutralnosti, nastalo revidiranjem Konceptualnog okvira za finansijsko izvještavanje 2010. godine (kao sastavni dio napora preduzetih od strane Međunarodnog odbora za standarde finansijskog izvještavanja – IASB, i Odbora za standarde finansijskog izvještavanja – FASB), dovelo je do napuštanja principa opreznosti, s negativnim implikacijama po kvalitet finansijskog izvještavanja.¹⁵ Naime, propagatori računovodstva potčinjenog realizaciji ekonomske politike koja odgovara svjetskoj oligarhiji i krupnom kapitalu insistiraju na neutralnosti računovodstvenih informacija, s obrazloženjem da savremeno finansijsko izvještavanje (primarno orijentisano na budućnost), ima za cilj da ulagačima i ostalim davaocima kapitala pruži podršku prilikom donošenja odluka.¹⁶

S obzirom na činjenicu, da je jedan dio računovodstvene javnosti konzervativizam posmatrao kao prepreku realizaciji ciljeva finansijskog izvještavanja, neoliberalni ekonomisti su, s navodnim ciljem redukovanja pristrasnosti u finansijskom izvještavanju, u praksu uveli koncept fer vrijednosti. Pomenuto je uticalo na precjenjivanje imovine i prihoda, podcjenjivanje obaveza i rashoda i posljedično rezultiralo precjenjivanjem uspješnosti poslovanja, odnosno pružilo je legitimitet pretjeranom (neopravdanom) poslovnom optimizmu menadžmenta.

postupaka pri sastavljanju finansijskih izvještaja iste bilansne pozicije su različito tretirane kod različitih poslovnih subjekata, što je dovelo do neuporedivosti bilansnih pozicija, a samim tim i finansijskih izvještaja jednog poslovnog subjekta sa bilansnim pozicijama, odnosno finansijskim izvještajima poslovnih subjekata koji se služe drugim alternativama.

¹⁴ Dmitrović, Š. Lj., Milutinović, S.: Mogućnosti unapređenja kvaliteta finansijskog izvještavanja u Srbiji, str. 88/89.

¹⁵ Savić, B.: Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izvještavanju, Zbornik radova sa 45. Simpozijuma: Računovodstvo i menadžment privatnog i javnog sektora, Zlatibor, 2014., str. 34.

¹⁶ Konceptualni okvir za finansijsko izvještavanje koji je revidiran 2010. godine ne sadrži opreznost (niti neki drugi blisko povezani koncept, obazrivost na primjer, na kojima se insistiralo prije revizije Okvira), obrazlažući izostavljanje opreznosti upravo njenom nekompatibilnošću sa zahtjevom da finansijski izvještaji treba da prikažu neutralne računovodstvene informacije po donosiocu odluka. Ovakav pristup u znatnoj mjeri je u aktuelnim uslovima poslovanja unazadio kvalitet finansijskih izvještaja, zbog čega su sve brojnija postala mišljenja, ne samo teoretičara i praktičara iz domena finansijskog izvještavanja, zatim međunarodnih i nacionalnih tijela sa područja finansijskog izvještavanja, već i same Evropske komisije, da je računovodstveni princip opreznosti potrebno ponovo svrstati u Konceptualni okvir za finansijsko izvještavanje.

U posljednjoj deceniji, naime, bitnu (suštinsku) promjenu forme i sadržine finansijskih izvještaja o finansijskoj situaciji i uspješnosti poslovanja¹⁷ uslovile su značajne promjene i pravila za priznavanje i vrednovanje sredstava, obaveza, rashoda i prihoda.¹⁸

Stvaranje “mješovite” osnove za finansijsko izvještavanje (upravo kao posljedica obligatne primjene fer vrijednosti), rezultiralo je priznavanjem nerealizovanih dobitaka, što je dovelo do primjene sadržine kako iskazanog rezultata u Izvještaju o rezultatu, tako i kapitala u Izvještaju o finansijskom položaju.¹⁹ Upravo iz navedenog razloga, dobitak/gubitak tekućeg perioda sada obuhvata razliku između nerealizovanih dobitaka i gubitaka, nastalih po osnovu promjene fer vrijednosti sredstava i obaveza, koji se (u skladu sa MRS/MSFI), vrednuje po fer vrijednosti kroz dobitak/gubitak, a ne rezultat potvrđen u transakcijama na tržištu, korigovan za nerealizovane gubitke (kao u konceptu istorijskog troška).²⁰

Ne dovodi prisutnost nerealizovanih dohodaka i gubitaka u rezultatu i sopstvenom kapitalu samo do promjene visine klasičnih indikatora uspješnosti, već ima, s druge strane, za posledicu i mjenjanje njihovog značaja, kao i nametanje potrebe za kreiranjem indikatora uspješnosti primjerenih mješovitoj osnovi.²¹

S prilivima gotovine nerealizovani dobitci nisu u čvrstoj povezanosti kao realizovani dobitci, tako da njihovo poistovjećivanje ima za posledicu donošenje pogrešnih poslovnih odluka, koje u konačnici mogu ugroziti opstanak preduzeća.²²

Prema tome, teren za diskreciono oblikovanje rezultata i manipulacije u finansijskim izvještajima vrlo je prisutan u uslovima u kojima fer vrijednost zahtijeva širu primjenu prosuđivanja. U suprotnosti sa tradicionalno opreznim pristupom (posebno zbog ne rijetko isticanih prigovora o procikličnosti fer vrijednosti), je priznavanje dobitaka nastalih uslijed promjene vrijednosti koji, dakle, nisu ostvareni, čija bi eventualna raspodjela bila izuzetno

¹⁷ Kao odgovor na potrebe brojnih korisnika finansijskih izvještaja evoluiralo je finansijsko izvještavanje o finansijskom položaju i uspješnosti poslovanja privrednih društava. Pod dejstvom čitavog niza okolnosti u kojim privredna društva posluju, mijenjaju se informacione potrebe korisnika finansijskih izvještaja, što je imalo za posledicu ne samo povećanje broja finansijskih izvještaja, već je rezultiralo i promjenama forme i sadržine finansijskih izvještaja.

¹⁸ Drugim riječima, uvođenje koncepta fer vrijednosti promijenilo je, decenijama prije toga korišćenu, normativnu osnovu finansijskog izvještavanja, primarno utemeljenu na pravilima priznavanja i vrednovanja izvedenim iz koncepta istorijskog troška, tako da se na mix-u pomenuta dva koncepta danas baziraju MSFI. Kreatori Međunarodnih računovodstvenih standarda su, dakle, preusmjerili težište standarda sa koncepta istorijskog troška (ključne odrednice konzervativnog finansijskog izvještavanja) ka konceptu fer vrijednosti.

¹⁹ Škarić, J. K.: Implikacije primene fer vrednosti na iskaznu moć izveštaja o rezultatu, Zbornik radova sa 43. Simpozijuma: Ekonomsko-finansijska kriza i računovodstveni sistem, Zlatibor, 2012., str. 21.

²⁰ Sa potencijalnim efektima usvajanja koncepta fer vrijednosti, posebno u slučaju oportunističkog menadžmenta (čime validnost povlačenja konzervativizma u korist fer vrijednosti ozbiljno dolazi u pitanje), mogu se suočiti brojni korisnici finansijskog izvještaja. Procjenjena fer vrijednost u poređenju s istorijskim troškom, međutim, ne omogućava, u većini slučajeva, objektivnu verifikaciju, kako, sasvim opravdano, ističu oponenti koncepta fer vrijednosti. Naime, procjena fer vrijednosti će se bazirati na različitim modelima i pretpostavkama (procjena diskontnih stopa, prognoza novčanih tokova i ostalih parametara), sa izraženo subjektivnim karakterom, u slučaju kada za imovinu ne postoji aktivno tržište, vidjeti: Savić, B. Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izveštavanju, str. 44.

²¹ Škarić, J. K.: Implikacije primene fer vrednosti na iskaznu moć izveštaja o rezultatu, str. 21.

²² Vidaković, V. S.: Računovodstveni konzervativizam u funkciji pripreme računovodstvene profesije u BiH na putu ka EU, 3. Međunarodni simpozij: Priprema BiH ekonomije za ulazak u EU, Finconsult (Edukativno-konzultantska kuća) Tuzla, Fojnica, 2015., str. 36.

rizična, odnosno simultano ugrožava i sposobnost preduzeća da izmiruje svoje kratkoročne obaveze, s jedne strane, kao i poslovanje preduzeća na kontinuiranoj osnovi, s druge strane.²³

Povjerenje ulagača i računovodstvene javnosti (u cjelini) u finansijske izvještaje ozbiljno je dovela u pitanje vrlo ozbiljna korporatizacija računovodstvene profesije. U svim segmentima, od sastavljanja finansijskih izvještaja pa do njihove revizije, upitan je kredibilitet u rezultate rada računovodstvene profesije. Činjenica da računovođe, kao pretežni dio menadžerskih struktura, donose odluke na osnovu izmanipulisanih finansijskih izvještaja, koji su sastavili i revidirali predstavnici te iste računovodstvene profesije, može se označiti svojevrsnim paradoksom.²⁴

Pomenuta korporatizacija računovodstvene profesije i njeno ulaženje u menadžerske strukture rezultirala je: otežanim diferenciranjem kvalitetnih od nekvalitetnih finansijskih izvještaja, istinitih od izmanipulisanih, ispravno revidiranih od neispravnih; sve većim jazom između računovodstvenih rezultata i novčanih zarada, te jazom između profitabilnosti i (ne)zaposlenosti.²⁵

Brojni primjeri iz poslovne prakse indiciraju da je danas nerealno očekivati da će rukovodstvo pravnog lica uvijek postupati u najboljem interesu akcionara. Naime, rukovodstvo može inertnim odnosom (ili čak opiranjem), prema preduzimanju normalnih poslovnih rizika, svoje preduzeća dovesti u situaciju da bude manje profitabilno nego što bi, realno trebalo da bude.²⁶

Interpretiranjem pojedinih pravila na način koji trenutno odgovara menadžmentu (kao i ignorisanje određenih pravila), dolazi, dakle, do transformacije finansijsko-računovodstvenih informacija iz realnog u stanje po želji kreatora finansijskih izvještaja. Drugim riječima, finansijski izvještaji dobijaju ezoteričnu dimenziju (woodo accounting).

Glavni predmet kreativnog računovodstva²⁷ predstavlja godišnji zaključni bilans, jer on služi simultano i interesima preduzeća i interesima eksternih korisnika finansijskih izvještaja. S obzirom na to, da se uspješnost ostvarivanja ciljeva politike preduzeća i njenih funkcionalnih područja ocjenjuje polaganjem računa menadžmenta preduzeća o finansijskoj situaciji (bilans stanja) i finansijskom rezultatu (bilans uspjeha), godišnji zaključni bilans, po

²³ Vidaković, V. S., op. cit., str. 36.

²⁴ Naime, posljednja istraživanja na Londonskoj berzi indiciraju da je za članstvo u menadžerskim strukturama najtraženija računovodstvena profesija. Da je računovodstvena profesija nastojala biti dio sistema moći ukazuju, dakle, istraživanja prema kojima 81% kotirajućih kompanija među FTSE 100 ima računovođu kao člana uprave, od toga u 57% računovođe su predsjednici uprave (CEO), ili finansijski direktori (CFO), vidjeti: Simms, J.: *Qualified to lead*, *Economia* 3/2014, str. 80, prema: Gulin, D.: *Zadaci računovodstvene profesije u malim preduzećima u okviru standarda i direktiva EU*, Zbornik radova sa 17. Međunarodnog simpozija: *U susret promjenama*, Udruženje računovođa i revizora Federacije BiH, Neum, 2014., str. 121.

²⁵ Vidaković, V. S.: *Uticaj korporatizacije računovodstvene profesije na kvalitet finansijskog izveštavanja*, časopis "Poslovna ekonomija", Educons univerzitet, Novi Sad, 2014., br. 2., str. 12.

²⁶ Sa predubjeđenjem da će steći ugled dobrog menadžera, a svoje preduzeće učiniti atraktivnijim za potencijalne kreditore, investitore i kupce dionica, ne rijetko, rukovodstvo kompanije ima motiv i želju da "frizira" finansijske izvještaje. Čitav niz načina i metoda stoji rukovodstvu na raspolaganju da (ukoliko je visina zarade rukovodstva ovisna o iskaznoj dobiti preduzeća), jednostavnom primjenom onih računovodstvenih politika, kojima se povećava iskazana dobit, uveća sopstvene prihode, i sl.

²⁷ Kreativno računovodstvo predstavlja korištenje standardima finansijskog izveštavanja dozvoljenih metoda i postupaka, ali ne u duhu standarda, već s ciljem postizanja povoljnije (ili manje povoljne), slike o društvu koje prezentira finansijske izvještaje, nego što je ona stvarna. Prevare učinjene na ovaj način, de facto, se postižu dozvoljenim sredstvima, vidjeti: Orsag dr Silviije: "Računovodstvo kao sastavnica finansijskog upravljanja", Zbornik s 13. međunarodnog simpozija: "Računovodstvena profesija u BiH (stanje, potrebe i perspektive)", URRFBiH, Neum, septembra 2010., str. 203.

logici stvari, mora biti, po formi i sadržini, prilagođen cilju polaganja računa, odnosno ocjeni realizacije cilja politike preduzeća, kao i njegovih dijelova.²⁸

Pojam kreativnih finansijskih izvještaja, dakle, rezultat je, uglavnom, nestabilnih uslova privređivanja koji stvaraju klimu za ogromne pritiske na menadžment preduzeća, koji ne rijetko pribjegava samovoljnom oblikovanju finansijskih izvještaja, kako bi iz godine u godinu iskazao rastuće ili stabilne dobitke, a za sebe isplatu većih plata i bonusa.

Na iznos prihoda i vrijednost imovine preduzeća danas se reperkutuje izuzetno kompleksno poslovno okruženje, u uslovima finansijske krize. Iznos prihoda drastično redukuju otežani uslovi poslovanja, a kada se imaju u vidu finansijska imovina i njoj imanentna fer vrijednost, jasno je da se vrijednost imovine svakodnevno smanjuje.

Dakle, u turbulentnom poslovnom ambijentu pojedina preduzeća se oslanjaju na konzervativnije (opreznije)²⁹ procjene, druga preferiraju agresivnim³⁰ procjenama, manji broj preduzeća se oslanja na neutralni³¹ računovodstveni izbor, a sve veći broj njih koristi prevarno finansijsko izvještavanje, kako bi izbjegli upoznavanje korisnika sa njihovom pogoršanom imovinskom, finansijskom i rentabilitetnom pozicijom.

Iz okvira dopustive računovodstvene fleksibilnosti i informacione perspektive oblikovanja finansijskih informacija izlaze i postupci vezani za prihode (prvi pokazatelj uspješnosti preduzeća i kao takvi čine važan instrument za oblikovanje rezultata), koji učestvuju sa 38% u ukupnim računovodstvenim prevarama. Manipulacije rashodima učestvuju sa 12%; neadekvatno objavljivanje sa 12%; manipulacije obavezama sa 8%; imovineom sa 7% i rezervama sa 7%.³²

Na neadekvatno utvrđivanje termina realizacije (što znači i kršenje principa realizacije), indicira priznavanje još nezarađenih prihoda, odnosno prikazivanje nerealizovanog dobitka. Drugim riječima, knjiženje prihoda se dopušta zato što u navedenom slučaju preduzeće još ima obavezu prema kupcima.

Na knjiženje prihoda po osnovu očekivane prodaje, potom prihoda po osnovu razmjene sličnih sredstava između preduzeća, knjigovodstveno obuhvatanje pozajmljenog kapitala kao prihoda, kao i eventualni povraćaj avansa uplaćenog na račun dobavljača u iznosu većem od fakturne vrijednosti kupljenih sredstava, slučajevi su iz prakse koji govore o priznavanju fiktivne prodaje. Slučajevi manipulisanja procentom dovršenja usluge, zatim

²⁸ Vidaković, V.S.: Finansijsko izveštavanje – osnova upravljanja biznisom, FABUS, Novi Sad, 2005., str. 126.

²⁹ Na opreznije prikazivanje finansijske situacije usmjereni su, naime konzervativni računovodstveni izbori (kraći period otpisa opreme, formiranje većeg iznosa rezervisanja, rashodovanje troškova koji bi se mogli kapitalizovati, ukoliko postoji mogućnost izbora, i dr.), vidjeti: Savić, B.: Manipulacije finansijskim izveštajima: uzrok ili posledica ekonomsko-finansijske krize, Zbornik radova sa 43. Simpozijuma: Ekonomsko-finansijska kriza i računovodstveni sistem, Zlatibor, 2012., str. 123.

³⁰ Na izboru dopustivih opcija pri korišćenju računovodstvene diskrecije (odnosno fleksibilnosti), usmjerene na prikazivanje povoljnije slike o preduzeću, baziraju agresivni računovodstveni izbori (duži amortizacioni period, kapitalizacija troškova, objektiviranje latentnih rezervi, i sl.). Međutim, pomenuta fleksibilnost omogućava da se vrlo lako skrene u pravcu manipulacija i računovodstvenih prevara.

³¹ Računovodstveni izbori koji prikazuju finansijsku situaciju preduzeća u najvećem mogućem stepenu realnosti, smatraju se neutralnim.

³² Vidjeti: Deloitte, Ten things about financial statement fraud, third edition: A review of Sec enforcement release 2000-2008, Deloitte Forensic, p. 8., prema: Savić, B.: Manipulacije finansijskim izveštajima: uzrok ili posledica ekonomsko-finansijske krize, str. 125.

odloženo ili prije roka realizacije izvršeno priznavanje prihoda, indiciraju da predmet manipulativnog računovodstva predstavljaju i prihodi po osnovu usluga.³³

Oblikovanje rashoda kao komponente rezultata, takođe, može biti predmetom tehnike manipulativnog (kreativnog) računovodstva. Tekući dobitak će se, naime, povećavati tako što će se kroz odlaganje troškova u izvještaj o finansijskoj situaciji, nastanak rashoda odložiti za naredne obračunske periode.³⁴

Sastavnim dijelom kreativnog računovodstva smatra se i kombinovanje različitih mjerila vrijednosti navedenih u Okviru za potrebe pripreme finansijskih izvještaja.³⁵ Pored navedenog, putem knjigovodstvenog obuhvatanja nepostojeće imovine, izostavljanjem imparitetnih otpisa primjenom neodgovarajućih amortizacionih metoda i stopa, i sl., moguće su računovodstvene prevare.

Iskazivanje vanrednih prihoda i rashoda zabranjeno je izmjenama MRS1 - Prikazivanje finansijskih izvještaja, još od 2005. godine. Međutim, revizijom navedenog standarda nesavjestan menadžment i manipulativni računovođa mogu uticati na finansijska ostvarenja, odnosno preko klasifikacije pozicija prihoda i rashoda u Izvještaju o uspjehu oblikovati poslovni dobitak.³⁶

Putem napora da se (kroz distorziju visine vremenskog rasporeda i izvjesnosti nastanka novčanih tokova u narednim periodima), adaptiraju informacije o sposobnosti preduzeća da generiše gotovinu i izvještaj o novčanim tokovima može predstavljati predmet interesa kreativnog računovodstva.³⁷ Reklasifikacijom priliva gotovine iz investicionih aktivnosti i jednokratnih pozicija u prilive po osnovu poslovnih aktivnosti, kao i prikazivanjem odliva gotovine iz poslovnih aktivnosti i dijelu izvještaja koji se odnosi na investicione aktivnosti i sl., realizuju se tehnike manipulativnog računovodstva na ovom području.³⁸

Sljedeće činjenice se mogu konstatovati kompariranjem dvije velike krize i to one iz 20. vijeka (1929. do 1933.), sa aktuelnom finansijskom krizom iz prve decenije 21. vijeka, i to:

1. u prvoj krizi računovodstvena profesija nije imala takvu aktivnu ulogu kao u tekućoj finansijskoj krizi, odnosno nije mijenjala temeljna računovodstvena načela i nije se korporatizirala stalnim izmjenama standarda i ulaskom u menadžerske strukture;
2. pred aktuelnu finansijsku krizu sve aktivnija je uloga profesije u korporativnom uravljanju (mijenja najvažnija računovodstvena načela, uvodi fer vrijednosti i time

³³ Vidaković, V. S.: Računovodstveni konzervativizam u funkciji priprema računovodstvene profesije u BiH na putu ka EU, str. 42.

³⁴ Vidaković, V. S., op. cit., str. 43.

³⁵ Radi se, naravno, o slučaju istovremenog prikazivanja sredstva po principu fer vrijednosti, ali i po načelu istorijskog troška, vidjeti: Savić, B.: Manipulacije finansijskim izveštajima: uzrok ili posledica ekonomsko-finansijske krize, str. 126.

³⁶ Manipulisalo se na taj način što su se efekti jednokratnih transakcija prikazivali kao pozicije koje proizilaze iz redovnog poslovanja. Na oblikovanje rezultata se kod grupe preduzeća može uticati i preko transfernih cijena (koje bitno odstupaju od realnih), zatim međusobnim pozajmljivanjem kapitala pod kreditnim uslovima (koji su bitno različiti od tržišnih), formiranjem entiteta za specijalne namjene i njihovim neuključivanjem u krug konsolidovanja, vidjeti: Savić, B., op. cit., str. 126.

³⁷ S obzirom na to, da održava zarađivačku moć preduzeća, novčani tok iz poslovanja predstavlja centralni interes manipulativnog računovodstva.

³⁸ Škarić, J. K.: Kreativno računovodstvo, motive, instrumenti i posledice, Zbornik radova: Mjesto i uloga računovodstva, revizija i finansije u novom korporativnom okruženju, 11. kongres, SRRRS, Teslić, 2007., str. 61.

implementira procjenu imovine i obaveza u finansijske izvještaje, revidira finansijske izvještaje, sastavljene temeljem procjene po fer vrijednosti);

3. računovodstvena profesija u aktualnoj finansijskoj krizi se korporatizira ulazeći u menadžerske strukture u kojima ima aktivnu ulogu u postavljanju i realizaciji ciljeva poslovnih subjekata, i
4. računovodstvo i računovodstvena profesija nisu direktno kreirali finansijsku krizu, ali je sve upitnija nezavisnost računovodstvene profesije koja je i te kako potrebna za ispravnu terapiju protiv finansijske krize.³⁹

Svoj trag simptomi krize su ostavili i u računovodstvu, uz napomenu da je, vrlo često neadekvatno vođeno računovodstvo i samo uzrok, po pravilu, prekasnog uočavanja krize. Upravo iz navedenih razloga, cilj savremenog upravljanja i rukovođenja bi trebao da se ogleda u tome da se proces krize ne uoči tek putem njenog registrovanja u računovodstvu, nego što je moguće prije njenog definitivnog "izlivanja".

Neblagovremeno otkrivene računovodstvene prevare negativno se odražavaju na, u prvom redu, sve korisnike finansijskih izvještaja koji se na takve finansijske izvještaje (nezadovoljavajućeg kvaliteta) oslanjaju pri donošenju poslovnih odluka, tako isto i na preduzeća koja obavljaju prevarno finansijsko izvještavanje.

3. Uloga računovodstvenog konzervativizma u promovisanju ekonomije realnih vrijednosti

Ekonomija realnih vrijednosti (do koje može doći jedino izduvavanjem predimenzioniranog balona virtuelne ekonomije) predstavlja nezaobilazan izlaz iz velike ekonomske krize čije razorne posljedice danas osjećamo⁴⁰ u njihovoj punoj snazi. Onemogućavanje ponovnog naduvavanja balona virtuelne ekonomije (tj. otpisivanje cjelokupne loše aktive i eliminisanje iz bilansnih agregata vrijednosti koje u stvarnosti to i nisu)⁴¹ i definitivno mjenjanje virtuelne ekonomije, ekonomijom realnih vrijednosti neće, međutim, biti izvodljivo bez velikih otpora⁴² pristalica neoliberalne ekonomske doktrine.

Naime, da bi spasili velike kompanije (uglavnom iz finansijskog sektora), te smanjili kamatne stope (s ciljem dodatnog podsticanja potrošnje), svjetska oligarhija i njeni kompradori instalirani širom svijeta, svoje antikrizne mjere realizuju ogromnim upumpavanjem svježeg novca. Dakle, ponovo se poseže za mjerama iz arsenala virtuelne

³⁹ Gulin, D.: Zadaci računovodstvene profesije u malim preduzećima u okviru standarda i direktiva EU, op. cit., str. 121.

⁴⁰ Aktualna ekonomska kriza nije samo velika ekonomska nego, prije svega, kriza duhovnosti i morala, što znači da izlaz iz nje nije samo na strani ekonomije. Na psihičku nestabilnost ljudi uticali su osjećaj velike nepravde koja vlada u svijetu, kao i lične odbačenosti i poniženosti, gdje se radna snaga tretira kao i ostali proizvodni inputi (bilo kakav repromaterijal), potom nedostatak sigurnosti, tj. hronični strah od neizvjesnosti, vidjeti: Dušanić, B. J.: U zagrljaju neoliberalne hobotnice, Institut za ekonomsko pravne ekspertize, Beograd, 2013., str. 171.

⁴¹ Nakon pomenutog "čišćenja" bilansa mnogi će ostati sa manjim vrijednostima od onih sa kojima su računali da imaju.

⁴² Pojedina od bolnih pitanja koja će sebi mnogi postaviti, pri pokušaju da sumiraju svoje nagle gubitke su, između ostalih: kolika je vrijednost njihovih finansijskih portfelja kada se berzanski indeksi obruše, zatim koliki su njihovi penzioni računi, čija su sredstva penzioni fondovi ulagali u toksične papire od vrijednosti na finansijskom tržištu, vidjeti: Dušanić, B. J.: U zagrljaju neoliberalne hobotnice, op. cit., str. 172.

ekonomije, tj. zaboravlja se svjesno, istina da rješenje ne može da bude ono što je simultano i izvor problema.⁴³

U odlaganju pravih rješenja ide se čak tako daleko, tj. sa takvim bizarnostima, da su, na primjer, na zahtjev Eurostata (zvanične agencije za statistiku EU), od septembra 2014. godine sve članice briselske porodice u obavezi da u BDP uračunaju zaradu od prostitucije, trgovine drogom i krijumčarenja na svom terenu.⁴⁴ Navedno zakonodavstvo EU, tj. uključenje bruto kriminalnog dohotka u statistike privrednog rasta članica EU može se okvalifikovati, jedino kao cinični pokušaj borbe sa evropskom dužničkom krizom.⁴⁵

Novi pakt o slobodnoj trgovini⁴⁶, zasad strogo čuvana tajna, za koji Džulijan Asanž (osnivač "Wikiliksa"), nudi donosiocu 100 hiljada dolara, eklatantan je primjer da pristalice neoliberalne ekonomske doktrine ne posustaju. Naime, nacrt Transpacifičkog partnerstva nije objavila ni Amerika, ni ostale zemlje koje o njemu pregovaraju, niti "odobreni savjetnici", odnosno predstavnici krupnog biznisa.

Postoji opravdana bojazan da će i ovaj "tajni" pacifički sporazum imati posljedice slične sjevernoameričkom, koga u Americi smatraju direktno odgovornim za gubitak 700 hiljada radnih mjesta. Drugim riječima, u novom paktu o slobodnoj trgovini svako prepoznaje onog bauka kojeg se najviše i pribojava.⁴⁷

S obzirom na to, da su pojedine odredbe pakta o slobodnoj trgovini "provaljene", odnosno procurile u javnost, ispostavilo se da bi se na udaru ponovo našle upravo norme koje garantuju radnička prava, kao i ostale "dosadne" skrupule koje otežavaju život korporacijama.

Ono što posebno iritira jeste činjenica da će krupni industrijalci svoje eventualne prigovore na uslove poslovanja i sprovođenje ugovora umjesto pred regularno pravosuđe iznositi pred arbitražne komisije, a čak će imati pravo da tuže i konkretnu državu ako ona donese zakon koji bi im uskratio profit.⁴⁸

Predstavnici krupnog kapitala se, dakle, i dalje uporno umjesto na vjeru i savjest, oslanjaju na zakone, interes i profit. Formalno poštovanje zakonskih propisa (koje vrlo često nije u skladu sa moralom) i ogoljena logika (sebičnih ličnih) interesa i profita prevladali su

⁴³ Vidaković, V. S.: Reafirmisanje računovodstvenog načela opreznosti – u funkciji promovisanja ekonomije realnih vrednosti, op. cit., str. 211.

⁴⁴ Eurostat navodi da "BDP nije merač morala", zahtjevajući da članice EU "doprinesu" svom nacionalnom kolaču prikazivanjem samo onih transakcija u domenu trgovine seksom, teškim drogama i krijumčarenje alkohola i cigareta, koje su obavljene u "dobrovoljnoj razmjeni dobara". Pitanje na koje nema odgovora je, kako i na koji način će državna računovodstva procjenjivati da li je prostitutka dobrovoljno na zadatku ili je ucijenjena. Ili, ko će i kako mjeriti "dobrovoljnu razmjenu dobara" u svijetu narkomana koji zavise od "kreka" i "običnog" kokaina, heroina, kanabisa i sl., širom EU.

⁴⁵ Vidaković, V. S.: Reafirmisanje računovodstvenog načela opreznosti – u funkciji promovisanja ekonomije realnih vrednosti, op. cit., str. 211.

⁴⁶ Transpacifičko partnerstvo (sporazum Amerike i 11 pacifičkih država) će regulisati trgovinu, finansijski promet i pravo na intelektualnu svojinu na otvorenom tržištu zemalja koje predstavljaju 40% svjetskog BDP, od giganata poput SAD-a, Japana i Singapura, do siromašnih zemalja iz tog dijela svijeta (kakvi su, na primjer, Peru i Vijetnam).

⁴⁷ Taj strah je mobilisao i ujedinio najveće američko udruženje sindikata, zatim zaštitnike potrošačkih prava, ekološke, feministkinje, kao i mnoge druge s lijeve strane političkog spektra. Zabrinuti su, takođe, i republikanci i ostali desničari, koji se plaše da će sporazum otvoriti prostor za još veću imigraciju i obimnije socijalne programe za one koje će liberalizacija tržišta ostaviti bez radnog mjesta.

⁴⁸ Kako, dakle, imati povjerenja u one koji socijalne programe vide kao trošenje novca marljivih poreskih obveznika na ljenjivce i džabalebarošne, nevoljne ili nesposobne da sebi nađu novi posao.

nad moralom, vjerom i savješću, koji pokušavaju da se proteraju u svojevrzni crkveni rezervat (kome je do morala, neka ide u crkvu).

Niti u EU, niti u SAD-u, promoteri vladajuće neoliberalne ekonomske doktrine (rukovodeći se politikom dvostrukih standarda), nisu željeli da “nevidljiva ruka tržišta” uspostavi opštu ravnotežu i “očisti tržište” od korporacija koje su se nalazile u stanju finansijske dubioze. Naime, pomenute korporacije su (nakon pokrića ogromnih minusa iz bezuslovnih dotacija svojih vlada), potpomognute logistički od MMF-a, WB i ECB, zahtjevale od drugih zemalja pogođenih krizom bezpogovorno disciplinovanje i nastavljanje primjene po njih pogubnog, neoliberalnog ekonomskog modela, kao primarne ideologije transnacionalne buržoazije.⁴⁹

Astronomske bonuse i plate primal su decenijama top menadžeri velikih finansijskih kompanija, koje su se našle na ivici bankrotstva, kada je 2008. godine došlo do globalne finansijske krize. Međutim, zahvaljujući definisanom sistemu, izgrađenog od strane bogatih i moćnih, u kome je rizik zajednički, a profit samo njihov, ogromna dobit se privatizuje, a gubici prebacuju na mase slabih i siromašnih, tj. socijalizuju se.

Nakon što su vlasti SAD-a potrošile hiljade milijardi dolara za spašavanje posrnutih finansijskih kompanija top menadžeri bez ikakvih posljedica nastavljaju pop starom, tj. ulaze i dalje u još rizičnije poslovne poduhvate, nastavljajući, naravno, sa isplatama ogromnih plata i bonusa za sebe.⁵⁰

Jedno rješenje, iz arsenala ekonomije realnih vrijednosti, svakako, je reafirmacija računovodstvenog konzervativizma. Naime, sistematsko usvajanje opreznog pogleda na ekonomske transakcije predstavlja suštinu konzervativizma, jednog od najstarijih i najkontroverznijih⁵¹ računovodstvenih principa. Da bi izbjegli vještačko hipertrofiranje neto imovine i neto dobitaka (u uslovima neizvjesnosti njihovih iznosa), računovođe pribjegavaju konzervativizmu, utičući, naime, na definisanje računovodstvenih politika na osnovu kojih se utvrđuje da li efekte određenih poslovnih transakcija i događaja priznati i po kojim iznosima ili iskazati u finansijskim izvještajima.⁵²

Respektovanjem principa niže vrijednosti (za elemente imovine) i principa više vrijednosti (pri odmjeravanju elemenata obaveza), računovođe su (u uslovima neizvjesnosti i postojanja alternativnih vrijednosti za imovinu i obaveze), prilikom bilansiranja oprezno birale iznose kako bi mogućnost precjenjivanja imovine i neto dobitka sveli na minimum.

Da bi prikazali rezultat koji je zaista raspoloživ za raspodjelu (te na taj način preduprijedili postojanje skrivenih gubitaka u finansijskim izvještajima, distribuciju fiktivnih dobitaka i prelivanje supstance preduzeća u rezultat), računovodstvena opreznost dodatno je podrazumjevala i primjenu principa impariteta, koja je nalagala računovođama korišćenje strožijih kriterija za priznavanje prihoda⁵³, dok se gubitak priznaje na prve simptome njegovog nastanka, tj. anticipira.

Navedena opreznost u smislu razborite obazrivosti (tzv. ex post ili uslovni konzervativizam), koja uzrokuje asimetrično priznavanje pozitivnih i nepovoljnih efekata poslovnih događaja i transakcija, je opšteprihvaćena u finansijskom izvještavanju, a može se

⁴⁹ Vidaković, V. S.: Reafirmisanje računovodstvenog načela opreznosti – u funkciji promovisanja ekonomije realnih vrednosti, op. cit., str. 202.

⁵⁰ Vidaković, V. S., op. cit., str. 202.

⁵¹ U stalnoj dilemi da li oprezan pristup u izvještavanju doprinosi unapređenju pozicije preduzeća i vlasnika ili, s druge strane, ima za posledicu derogiranje osnovnih ciljeva finansijskog izvještavanja, nalazi se pomenuta kontroverznost.

⁵² Savić, B.: Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izveštavanju, op. cit., str. 33.

⁵³ Tek kada je na tržištu potvrđen on se priznaje.

smatrati namjernom intervencijom u procesu finansijskog izvještavanja, promišljenog usklađivanja stepena i trenutka preduzimanja konzervativnih računovodstvenih politika.⁵⁴

Čitav je niz razloga⁵⁵ koji nalažu da se bezuslovno danas prihvati uslovni (conditional) konzervativizam, odnosno razborito obazrivo odmjeravanje imovine i rezultata, i to:

- kao manifestacija uslovnog konzervativizma, asimetričan tretman dobitka i gubitka omogućava znatno efikasnije procjene rizika sa kojima se preduzeće konstantno susreće;
- u slučajevima kada se kompenzacije menadžmenta baziraju na računovodstvenim indikatorima, uslovni konzervativizam predstavlja osnovu za preciznije definisanje odredbi ugovora, odnosno redukuje informacionu asimetriju između ugovornih strana i na taj način snižava agencijske troškove;
- uslovni konzervativizam maksimizuje vrijednost preduzeća (odnosno asimetričnim priznavanjem dobitaka i gubitaka štiti interese akcionara), upravo sprečavanjem oportunitizma menadžmenta da maksimira prekomjerne isplate putem agresivnije izvještajne prakse;
- u smislu primjene uslovnog konzervativizma omogućena je pravovremena reakcija preduzeća ukoliko dođe do narušavanja odredbe ugovora o kreditiranju, sa pozitivnim povratnim efektima u vidu značajnijeg smanjenja kamata;
- polazeći od činjenice da davaoci kapitala (povjerioci ili akcionari), mogu pokrenuti parnicu s ciljem refundiranja gubitaka (nastalih uslijed kreativnih računovodstvenih informacija koje, dakle, nisu odražavale realna ekonomska ostvarenja preduzeća), od rizika pokretanja parnica protiv preduzeća i menadžmenta i povezanih troškova u vezi s tim, preduzeće se može zaštititi efikasnim korišćenjem uslovnog konzervativizma u računovodstvenoj praksi potcjenjivanjem imovine na kontinuiranoj osnovi;
- odlaganjem prihoda tekućeg na naredne obračunske periode menadžment korišćenjem uslovnog konzervativizma može redukovati neto sadašnju vrijednost poreskih rashoda, tj. ukupnih poreskih opterećenja;
- potcjenjivanjem tekućih dobitaka, odnosno preko konzervativizma računovodstvene prakse, menadžment preduzeća može umanjiti povećanu pažnju i pritisak javnosti, koji može biti vrlo neprijatan po preduzeće, u vidu pooštavanja aktuelne, kao i uvođenju nove regulative i standarda, kao i raznih ograničenja;
- tokom aktuelne finansijske krize prisutna je pozitivna konekcija između oopreznosti i kumulativnog prinosa na akcije;
- u okviru aktuelne osnove uslovni konzervativizam utiče u znatnoj mjeri na ublažavanje oportunitizma menadžmenta;
- veći stepen uslovnog konzervativizma koriste preduzeća koja se finansiraju putem emisije i prodaje dužničkih papira od vrijednosti;

⁵⁴ Lawrence, A., Sloan, R., Yuan Sun Y.: "Non-discretionary conservatism: Evidence and Implications", *Journal of Accounting and Economic*, 56 (2013), pp. 112-133, prema: Savić, B.: Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izveštavanju, op. cit., str. 37.

⁵⁵ Vidaković, V. S.: Reafirmisanje računovodstvenog načela opreznosti – u funkciji promovisanja ekonomije realnih vrednosti, op. cit., str. 212.

- omogućavajući efikasnije ugovaranje sa brojnim stejkholderima (primarno zainteresovanim da računovodstveni izbori budu adekvatni i oprezni),⁵⁶ uslovni konzervativizam može bitno uvećati vrijednost preduzeća;
- preko ubrzanog priznavanja budućih gubitaka (koji bi se odrazili ne samo na kompenzacije i reputaciju menadžmenta, već i sigurnost njihovog radnog mjesta), povezanih sa investiranjem u tekućem periodu, kao važan upravljački mehanizam uslovni konzervativizam odvraća menadžment od preduzimanja projekata sa negativnom neto sadašnjom vrijednošću;
- pravovremeno dezinvestiranje iz neisplativih nerentabilnih projekata uslovni konzervativizam omogućava putem zahtjeva da se gubici odlikaju u računovodstvenom dobitku tekućeg perioda već na prve znake revizije očekivanih novčanih tokova naniže.⁵⁷

S obzirom na činjenicu, da se intenzitet pomenutih činilaca koji rezultiraju potrebom da se ubrza (odloži) priznavanje gubitka (dobitka), razlikuje od preduzeća do preduzeća, različit je stepen primjene konzervativizma u finansijskim izvještajima pojedinih preduzeća. Kroz mehanizam disciplinovanja nametnut od strane institucija koje regulišu tržišta kapitala ispoljavaju se ograničenja u diskrecionoj primjeni konzervativnih računovodstvenih politika.

Polazeći od činjenice da, uprkos naporima harmonizacije finansijskog izvještavanja stepen opreznosti (kao, uostalom, ni procjene i vršenje profesionalnog prosuđivanja) nije moguće standardizovati, princip opreznosti primjenjuje se na privremenoj, prije nego na konzistentnoj osnovi. Međutim, važnu osobenost modernog finansijskog izvještavanja predstavljaju opravdani i objektivni zahtjevi za uređenijom i konzistentnijom primjenom principa opreznosti, tj. u mnogo većem stepenu nego obično. Na kvalitet prikazanih finansijskih izvještaja adekvatan uticaj bi, bez sumnje, mogao imati kombinovani pristup računovodstvene opreznosti (konzistentno oprezan pristup bilansiranju određenih elemenata i periodično povećana opreznost u obuhvatanju efekata određenih događaja).⁵⁸

Neoliberalnom kapitalizmu, socijalno neodgovornom, moralno neosjetljivom i ekonomski neefikasnom, u cjelosti odgovara kreativno računovodstvo i prevarno finansijsko izvještavanje, zbog čega putem oponenata računovodstvenog konzervativizma nastoje spriječiti njegovu primjenu, odnosno osporiti brojne i mjerljive efekte od razborito obazrivog odmjeravanja imovine i rezultata.

U dinamičnoj i promjenama sklonoj poslovnoj sredini izbor oportunističkog menadžmenta često može biti samovoljno formiranje latentnih rezervi,⁵⁹ s osnovnom namjerom da korisnike finansijskih izvještaja dovede u zabludu i navede na pogrešne

⁵⁶ Roychowdhury, S., Martin, X.: "Understanding discretion in conservatism: An alternative viewpoint", *Journal of Accounting and Economic*, 56 (2013), p. 136, prema: Savić, B.: Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izveštavanju, op. cit., str. 37.

⁵⁷ Kim, J., Quinn, P.: *The Choice of Liquidity and Accounting Conservatism*, Working paper, University of Iowa, 2011, p. 7., prema: Savić, B.: Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izveštavanju, op. cit., str. 37.

⁵⁸ Savić, B.: Savić, B.: Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izveštavanju, op. cit., str. 40.

⁵⁹ Pravidano potrebom da se za preduzeće osigura određena rezerva sigurnosti, odnosno predupređenja difuzije finansijskih informacije koje bi za posljedicu mogle imati formiranje nerealnih očekivanja korisnika.

poslovne odluke. U navedenom slučaju, može se govoriti o principu konzervativizma na ad hoc osnovi.⁶⁰

Oportunistički menadžment će (s ciljem iskazivanja finansijskog položaja i rentabiliteta preduzeća u povoljnijem svjetlu), precjenjivanjem aktive i potcjenjivanjem obaveza (korišćenjem diskrecije na manje konzervativan način), stvarati skrivene gubitke,⁶¹ koji opravdano nose oznaku bilansnog delikta, odnosno u koliziji su sa osnovnim postulatima računovodstva i zakonskim propisima.

Pomenuto, dakle, navodi na zaključak da je stepen konzervativizma usko povezan sa ličnim preferencijama rizika menadžmenta, s jedne strane, kao i etičkog profila i razvijene kulture da se doprinese zaštiti interesa korporacije, s druge strane.

Kako od korisnika finansijskih izvještaja, tako i od nosilaca profesionalne računovodstvene regulative, odnosno autoritativnih tijela,⁶² čuju se divergentni stavovi o opreznosti, tj. o tome da li je računovodstveni konzervativizam od značaja za korisnike finansijskih izvještaja.

Oponenti posebno insistiraju da je u sukobu sa neutralnošću (koju finansijski izvještaji treba da obezbjede), pojava pristrasnosti u izvještavanju koju, po njihovom mišljenju uvodi opreznost, što korisnicima otežava razumjevanje performansi preduzeća, odnosno ima za posljedicu redukovanje transparentnosti finansijskog izvještavanja. Navedeni stavovi imaju smisla samo ukoliko se radi o slučaju prekomjerne opreznosti, tj. sistemske pristrasnosti koja je jednako opasna kao i agresivno finansijsko izvještavanje.

Često se ističe i prigovor da dodatnu kompleksnost (koja ne rijetko ima za posljedicu pogrešne poslovne odluke), izazivaju subjektivne procjene korisnika finansijskih izvještaja. Naime, značajna greška (po mišljenju oponenta računovodstvenog konzervativizma), u smislu prognoze progressa konkretnog preduzeća može da se pojavi ukoliko analitičari koriguju finansijske izvještaje na osnovu vlastitih pretpostavki o stepenu u kome je menadžment bio oprezan pri sastavljanju finansijskih izvještaja.

Oponenti opreznosti navode, takođe, i da računovodstveni konzervativizam može dovesti i do odbacivanja projekata sa neto sadašnjom vrijednošću, odnosno da priznavanje dobitaka tek nakon što su potvrđeni na tržištu može imati za posljedicu disfunkcionalno ponašanje menadžmenta i usloviti neprihvatanje projekata sa neto sadašnjom vrijednošću.⁶³

Polazeći od činjenice da konzervativno izvještavanje nije više samo pitanje diskrecije menadžmenta ili korporativnog borda, oponenti konzervativizma smatraju da upravo egzogeni karakter konzervativnog izvještavanja može imati za posljedicu da ukupan nivo konzervativizma ne bude povoljan za konkretno preduzeće.

Nekompatibilnost principa opreznosti sa zahtjevom da finansijski izvještaji treba da prikažu neutralne informacije po donosiocu poslovnih odluka, glavni je razlog, po mišljenju oponenta računovodstvenog konzervativizma, zbog kojeg se insistira na neutralnosti računovodstvenih informacija, bez konzervativne pristrasnosti.

Međutim, pođe li se od brojnih i mjerljivih koristi od prihvatanja uslovnog konzervativizma, tj. razborito obazrivog odmjeravanja imovine i rezultata (u uslovima

⁶⁰ Oponentima računovodstvenog konzervativizma navedeni način formiranja latentnih rezervi predstavlja ključni argument.

⁶¹ Dovode do iskazivanja rezultata višeg od realnog (povećanje pozitivnog ili smanjenje negativnog rezultata, odnosno transformacije negativnog rezultata u fiktivan pozitivan rezultat).

⁶² Prije svega, Asocijacije certifikovanih ovlašćenih računovođa (Association of Chartered certified Accountanc – ACCA), zatim Odbora za finansijsko izvještavanje Ujedinjenog Kraljevstva (The UK Financial Reporting Council – FRC), potom Instituta ovlašćenih računovođa Engleske, Velsa (Institute of Chartered Accountants in England and Wales – ICAEW) i ostalih.

⁶³ Vidaković, V. S.: Računovodstveni konzervativizam u funkciji pripreme računovodstvene profesije u BiH na putu ka EU, op. cit., str. 47.

ekonomske i finansijske krize), prigovori oponenata računovodstvenog konzervativizma mogu se smatrati zanemarljivim. Jasno je, naime, da (uz pretpostavku da ne prelazi iznos koji se može braniti opšteprihvaćenim računovodstvenim načelima i duhom principa urednog knjigovodstva), računovodstveni konzervativizam u procesu finansijskog izvještavanja ima važnu funkciju i ulogu.

Dalje ignorisanje očiglednih koristi od računovodstvenog konzervativizma (danas jedino u interesu neoliberala koji su 80-ih godina prošlog vijeka uspostavili kapitalizam "krvavih zuba kandži", kako ga je svojevremeno kvalifikovao Karl Marks), imalo bi nesagledive posljedice u vidu nastanka nove, još pogubnije ekonomske krize.

Zaključak

Procesi globalizacije na krilima Fridmanove neoliberalne ekonomske doktrine apsolutno su dominirali poslovnim okruženjem sve do 2008. godine. Za lažnu ekonomsku teoriju i pogrešnu ekonomsku politiku čovječanstvo danas plaća vrlo skupu i visoku cijenu. U interesu svjetske oligarhije, krupnog kapitala, kao i uskog kompradorskog kruga nastalog u zemlji, realizuje se neoliberalni ekonomski model najveći, dakle, krivac za ekonomsku krizu kojoj se ne nazire kraj, a još manje sagledavaju sve njene posljedice. Za bogate i moćne neoliberalizam (čija je osnovna institucionalna osobina, ujedno i najveća bijeda gospodara čovječanstva, "sve za nas, ništa za druge"), jeste suštinski "mit".

Sa svakog racionalnog stanovišta ortodoksna ekonomija i neoliberalni model koji je podržava su u ozbiljnim problemima. Međutim, njihovo opstajanje i produžena dominacija i nakon pogubnih efekata ekonomske krize, nije stvar istine i vjerodostojnosti, nego moći. Svi oni koji zaista žele "pobjeći" od krize, moraju napustiti, stvarno i definitivno, ortodoksnu ekonomiju i neoliberalni model.

Međutim, većina ekonomista, protagonista ove struje (koji rade u interesu svjetske oligarhije i krupnog kapitala), koji dominiraju i na Univerzitetima Zapadnih zemalja, nastavila je po starom, kao da se ništa nije dogodilo, odnosno nisu preispitali svoje pogrešne i promašene teorije, niti su razmotrili neke druge mogućnosti.

Kao da su zaboravili da: nisu predvidjeli najveći ekonomski slom (u posljednjih osam decenija); su tvrdili da su ovakve krize stvar prošlosti; su neki od tih vodećih ekonomista igrali ključnu ulogu u osmišljavanju katastrofalnih finansijskih derivata, koji su podstakli urušavanje privrede; su nas plaćeni promoteri banaka i hedž fondova svojim "stručnim" savjetima gurnuli sa svoje špekulativne litice.

Bilo koja druga profesija, nakon pomenutih spektakularnih grešaka i izazivanja pustoši, izgubile bi, definitivno, ugled i podršku. Uprkos tome, protagonisti ortodoksne ekonomije i neoliberalnog modela i dalje dominiraju na univerzitetima i savjetuju vlade.

Opstanak, koji šire posmatrano podrazumjeva rast i razvoj (kao uslov održivog "preživljavanja"), osnovni je cilj svakog sistema, uključujući i poslovne sisteme. Simultano, opstanak konkurentnog poslovnog sistema (u skladu sa temeljnim postavkama savremene teorije sistema), nije moguć bez njegovog adaptiranja promjenama u poslovnom okruženju, koje iniciraju i promjene u poslovnim korporacijama. U skladu sa brzinom, obimom i karakterom promjena (kako u okruženju, tako i u savremenim korporacijama) mora da se mijenja savremeni računovodstveni sistem. U sklopu modernog računovodstva u cjelini, a u funkciji ekonomsko-finansijske stabilizacije (kao odgovor na ekonomsko-finansijsku krizu), neophodno je, s jedne strane, razvijati nove paradigme, dok je, s druge strane, neophodno ponovo uspostaviti povjerenje u računovodstvenu profesiju, kao *conditio sine qua non* za izgradnju modernog finansijskog izvještavanja.

Da bi se, obezbjedio stalni uvid u stvarnu ekonomsko-finansijsku sliku o cjelokupnoj finansijskoj situaciji (poslovnom i novčanom uspjehu preduzeća i njegovih dijelova, kao i

svih njegovih poslovnih učinaka), za kojom konstantan interes pokazuju brojni stejkholderi, neophodno je primarno osloboditi se aktuelnog "izuma" vatrenih zagovornika ekonomskog neoliberalizma i tržišnog fundamentalizma, tzv. nove profesionalne računovodstvene prakse, koja je otvorila širok manevarski prostor manipulativnom računovodstvu i prevarnom finansijskom izvještavanju.

Važan korak ka vraćanju povjerenja u računovodstvenu profesiju jeste "povratak na scenu" računovodstvenog konzervativizma, jednog od najdominantnijih principa konvencionalnog računovodstva. Svoj stav o ponovnom svrstavanju računovodstvenog koncepta opreznosti u konceptualni okvir za finansijsko izvještavanje, Evropska komisija (koja obezbjeđuje skoro trećinu sredstava za finansiranje projekata Međunarodnog odbora za standard finansijskog izvještavanja – IASB), je branila, s jedne strane, strahom da bi izostavljanje pomenutog koncepta moglo da pokrene nastanak nove, još pogubnije, finansijske i ekonomske krize a, s druge strane uslovlila nastavkom finansiranja projekata IASB.

Literatura

1. Dmitrović, Š. Lj., Milutinović, S.: Mogućnosti unapređenja kvaliteta finansijskog izveštavanja u Srbiji, Zbornik radova sa 41. Simpozijuma: Mogućnosti i ograničenja razvoja računovodstvene profesije u Srbiji, Zlatibor, 2010.
2. Dušanić, B. J.: Ekonomska kriza i kriza ekonomske nauke, Zbornik radova sa 5. Naučnog skupa: Velika recesija i kriza neoliberalne ekonomije, Univerzitet Educons, Naučno-istraživački centar, Sremska Kameica - Novi Sad, 2014.
3. Orsag dr Silvije: "Računovodstvo kao sastavnica finansijskog upravljanja", Zbornik s 13. međunarodnog simpozija: "Računovodstvena profesija u BiH (stanje, potrebe i perspektive)", URRFBiH, Neum, septembra 2010.,
4. Savić, B.: Manipulacije finansijskim izveštajima: uzrok ili posledica ekonomsko-finansijske krize, Zbornik radova sa 43. Simpozijuma: Ekonomsko-finansijska kriza i računovodstveni sistem, Zlatibor, 2012.
5. Savić, B.: Računovodstveni konzervativizam: prepreka ili podsticaj visokokvalitetnom finansijskom izveštavanju, Zbornik radova sa 45. Simpozijuma: Računovodstvo i menadžment privatnog i javnog sektora, Zlatibor, 2014.,
6. Simms, J.: Qualified to lead, *Economia* 3/2014, str. 80, prema: Gulin, D.: Zadaci računovodstvene profesije u malim preduzećima u okviru standarda i direktiva EU, Zbornik radova sa 17. Međunarodnog simpozija: U susret promjenama, Udruženje računovođa i revizora Federacije BiH, Neum, 2014.
7. Škarić, J. K.: Kreativno računovodstvo, motive, instrument i posledice, Zbornik radova: Mjesto i uloga računovodstva, revizija i finansije u novom korporativnom okruženju, 11. kongres, SRRRS, Teslić, 2007.
8. Škarić, J. K.: Implikacije primene fer vrednosti na iskaznu moć izveštaja o rezultatu, Zbornik radova sa 43. Simpozijuma: Ekonomsko-finansijska kriza i računovodstveni sistem, Zlatibor, 2012.
9. Vidaković, V.S.: Finansijsko izveštavanje – osnova upravljanja biznisom, FABUS, Novi Sad, 2005.
10. Vidaković, V. S.: Napuštanje neoliberalnog ekonomskog modela – primarni uslov vraćanja kredibiliteta u računovodstvenu profesiju, Zbornik radova sa 2. Međunarodnog

simpozija: Izazovi finansijske-računovodstvene i menadžerske profesije u BiH – Mogućnosti i ograničenja, “Finconsult”, Tuzla, Fojnica, 2014.

11. Vidaković, V. S.: Uticaj korporatizacije računovodstvene profesije na kvalitet finansijskog izveštavanja, časopis “Poslovna ekonomija”, Educons univerzitet, Novi Sad, 2014.
12. Vidaković, V. S.: Računovodstveni konzervativizam u funkciji pripreme računovodstvene profesije u BiH na putu ka EU, 3. Međunarodni simpozij: Priprema BiH ekonomije za ulazak u EU, Finconsult (Edukativno-konsultantska kuća) Tuzla, Fojnica, 2015.
13. Vidković, V. S.: Reafirmisanje računovodstvenog načela opreznosti – u funkciji promovisanja ekonomije realnih vrednosti, Zbornik radova sa 6. Naučnog skupa: Štednja ili potrošnja – recesija ili oporavak, Novi Sad, 2015.

Prof. dr Slobodan V. Vidaković*

PREVENTIVNA ULOGA INTERNE REVIZIJE U OPTIMIZIRANJU RIZIKA POSLOVANJA U BUDUĆNOSTI

Rezime

Identifikovanjem i ocjenjivanjem značajnih izloženosti riziku, kao i doprinosom poboljšavanju sistema upravljanja rizikom i kontrole, interna revizija preventivnim djelovanjem treba da pomaže menadžmentu organizacije i komitetu za reviziju. U cjelokupnom procesu upravljanja rizicima, za koje je u potpunosti odgovoran menadžment, uloga interne revizije je, uglavnom, savjetodavna i nadzorna uz simultanu profesionalnu obavezu i odgovornost internog revizora za aktivnim uključivanjem u procjenu rizika kojima je organizacija konstantno izložena.

Ključne riječi: izloženost rizicima, upravljanje anticipiranim budućim rizicima, preventivno djelovanje interne revizije, revizija zaštite životne sredine, outsourcing interne revizije.

Uvodna razmatranja

Željenu tržišnu poziciju i performanse preduzeću danas ne može, u cjelosti da obezbjedi klasična, unilateralna predstava o maksimiranju profita, kao primarnom cilju preduzeća. Ključna karika u lancu dispozitivnih poslovno finansijskih odluka i operacionalizacije zadataka pri njihovoj implementaciji postaje strategija koja podrazumjeva profesionalna znanja, vještine i način ostvarenja vizije, misije i ciljeva preduzeća.

Ključni strateški faktor za postizanje konkurentske prednosti i kreiranje performansi preduzeća i same njegove sudbine (koji treba da bude ugrađen u poslovnu filozofiju preduzeća), u našim uslovima, jeste “novi” menadžer sa karakteristikama dobrog snalaženja u nestabilnim, kriznim, stalno promjenljivim, skoro haotičnim uslovima privređivanja. S obzirom na to, da i na ovom području ne držimo korak sa svjetskim naučnim dostignućima i primjenama u praksi, navedena konstatacija se, po logici stvari, ne odnosi na menadžment naših preduzeća.

Međutim, vodeće berze širom svijeta i ekonomije velikog broja država (počev od najrazvijenijih do najsiromašnijih), uzdrmla je velika globalna ekonomska kriza (prva u XXI vijeku), čije razorno dejstvo se ispoljava posebno u upravljanju savremenim preduzećem. Naime, menadžment preduzeća će u uslovima hroničnog nedostatka spoljnih izvora

finansiranja, s jedne strane, kao i visokog stepena zaduženosti i vrlo visoke cijene tuđih izvora finansiranja, s druge strane, prevashodno biti usmjeren na raspoložive potencijale unutar preduzeća. Za realizaciju strategije razvoja preduzeća putem oslanjanja na sopstvene potencijale i snage neophodno je na visok nivo podići korporativno upravljanje, interne kontrole, internu reviziju, odnosno preventivnu (prvu) liniju odbrane od negativnih uticaja iz poslovnog okruženja.

* Redovni profesor na Fakultetu poslovne ekonomije Univerziteta "Educons" u Novom Sadu.

Simultano treba raditi i na uspostavljanju retrospektivne (druge) linije pomenute odbrane koju čine eksterna revizija i forenzičke računovodstvene istrage. U odnosnom radu bavićemo se upravo prvom linijom odbrane, odnosno, konkretnije preventivnom ulogom interne revizije u optimiziranju rizika poslovanja u budućnosti.

1. Zahtjevi pred internom revizijom u savremenom poslovnom okruženju

Novi ambijent u kome interni revizor mora bitno promjeniti pristup svom poslu (iz starog konzervativnog, inspektorskog i pasivnog pristupa revidiranja u novi proaktivni pristup revidiranja orjentisan korisnicima, tzv. customer-focused orientation), osoben je po naporima koje menadžment u pojedinim privrednim društvima preduzima, u poslednjoj deceniji, u pogledu usavršavanja kvaliteta upravljačkog procesa, i to u smislu povećane brige i predanosti ostvarivanju poslovnih ciljeva i zahtjeva vlasnika, efikasnoj upotrebi resursa, povećanju kvaliteta i ekološkoj svijesti, etičkom ponašanju i naglašenoj odgovornosti.⁶⁴

Uloga interne revizije je, dakle, u savremenim uslovima bitno izmjenjena, odnosno od začetka razvoja savremene interne revizije do danas zahtjevi koji se pred nju postavljaju takođe su bitno promjenjeni.

U početku, u kontekstu djelokruga rada, interna revizija je bila usmjerena isključivo na formalno i sadržajno ispitivanje svrsishodnosti, urednosti i pouzdanosti računovodstvenih evidencija i izvještaja, odnosno, menadžment se koristio internom revizijom kao dopunom eksterne revizije. Djelokrug rada interne revizije se nakon toga proširuje na sve poslovne funkcije preduzeća, a težište u današnjim uslovima zahtjeva od interne revizije da svoje potencijale usmjeri ka budućnosti pružanjem savjeta u vezi sa anticipiranim budućim rizicima u pojedinim područjima poslovanja.

Razvoj interne revizije kreće se od interne finansijske revizije (internal financial audit) prema operativnoj reviziji ili reviziji poslovanja (operational audit) i upravljačkoj reviziji (management audit), koje imaju širi djelokrug rada.⁶⁵ U tom smislu, može se govoriti o klasičnoj i savremenoj internoj reviziji:

- Klasična interna revizija (internal financial audit) - ocjenjuje zaštićenost imovine preduzeća i organizaciju pojedinih poslovnih procesa, a posebno knjigovodstva;
- Savremena interna revizija (operational audit) - osnovni zadatak joj je nadzor nad sistemom internih kontrola u svim poslovnim područjima.

U današnjim uslovima, interna revizija se proširuje i na upravljačko područje, ocjenjuje efikasnost upravljačkih aktivnosti i obavlja savjetničku ulogu (management audit). Ovdje dolazi do izražaja povezanost interne revizije sa funkcijama upravljanja. Naime, djelokrug rada upravljačke revizije se fokusira na tri glavna upravljačka područja - planiranje, organizaciju i kontrolu.

⁶⁴ Vidaković, V., S.: Revizija osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Novi Sad, 2009., str. 245.

⁶⁵ Tušek, B., Žager, L.: Revizija, treće izdanje, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2008., str. 412.

Najnoviji zahtjevi od interne revizije, kojima je u perspektivi potrebno udovoljiti artikulirani su i u novoj definiciji interne revizije za XXI vijek koju je oblikovala Međunarodna grupa specijalista (Guidance Task Force - GTF), koja djeluje unutar američkog Instituta internih revizora. Prema navedenoj definiciji, interna revizija “predstavlja nezavisnu i objektivnu garanciju i savjetničku aktivnost koja se rukovodi filozofijom dodatne vrijednosti s namjerom poboljšanja poslovanja organizacije, kojoj ona pomaže u ispunjavanju njenih ciljeva donošenjem sistematizovanih i na disciplini zasnovanih pristupa za ocjenu i poboljšanje efektivnosti upravljanja rizicima organizacije, kontrolom i upravljanjem procesima”.⁶⁶

Međutim, najnovija očekivanja od interne revizije (iznesena u navedenoj definiciji) neće doći sama po sebi, zato što je to veoma složen proces prilagođavanja postojećeg profesionalnog angažmana internih revizora novim uslovima i okolnostima koje ruše dosadašnje okvire unutar kojih je djelovala interna revizija. Što je intenzitet promjena u samom preduzeću i njegovom okruženju jači, sve je izraženija potreba (u kontekstu stručnosti, objektivnosti i nezavisnosti) za kompleksnom edukacijom i usavršavanjem internih revizora, pri čemu je akcenat na onim znanjima i vještinama koja su neophodna korisnicima.

Revizori XXI vijeka, prema Ratliff-u & Reding-u, imaju znatno proširene odgovornosti⁶⁷ i moraju biti spremni da ispitaju praktično sve, tj. poslovanje (uključujući kontrolni sistem), izvođenje, informacije i informacione sisteme, poštovanje zakona, finansijske izvještaje, prevare.

Revizori moraju da ovladaju:

- Analitičkim i kritičkim vještinama mišljenja;
- Efikasnom metodom kako bi adekvatno razumijeli sva područja ispitivanja;
- Novim planovima, pravilima i tehnikama interne kontrole;
- Razumijevanjem mogućih rizika revizije ili revizorskih rizika;
- Da razviju opšte i posebne revizijske ciljeve za svaku pojedinačnu reviziju;
- Prikupe (koristeći širok spektar revizijskih postupaka) dovoljno revizijskih dokaza;
- Revizijskim izvještavanjem u vidu različitih izvještaja za različite korisnike izvještaja;
- Praćenjem rezultata;
- Profesionalnom etikom;
- Revizorskom tehnologijom koja je primjenljiva tokom različitih vrsta revizorskog izvještavanja.

Na konferenciji evropske konfederacije Instituta internih revizora koja je održana u Berlinu novembra 2008. godine bilo je riječi o strateškom planu IIA i globalnoj perspektivi profesije interne revizije.⁶⁸ Navedeni su izazovi sa kojima se interna revizija suočava, i to:

.1Povećana očekivanja

- Odbora
- Rukovodstva
- Eksternih revizora
- Regulatornih organa

.2Nove vještine koje su potrebne revizorima

- Specijalizacija
- Vještine liderstva

⁶⁶ Profesionalna praksa interne revizije, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2007., str. 18 (prevod izdanja: Internal Auditing Handbook, John Willey & Sons, New York, Chichester, 2006.).

⁶⁷ Internal Auditing History, Evolution and Prospects, www.theiia.org

⁶⁸ Bilten “Udruženja internih revizora Srbije), Beograd, br. 5/2008, str. 3-5.

.3Novi izazovi za interne revizore:

- Da budu priznati kao posebna profesija
- Da doprinesu povećanju vrijednosti
- Da budu osobe od visokog povjerenja.

Shematski prikaz Strateškog plana IIA, u periodu od 2008. do 2013.

CILJ IIA
1. Da interna revizija do 2013. godine bude univerzalno priznata kao posebna profesija
ZADACI IIA
2. Definirati principe profesije i obezbijediti da budu univerzalno prihvaćeni;
3. Obezbijediti privrženost profesionalnim zahtjevima;
4. Postati najpoželjniji dobavljač usluga u oblasti istraživanja, razvoja i sticanja znanja iz oblasti interne revizije;
5. Članovi doživljavaju IIA kao jedinstvenu globalnu organizaciju

Realni razvoj događaja u internoj reviziji se podudara sa načinom na koji se preduzeća (i državne službe) sve više internacionalizuju. Fizička lokacija više ne predstavlja problem pošto se aktivnost kupovanja udaljava od lokalnih centara kako ulazi u hiperprostor preko interneta.⁶⁹ Ovakav način razmišljanja IIA je prihvatio i razvija profesiju u globalnu organizaciju interne revizije čiji opšti poslovni ciljevi uključuju slijedeće:

- Postavljanje globalnih standarda za praksu interne revizije;
- Promovisanje licenciranja internih revizora širom svijeta;
- Stimulisanje razvoja profesije širom svijeta;
- Predstavljanje i promovisanje interne revizije izvan državnih granica;
- Olakšavanje blagovremenog dijeljenja informacija među asocijacijama članicama;
- Potraga za globalno primjenljivim proizvodima i uslugama.

Savjetovanje menadžmenta o mogućnostima upravljanja anticipiranim budućim rizicima, u smislu oblikovanja i nadziranja odgovarajućih sistema internih kontrola kojima će se ti rizici uspješno smanjivati, jedan je od osnovnih zadataka interne revizije u savremenim uslovima. S obzirom na to da rizici ne uključuju samo opasnosti i prijetnje u smislu nesigurnosti ostvarivanja očekivanih rezultata, već i izgleda, tj. mogućnosti za preduzeće u ostvarivanju održive konkurentne prednosti, uobičajeno se ističe da je efikasno upravljanje rizicima izvor dodatne vrijednosti (value added) za vlasnike i ostale interesne grupe.⁷⁰

⁶⁹ Spencer Pickett, K.H.: Osnovni priručnik za internu reviziju, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2007., str. 272 (prevod izdanja: Internal Auditing Handbook, John Willey & Sons, New York, Chichester, 2006.

⁷⁰ Vidaković, V., S.: Revizija osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Novi Sad, 2009., str. 246.

U svijetu danas su posebno naglašena očekivanja od interne revizije u smislu njenog aktivnog uključivanja u stvaranje dodatne vrijednosti, u prvom redu generisanjem informacija neophodnih za identifikaciju, razumijevanje i procjenu potencijalnih rizika. Postavlja se zahtjev da se obezbjedi adding value revidiranje koje treba rezultirati validnom informacionom podlogom, u obliku konsultacija, savjeta, izvještaja i drugih oblika komunikacije, na osnovu koje menadžment može da analizira rizike i njima uspješno upravlja. Na to se nadovezuje trajni zadatak internog revizora da stalno vodi brigu o održavanju i dograđivanju kvalitetnog i cjelovitog sistema internih kontrola kao instrumenta upravljanja rizicima, kao i da se, u saradnji sa menadžmentom, koriguju svi uočeni nedostaci i problemi u pomenutom sistemu.

Značajno mjesto u kontekstu savremenih pravaca razvoja interne revizije pripada i preventivnom djelovanju interne revizije i sagledavanje budućnosti preduzeća, pri čemu se uobičajeno ističe da je ključ uspjeha svakog preduzeća stvaranje racionalnih pretpostavki za smanjenje rizika u budućem poslovanju. Sprečavanje i otkrivanje prevara, kao i svih rizika koji proizilaze iz prevare i sličnih aktivnosti, takođe predstavlja bitno područje djelovanja interne revizije u savremenim uslovima.

S obzirom na to, da se u praksi sve češće traže mogućnosti i načini za racionalizacijom troškova interne revizije i povećanjem njene produktivnosti jedan od zahtjeva koji se pred internu reviziju postavlja vezan je za outsourcing interne revizije. Drugim riječima, ukoliko kalkulacije kao isplativiju alternativu vlastitoj internoj reviziji pokazu angažovanje eksternih računovodstvenih i konsultantskih kuća, kao i eksperata za neke preglede ili projekte u pojedinim poslovnim područjima, onda se za outsourcing interne revizije treba opredijeliti.

Glavni izazovi u XXI vijeku su nacionalno i globalno razumijevanje ekonomije životne sredine. Ekologija postaje danas opredijeljujući faktor biznisa u budućnosti, tako da se vodeći svjetski menadžeri već seriozno pripremaju da odgovore zahtjevima strogog ekološkog zakonodavstva.

Profitno orijentisanim menadžerima ekološka javnost pruža šansu da oboje u “zeleno” poslovno planiranje i da diversifikuju pristupe organizaciji poslovanja, računovodstvu, reviziji, bilansiranju uspjeha, poslovnim finansijama, marketingu, menadžmentu i odnosima s javnošću.

Kao odgovor na čitav niz direktiva (koja je objavila EU), kojima se tretiraju problemi vezani za životnu sredinu, zakonodavac je u BiH donio veći broj propisa, a vlada potpisala nekoliko međunarodnih ugovora i sporazuma. Pojavio se suštinski zahtjev za uvođenjem novih disciplina, tzv. ekološkog računovodstva i revizije očuvanja životne sredine. Saglasno navedenom, posebno je aktuelan zahtjev za metodologijom prevencije zloupotrebe sredstava namjenjenih ekologiji uvođenjem internih kontrola i interne revizije u svaki projekat i firmu koja se bavi ekologijom.

2. Preventivno djelovanje interne revizije u anticipiranju budućih rizika

Danas u svijetu se posebno ističu očekivanja od interne revizije u smislu njene aktivne podrške u stvaranju dodatne vrijednosti (value added), generisanjem, u prvom redu informacija potrebnih za identifikaciju, razumijevanje i procjenu potencijalnih rizika.⁷¹ Da bi menadžment organizacije bio u stanju da identifikuje i mjeri rizike, kao i da njima sa

⁷¹ Rizik se, generalno, može definisati kao vjerovatnoća nastanka nekog događaja koji će imati posljedice na ostvarivanje ciljeva organizacije, a obično se izražava u terminima posljedica i vjerovatnoća nastanka, vidjeti: Training Coursis, The Institute of Internal Auditors UK and Ireland, London, 2000., str. 5.

uspjehom upravlja⁷², pred internu reviziju se postavlja zahtjev da se obezbjedi revidiranje dodatne vrijednosti koje treba da rezultira adekvatnom informacionom podlogom, u obliku konsultacija, savjeta, izvještaja i ostalih oblika komunikacija.

Definicija upravljanja rizicima indicira, dakle, da se u osnovi procesa upravljanja rizicima nalazi teza o neophodnosti proaktivnog pristupa, prema kome rizici ne uključuju samo opasnosti i prijetnje u smislu nesigurnosti ostvarivanja očekivanih rezultata, nego i šanse, tj. mogućnosti za preduzeće u ostvarivanju održive konkurentske prednosti.⁷³ Upravo iz navedenih razloga se i indicira da je za vlasnike i ostale interesne grupe upravljanje rizicima izvor dodatne vrijednosti (value added).

S obzirom na to, da ključna aktivnost interne revizije postaje, dakle, procjena rizika⁷⁴, danas u revizijskoj literaturi i praksi prevladava pristup revidiranju zasnovan na procjeni rizika⁷⁵, odnosno risk-based approach (risk-based audit process). U poslednjih nekoliko godina u okvirima savremene poslovne ekonomije (paralelno sa rastom i razvojem preduzeća, s jedne strane, te kao posljedica sve veće nestabilnosti i složenosti okruženja u kome preduzeća funkcionišu, s druge strane), sve više se ističe značaj i uloga koncepta rizika, koji za cjelokupni profesionalni angažman interne revizije u konkretnoj organizaciji ima veliki značaj.

Koncept rizika je, uostalom, sadržan i u aktuelnoj definiciji⁷⁶ interne revizije koju je objavio međunarodni Institut internih revizora.

Djelovanje interne revizije će se kretati u dva glavna pravca. Ocjenjujući učinke proteklih događaja, tj. postignute rezultate i nastale greške, kako bi ih se u budućnosti izbjeglo, interna revizija će i ubuduće djelovati naknadno.

Međutim, mnogo važnije danas postaje preventivno djelovanje interne revizije, odnosno pružanje pomoći i podrške menadžmentu u anticipiranju budućih rizika, te predlaganju sistema interne kontrole, kojima će rizici biti blagovremeno savladavani. Objekat ispitivanja interne revizije, shodno navedenom, postaje cjelokupno poslovanje preduzeća okrenuto budućnosti.

Na nezaobilazan uticaj koncepta rizika i kontrole na oblikovanje nove paradigme interne revizije, kao povezanost između prakse upravljanja rizicima i interne revizije, u posljednje dvije do tri godine, indiciraju mnogi ugledni istraživači i profesionalna udruženja. Međutim, nema jedinstvenih stanovišta, pristupa i pogleda u stručnoj literaturi i praksi u pogledu relevantnih kategorija, kao što su: upravljanje rizicima (risk management), analiza rizika (risk analysis), procjena rizika (risk assesment), identifikacija rizika (risk

⁷² Upravljanje rizicima (risk management) se može definisati kao logična i sistematična metoda, tj. proces identifikovanja, analiziranja, procjenjivanja, nadziranja i saopštavanja rizika povezanih sa bilo kojom aktivnošću, funkcijom ili procesom na način kojim će se osposobiti organizacija za minimiziranje gubitaka i maksimiziranje mogućnosti. Prema: McNamee, D., Selim, G.M.: Risk Management: Changing The Internal Auditors Paradigm, The Institute of Internal Auditors Research Foundation, IIA, Florida, 1998., str 17.

⁷³ Vidjeti, Tušek, B., Žager, L.: Revizija (treće izdanje), Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2008., str. 326.

⁷⁴ Jedan skup aktivnosti unutar procesa upravljanja rizicima jeste procjena rizika (risk assesment), koja se definiše kao identifikacija i analiza relevantnih rizika koji utiču na realizaciju ciljeva organizacije s ciljem utvrđivanja načina uspješnog upravljanja pomenutim rizicima, vidjeti: Tušek, B., Žager, L.: Revizija (treće izdanje), Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2008., str. 327.

⁷⁵ Procjena rizika podrazumjeva, u prvom redu, preliminarno upoznavanje sa ciljevima organizacije, a zatim i sistematičnu identifikaciju i selekciju svih relevantnih faktora (internih i eksternih), koji bi mogli uticati na sprečavanje realizacije svakog pojedinog cilja.

⁷⁶ Vidjeti, na strani 3, ovog rada.

identification). Ipak, ono oko čega se svi slažu jeste da je za upravljanje rizikom ključna odgovornost na menadžmentu organizacije koji, s ciljem postizanja optimalnih poslovnih ciljeva, treba da se pobrine da su uspostavljeni pouzdani procesi upravljanja rizikom i da oni funkcionišu.⁷⁷ S druge strane, profesionalna obaveza i odgovornost interne revizije je da bude “produžena ruka” menadžmenta u upravljanju rizicima, i to na sledeći način:

- pružajući nezavisnu i objektivnu ocjenu, tj. uvjerenje o primjerenosti i efektivnosti procesa upravljanja rizicima i internih kontrola u konkretnoj organizaciji;
- davanjem savjeta i sugestija pri definisanju načina identifikacije i strategije upravljanja rizicima;
- davanjem prijedloga o mogućnostima unaprijeđenja procesa upravljanja rizicima i internih kontrola u organizaciji.⁷⁸

S obzirom na to, da gro naših organizacija nije uspostavilo proces upravljanja rizikom, interni revizori treba da imaju aktivnu ulogu pružanja pomoći u inicijalnom uspostavljanju procesa upravljanja rizikom u organizaciji. U ovakvim situacijama, interni revizori treba da se pridržavaju odredbi o objavljivanju iz Međunarodnih standarda profesionalne prakse interne revizije. Oni, drugim riječima, treba da imaju proaktivnu ulogu u razvoju i sprovođenju procesa upravljanja rizikom, kao i da izbjegavaju ulogu “vlasništva nad rizicima”, niti da su odgovorni za upravljanje utvrđenim rizicima.

Uvažavajući poslovne rizike prilikom planiranja i donošenja poslovnih odluka menadžment nastoji maksimizirati snage sopstvenog preduzeća i prilike u okruženju, uz simultano minimiziranje sopstvenih slabosti i prijetnji iz okruženja. Shvaćen u najširem kontekstu, proces razmatranja poslovnih rizika naziva se analiza rizika (risk analysis), čija je svrha obezbijediti razmatranje i uvažavanje faktora neizvjesnosti u poslovnom planiranju i donošenja poslovnih odluka menadžmenta.

Značajna područja ili područja visokog rizika u poslovanju organizacije (polazeći od njene veličine, složenosti i heterogenosti), nije moguće identifikovati bez procjene rizika. U navedenom smislu, neophodno je upoznavanje pojedinih vrsta rizika, njihovih odnosa i uvažavanje obima odgovornosti internog revizora za pojedine vrste rizika. Vrste rizika:⁷⁹

- Inherentni rizik (Inherent risk). Ovaj rizik je dio same aktivnosti.
- Kontrolni rizik (Control risk), javlja se u slučaju nefunkcionisanja provedenih kontrola na adekvatan način ili u slučaju njihovog nepostojanja. Oba slučaja će rezultirati pojavom grešaka i odstupanja, što, samo po sebi, indicira da se kontrolne aktivnosti ne prilagođavaju promjenjenim uslovima, zbog čega će poslovni procesi stvarati povećani kontrolni rizik.

Preostali rizik (Residual risk), u procjeni i definitivnoj odluci o prisustvu znatnog nivoa odstupanja ili nedostataka unutar samog poslovnog sistema, koji nastaju nakon realizovanih kontrolnih postupaka ovlašćenja ima menadžment preduzeća. S obzirom na to, da neki rizik koji je nemoguće u potpunosti eliminisati postoji u svakoj aktivnosti, uloga interne revizije jeste da obezbijedi menadžmentu podloge na osnovu kojih će menadžment morati da

⁷⁷ To, dakle, znači da odjeljenje interne revizije nije odgovorno za uspješno upravljanje rizicima, nego menadžment preduzeća koji je u obavezi da definiše adekvatne načine ili strategije upravljanja rizicima.

⁷⁸ Vidjeti, Tušek, B., Žager, L.: Revizija (treće izdanje), Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2008., str. 327.

⁷⁹ Spencer Pickett, K.H.: The Internal Auditing Handbook, John Willey & Sons, New York, Chichester, 1997., str. 228.

procjeni nivo preostalog rizika koji utiče na ostvarenje ciljeva organizacije, U navedenom slučaju, na menadžmentu je da odluči da li je postojeći nivo kontrole prihvatljiv ili ne.

O riziku same revizije (Audit risk), govorimo u slučaju da interna revizija nije preispitala sistem, odnosno da se njene preporuke zanemaruju ili da interna revizija nije obavljena na profesionalnom nivou, usled čega su neka područja visokog rizika ispuštena prilikom ispitivanja internog revizora.

Da bi ostao samo prihvatljiv nivo preostalog rizika, aktivnosti interne revizije trebaju biti usmjerene ka smanjenju rizika kontrole i rizika revizije. Internom revizoru procjena rizika obezbjeđuje usmjeravanje revizorskih resursa prema značajnim aktivnostima koje imaju visok nivo kontrolnog rizika, a to rezultira istovremeno neprihvatljivo visokim nivoom preostalog rizika za menadžment.

Cjelokupnoj procjeni rizika doprinose mnogi faktori, a većina indeksa rizika se bazira na sljedećem osnovnom modelu⁸⁰, i to:

$$\text{Indeks rizika} = \frac{\text{Značajnost / Materijalnost}}{\text{Kvalitet interne kontrole}} + \text{Posebni faktori}$$

Veći inherentni rizik stvaraju značajna područja u poslovanju preduzeća, ali ukoliko su u navedenim područjima provedene adekvatne kontrole, smanjiće se izloženost rizicima. Ili matematički rečeno, konačna vrijednost indeksa rizika će biti manja što je veći kvalitet internih kontrola. Interni revizor se mora usredsrediti na značajne aktivnosti, procese i funkcije koje imaju slabe interne kontrolne postupke i procedure.

Između rizika revizije i preostalog rizika veoma je značajan odnos sa stanovišta uloge procjene rizika u internoj reviziji. Naime, rizik revizije će se povećati u slučaju da je obuhvaćenost internom revizijom visoka u područjima niskog nivoa preostalog rizika, s obzirom na to da se revizijski resursi koriste u područjima koja nisu prioritetna, što čini upitnim svrsishodnost revizijskog procesa. S druge strane, niska obuhvaćenost internom revizijom (u smislu angažovanja revizijskih resursa) ima opravdanje u slučaju niskog nivoa preostalog rizika.

3. Izloženost riziku od kriminalnih radnji

Kriminalne radnje obuhvataju niz nepravilnosti i nezakonitih djela koje karakteriše namjerno obamnjivanje ili pogrešno prikazivanje, a za koje pojedinac zna da je pogrešno ili ne vjeruje da je tačno. Vršiti je osoba koja zna da će kao rezultat ostvariti nezakonitu korist za sebe, organizaciju ili drugu osobu, pri čemu kriminalna radnja može biti izvršena od strane lica koje su izvan i unutar organizacije.⁸¹

Kriminalna radnja čija je svrha da se načini šteta organizaciji vrši se s ciljem omogućavanja ostvarivanja koristi (direktne ili indirektne), za zaposlenog u organizaciji, zatim pojedinca van organizacije ili drugu organizaciju. Primjeri kriminalnih radnji na štetu organizacije⁸² su sljedeći:

- prihvatanje mita ili nezakonite provizije;

⁸⁰ Spencer Pickett, K.H.: The Internal Auditing Handbook, John Willey & Sons, New York, Chichester, 1997., str. 231.

⁸¹ Vidjeti, Singleton, T.W., Singleton, A.J., Bologna, J., Lindquist, R.: Fraud Auditing and Forensic Accounting, prevod: Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2010., str. 102.

⁸² Singleton, T.W., Singleton, A.J., Bologna, J., Lindquist, R.: op. cit., str. 102.

- opstruiranje zaposlenog lica (ili spoljnog lica) od potencijalno profitabilne transakcije koja bi organizaciji generalno stvarala profit;
- pronevjera (nezakonito prisvajanje novca ili imovine) i falsifikovanje finansijske dokumentacije radi prikrivanja djela s ciljem otežavanja njegovog otkrivanja;
- namjerno prikrivanje ili pogrešno prikazivanje događaja, transakcija ili podataka;
- potraživanja za usluge i robu koje, ustvari, nisu ni pružane organizaciji;
- namjerna opstrukcija djelovanja u situacijama u kojima se očekuje realizovanje određenih akcija od strane kompanije ili zakona;
- neovlašćeno ili nezakonito korišćenje povjerljivih informacija ili informacija koje su tuđe vlasništvo;
- neovlašćena ili nezakonita manipulacija informacionim mrežama ili operativnim sistemima.

Korišćenjem nepravedne ili nepoštene prednosti (koja takođe može eksternu stranu dovesti u zabludu), stvara se mogućnost kriminalnih radnji čija je svrha da omogući korist organizaciji.⁸³ Tipični slučajevi su slijedeći:

- nedozvoljene isplate (nezakoniti politički doprinosi, mito i nezakonite provizije, kao i plaćanje državnih činovnika, posrednicima državne administracije, klijentima ili dobavljačima);
- namjerno i nepravilno prikazivanje ili procjena transakcija, imovine, obaveza i prihoda i ostalog;
- namjerno i nepravilno određivanje transfernih cijena (na primjer, vrijednovanje robe razmjenjene između povezanih organizacija), namjerno nepravilno strukturiranje cijena (čime menadžment može da poboljša svoje poslovne rezultate na štetu druga organizacije);
- namjerne i nepravilne aktivnosti između povezanih strana u okviru kojih jedna strana stiče koristi koje se ne mogu ostvariti u nezavisnoj transakciji;
- namjerno nedokumentovanje ili neobjavljivanje značajnih informacija tačno i potpuno, s ciljem stvaranja imaginacije kod eksternih strana o boljem finansijskom položaju;
- prodaja ili prijenos fiktivne ili netačno prikazane imovine;
- namjerno nedjelovanje u situacijama u kojima, inače, pravila kompanije ili zakon zahtjevaju određene akcije;
- namjerne greške u aktivnostima usklađivanja poreza kako bi se umanjili porezi koje treba platiti;
- zabranjene poslovne aktivnosti (kojima se krše državni statut, pravila, propisi ili ugovori).

U svim procesima koji uključuju ljudski faktor, određenom stepenu rizika od kriminalnih radnji izložene su sve organizacije. Od sljedećih faktora⁸⁴ zavisi stepen izloženosti organizacije riziku kriminalne radnje, i to:

- inherentnost rizika kriminalne radnje svojstvene za samo poslovanje;
- mjeri u kojoj su prisutne efektivne interne kontrole za sprečavanje ili otkrivanje prevare;
- poštenju i integritetu lica koja su uključena u proces.

⁸³ Singleton, T.W., Singleton, A.J., Bologna, J., Lindquist, R.: op. cit., str. 103.

⁸⁴ Singleton, T.W., Singleton, A.J., Bologna, J., Lindquist, R.: op. cit., str. 106.

Saglasno navedenom, vjerovatnoća da će se kriminalna radnja dogoditi i potencijalna ozbiljnost ili posljedica za organizaciju, ukoliko se to dogodi, može se označiti kao rizik kriminalne radnje.

Vjerovatnoća aktivnosti kriminalne radnje se obično zasniva na: motivacionim faktorima koji vode ka kriminalnoj radnji; prethodnim iskustvima kompanije u pogledu kriminalne radnje; tome koliko je lako počinuti kriminalnu radnju.

Upravljanje rizikom kriminalne radnje obuhvata ograničavanje i eliminisanje posljedica, što je znatno šira aktivnost od ograničavanja i otklanjanja finansijskog gubitka. Tako, na primjer, gubitak reputacije može da ima značajan uticaj za neke organizacije na sposobnost da privuku i zadrže stručne kadrove ili kupce svojih proizvoda (ili usluga), kao i da steknu sredstva i licence neophodne za proširenje i održivost poslovanja.

Preventivna uloga interne revizije posebno se ispoljava u odbrani od računovodstvenih prevara, tj. u sprečavanju, otkrivanju i istraživanju prevara u finansijskom izvještavanju. Nakon što su investitori zbog velikih računovodstvenih i finansijskih prevara izgubili ogromne sume novca, kao naročito snažna je postala potreba za dubljim istraživanjem neregularnosti u finansijskom izvještavanju.⁸⁵

Revizori u postupku revizije mogu posumnjati da postoji prevara (greška), dok, s druge strane, investitori, analitičari, regulatorna tijela kao i svi drugi korisnici finansijskih izvještaja mogu posumnjati u tačnost prezentiranih finansijskih izvještaja. Veliki računovodstveni skandali, na razmeđu vijekova, su pokazali da brojnim računovodstvenim manipulacijama nisu dorasli ni eksterni revizori, te da brojnim korisnicima finansijskih izvještaja ne nude uvijek razumne garancije o prinosnom i/ili finansijskom stanju preduzeća.

I pored činjenice da Kodeksi profesionalne etike računovođa i revizora ne dozvoljavaju svijesnu saradnju u računovodstvenim prevarama, veliki broj računovođa i revizora i ekonomskih analitičara, svojim znanjem i poznavanjem preduzetničkog poslovanja, računovodstvenih i pravnih pravila i propisa, svijesno učestvuju u stvaranju netačne slike o imovinsko finansijskom stanju i uspjehu preduzeća.

Izvori rizika od računovodstvenih prevara, prema Golden T., Skalac S., Clayton M.⁸⁶, nalaze se u sljedeća tri područja, i to: korporativnoj kulturi; načinu na koji se obavljaju računovodstvene procene; načinu korišćenja prava izbora u procesu finansijskog izvještavanja.

Korporativna kultura se može definisati kao skup međusobno povezanih elemenata kao što su istorija preduzeća, vrijednosti koje njeguje, njegovi ciljevi i stil upravljanja na svim nivoima i u svim dijelovima preduzeća.⁸⁷ Jedna od vrlo ozbiljnih prepreka uspješnom poslovanju preduzeća i potencijalni izvor rizika od računovodstvenih prevara jeste nedopustivo nizak nivo kompanijske kulture. S druge strane, veoma važnom pretpostavkom uspjeha preduzeća može se smatrati visok nivo korporativne kulture.

Američki institut ovlašćenih javnih računovođa⁸⁸ je 2002. godine izdao Priručnik za prevenciju prevara i privrednog kriminala, u kome su navedene varijable⁸⁹ koje mogu biti od uticaja na mogućnost nastanka računovodstvenih prevara.

⁸⁵ Vidaković, V., S.: Revizija osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Novi Sad, 2009., str. 81.

⁸⁶ Golden T., Skalac S., Clayton M.: A Guide to Forensic Accounting Investigation, John Willey & Sons, INC., 2006., str. 30.

⁸⁷ Škarić Jovanović Kata, Forenzičko računovodstvo - instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti, Zbornik radova sa 13. Kongresa SRR Republike Srpske: Računovodstvo, revizija i finansije u uslovima globalne krize, Banja Vrućica, 2009., str. 14.

⁸⁸ Vidjeti, The CPA's Handbook of Fraud and Commercial Crime Prevention, New York, American Institute of Certified Public Accountants.

U narednom tabelarnom pregledu ćemo prezentirati elemente korporativne kulture koji u našem poslovnom okruženju predstavljaju potencijal (visok odnosno nizak) za računovodstvene prevare:

Uticaj elemenata korporativne kulture na mogućnost računovodstvenih prevara⁹⁰

Varijabla	Visok potencijal za prevare	Nizak potencijal za prevare
Stil upravljanja	Autokratski	Participativan
Orijentacija menadžmenta	Nizak nivo povjerenja, moć	Visok nivo povjerenja
Raspodjela ovlašćenja	Centralizovana	Decentralizovana
Planiranje	Centralizovano kratkoročno	Decentralizovano dugoročno
Performanse	Mjere se kvantitativno i utvrđuju na kratkoročnoj osnovi	Mjere se kako kvantitativno tako i kvalitativno i na dugoročnoj osnovi
Ciljna orijentacija menadžmenta	Fokusiran na ostvarenje profita	Fokusiran na ispunjenje očekivanja kupaca
Izvještavanje	Rutinsko	Izvještavanje zasnovano na izuzecima
Politika i pravila	Rigidne, nefleksibilne	Razumne i obavezno pravične
Primarna briga menadžmenta	U fokusu kapitalna imovina	U fokusu kadrovi, a potom kapital i tehnologija
Poslovna etika	Ambivalentna, prilagodljiva situaciji	Jasno definisana, insistiranje na poštovanju pravila
Formula za uspjeh	Težak rad	Osmišljen rad
Lojalnost kompaniji	Niska	Visoka
Sistem i kontrola menadžmenta	Birokratizovan Nefleksibilan Mnoge strukture povezane vertikalno Sve dokumentovano a pravila važe za sva vremena	Kolegijalan Otvoren za promjene Horizontalne strukture Adekvatna dokumentacija, ali neopterećujuća

⁸⁹ Od ukupno 28 varijabli pomenućemo samo one koje čine elemente korporativne kulture u našem poslovnom okruženju.

⁹⁰ Avey, T., Baskerville T., Brill, A., The CPA's Handbook of Fraud and Commercial Crime Prevention, American Institute of Certified Public Accountants, New York, 2002., str. 215.

S obzirom na to, da je svako preduzeće jedinstvena poslovna cjelina⁹¹, za donošenje validnih zaključaka o tome da li je rizik za nastanak računovodstvenih prevara visok ili nizak, navedeni elementi ne mogu biti dovoljna osnova.

U procesu sastavljanja finansijskih izvještaja okolnost da preduzeća posluju kontinuirano čini neophodnim korišćenje računovodstvenih procjena, koje se, s razlogom, označavaju potencijalnim izvorom rizika za računovodstvene prevare. Pouzdanost finansijskih izvještaja neće biti ugrožena ukoliko sastavljači finansijskih izvještaja imaju za cilj objektivne računovodstvene procjene.

Međutim, računovodstvene procjene će postati pogodan instrument za vršenje računovodstvenih prevara ukoliko se kao cilj sastavljanja finansijskih izvještaja nametne prevara.

Brojni Međunarodni računovodstveni standardi, kao i Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja⁹² još uvijek sadrže prava izbora u normativnoj osnovi i praksi finansijskog izvještavanja, čime se otežava njihova uporedivost i omogućava sastavljaču finansijskih izvještaja da pomenute opcije iskoristi za potrebe računovodstvenih prevara. Naime, primjenom tzv. agresivnih računovodstvenih politika, tj. korišćenjem prave opcije u procesu finansijskog izvještavanja, moguće je “upravljati finansijskim rezultatom” i ostvariti značajna odlaganja poreskih opterećenja, iskazujući u finansijskim izvještajima poslovni rezultat koji je realno niži od ostvarenog.

Sva tri elaborirana područja rizika su međusobno povezana i zahtjevaju pažljivo istraživanje s ciljem pravovremene prevencije i otkrivanja računovodstvenih prevara. Činjenica da će samo u preduzećima sa niskim nivoom korporativne kulture doći do zloupotrebe računovodstvenih procjena i prava izbora govori o kauzalnoj povezanosti pomenutih područja rizika i stvaranja vrlo pogodnog terena za računovodstvene prevare.⁹³

Na osnovu pogrešnih finansijskih izvještaja investitori i ostali korisnici finansijskih izvještaja donose pogrešne poslovne odluke koje nanose ogromnu štetu njihovim interesima, zbog čega je sasvim jasno artikulisan interes računovodstvene javnosti da finansijski izvještaji indiciraju na realnu sliku prinostnog i/ili finansijskog položaja preduzeća. Međutim, ako u procesu sastavljanja finansijskih izvještaja budu učinjene greške ili ukoliko menadžment preduzeća ima namjeru, služeći se računovodstvenim prevarama, ostvariti koristi na štetu brojnih korisnika finansijskih izvještaja, izostaće realna slika finansijskog i prinostnog položaja preduzeća.⁹⁴

⁹¹ Navedeni indikatori, dakle, ne mogu biti opštevažeći za sva preduzeća, jer se ona razlikuju jedna od drugih prema: vlasništvu, djelatnosti, organizacionoj strukturi, proizvodima i uslugama koje pruža, kvalitetu korporativnog upravljanja, poslovnim ciljevima, vrstama i stepenu izloženosti rizicima, internim kontrolama, revizijskim odborima i sl.

⁹² Od strane preduzeća koja posluju u veoma razlilitim uslovima se primjenjuju pomenuti međunarodni standardi, tako da ispunjenje opšteprihvaćenog cilja finansijskog izvještavanja zahtjeva, u nekim slučajevima, primjenu različitih načina vrednovanja.

⁹³ Vidaković, V., S.: Zbornik radova Univerziteta EDUCONS sa drugog naučnog skupa: Realni sektor, finansijske institucije i usluge u globalnoj krizi, referat na temu: Uloga revizije i forenzičkog računovodstva u sprečavanju, otkrivanju i istraživanju računovodstvenih prevara, Novi Sad, 25. i 26. maj 2011., str. 259.

⁹⁴ Vidaković, V., S.: Zbornik radova Univerziteta EDUCONS sa drugog naučnog skupa: Realni sektor, finansijske institucije i usluge u globalnoj krizi, referat na temu: Uloga revizije i forenzičkog računovodstva u sprečavanju, otkrivanju i istraživanju računovodstvenih prevara, Novi Sad, 25. i 26. maj 2011., str. 259.

Između grešaka i prevara nema razlike u njihovim posledicama, tj. rezultiraju nastankom netačnih finansijskih izvještaja. Zbog načina njihovog otkrivanja, ali i sankcionisanja, prisutne su i bitne razlike na koje je neophodno ukazati.

Nepostojanje namjere⁹⁵ da se u finansijski izvještaj unese pogrešan podatak, izostavi neki iznos ili objavljivanje, najbitnija je karakteristika grešaka koje čine, s jedne strane, osobe koje prikupljaju i obrađuju informacije (koje su osnova za izradu finansijskih izvještaja), i s druge strane, osobe koje pripremaju finansijske izvještaje. U svojstvu počinioca grešaka menadžment ne učestvuje. Strukturu grešaka, prema Golden T., Skalak S., Clayton M⁹⁶, čine, uglavnom, one koje:

- nastaju prilikom prikupljanja dokumentacije ili pri njenoj obradi u postupku izrade finansijskih izvještaja;
- su posledica nerazumne računovodstvene procjene, a za rezultat imaju precjenjivanje činjenica ili njihovo netačno interpretiranje;
- su rezultat pogrešene primjene računovodstvenih principa u vezi sa iznosima, vrstama i načinom prezentacije ili objavljivanja.

Za razliku od grešaka, aktivnosti koje se preduzimaju s namjerom da finansijski izvještaji budu netačno interpretirani nazivaju se prevarama⁹⁷, a baziraju, uglavnom, na sljedećim elementima, i to:

- lažno prikazivanje značajnih činjenica;
- svijest počinioca o tome da je predstavljanje lažno ili ispoljavanje potpune nemarnosti na istim;
- lice koje dobije informaciju smatra je kao pouzdanu i oslanja se na nju prilikom donošenja odluke;
- pojava značajne finansijske štete koja nastaje zahvaljujući navedenom, a snose je korisnici informacija.⁹⁸

Kao počinioci - inspiratori u prevarama se javljaju (za razliku od grešaka) različiti nivoi menadžmenta uključujući i top menadžment.⁹⁹ U velikom broju slučajeva po navedenim osobenostima greške i prevare se mogu jasno diferencirati. Međutim, ne manje brojni su i slučajevi u kojima je jasno određenje o tome šta je prevara, a šta greška, skoro nemoguće.¹⁰⁰

4. Izloženost riziku uticaja životne sredine na finansijske izvještaje

⁹⁵ U tome što se namjera, kao i nepostojanje namjere vrlo teško utvrđuju javlja se problem pri davanju odgovora na pitanje da li je neka netačnost u finansijskim izvještajima posledica greške ili prevare.

⁹⁶ Golden T., Skalak S., Clayton M., A Guide to Forensic Accounting Investigation, str. 35.

⁹⁷ U širem smislu definisane, njihovu strukturu čine prevare: koje nastaju zloupotrebom imovine, korupcijom i prevarom putem finansijskog izvještavanja.

⁹⁸ Škarić Jovanović Kata, Forenzičko računovodstvo - instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti, Zbornik radova sa 13. Kongresa SRR Republike Srpske: Računovodstvo, revizija i finansije u uslovima globalne krize, Banja Vrućica, 2009., str. 14.

⁹⁹ Vidaković, V., S.: Zbornik radova Univerziteta EDUCONS sa drugog naučnog skupa: Realni sektor, finansijske institucije i usluge u globalnoj krizi, referat na temu: Uloga revizije i forenzičkog računovodstva u sprečavanju, otkrivanju i istraživanju računovodstvenih prevara, Novi Sad, 25. i 26. maj 2011., str. 260.

¹⁰⁰ Tako, na primer, nije lako utvrditi da li je preterano otpisivanje posledica pogrešne procjene visine gubitaka izazvanih nenaplaćivanjem djela datog potraživanja, ili je rezultat namjere menadžmenta da putem previsokih otpisa potraživanja iskaže niži rezultat i tako dovede u zabludu korisnike finansijskih izvještaja.

Za sve veći broj pravnih lica pitanja životne sredine postaju značajna i mogu imati, u pojedinim slučajevima, značajan uticaj na njihove finansijske izvještaje. Naime, rizik od materijalno značajnog pogrešnog iskaza (uključujući i neadekvatno objelodanjivanje), u finansijskim izvještajima može da se pojavi u slučaju kada su pitanja životne sredine značajna za konkretno pravno lice.

Po svojoj prirodi, određene privredne grane su izložene značajnom riziku u vezi sa životnom sredinom.¹⁰¹ Navedeno se, u prvom redu, odnosi na hemijsku industriju, industriju nafte i gasa, farmaceutsku industriju, metalurgiju, rudarstvo i komunalne usluge.

U pomenutim privrednim granama sve uobičajenije postaju “zelene revizije”, odnosno revizije zaštite životne sredine koje, kada su u pitanju sredstva i obaveze za zaštitu životne sredine, imaju ulogu:

- da kontrolišu trošenje sredstava za zaštitu i očuvanje životne sredine;
- da provjeravaju usaglašenost zakona sa sporazumima, standardima koji se odnose na zaštitu životne sredine i njihov uticaj na finansijske izvještaje i operacionalizaciju troškovno-dohodovnih analiza, kršenja zakona i njegovih posledica na dodatno angažovana sredstva;
- revizije uspešnosti i svrsishodnosti uloženi sredstava u zaštitu životne sredine.

Pomenutu reviziju mogu vršiti eksterni ili interni eksperti (koji po potrebi uključuju i interne revizore), po diskreciji rukovodstva pravnog lica, a vrlo često posao revizije zaštite životne sredine obavljaju multidisciplinarni timovi.

U aktivnostima revizije očuvanja životne sredine impozantna su svjetska iskustva. Tako, na primjer, Rumunija je ratifikovala dva međunarodna ugovora o zaštiti životne sredine koji se odnose na zaštitu Dunava i Crnog mora. Koliko je Rumunima stalo do zaštite životne sredine indicira i činjenica da su pomenuti ugovori uključeni u rumunski Zakon o računovodstvu.

Navedena iskustva i rad međunarodnih tijela ukazuju na urgentnost uspostavljanja metodologije “zelenog računovodstva i revizije” (u okviru državne revizije), jer u aktuelnom momentu nema ni naznaka gdje i na koji način se troše sredstva namjenjena ekologiji, po kom kriterijumu se novac pa i krediti usmjeravaju, kao i kakvi su krajnji efekti uloženi novca na poboljšanje životne sredine.

Izuzetno je važno raditi na metodologiji prevencije zloupotrebe sredstava uvođenjem internih kontrola i interne revizije u svaki projekat vezan za zaštitu životne sredine. U BiH nema nikakve kontrole pravilnosti i svrsishodnosti upotrebe sredstava namjenjenih za zaštitu životne sredine. Za sada se samo nagađa da li su sredstva koja se dobijaju iz domaćih i inostranih fondova i donacija pravilno usmjerena i da li ima nesrazmjernog ulaganja po regijama koje su ekološki ugrožene.

Niko još nije izvršio reviziju usaglašenosti sa zakonima, sporazumima i konvencijama, najzad, niko nije gledao objektivnost i istinitost finansijskih izvještaja, u dijelu koji se odnosi na sredstva i obaveze za životnu sredinu.

Međutim, organizacija može biti izložena značajnom riziku u vezi sa životnom sredinom, a da ne posluje ni u jednoj od navedenih grana privrede. Naime, značajnom riziku u vezi sa životnom sredinom može biti izloženo svako pravno lice koje:¹⁰²

¹⁰¹ Rizik životne sredine definisan je kao komponenta inherentnog rizika. Naime, revizor, pri izradi opšteg plana revizije, koristi profesionalno prosuđivanje kod vrijednovanja determinanti koje su bitne za procjenu inherentnog rizika.

¹⁰² Međunarodni standard ii saopštenja revizije, uveravanja i etika, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2006., str. 898. (prevod izdanja Međunarodne federacije računovođa - IFAC na

- podliježe zakonima i regulativama o životnoj sredini u značajnoj mjeri;
- ima ili održava sigurnost nad lokacijama koje su u stanju “posredne odgovornosti”, (tj. koje su kontaminirane od strane prethodnih vlasnika);
- ima poslovne procese koji mogu prouzrokovati kontaminaciju zemljišta i podzemnih voda, zagađenje površinskih voda ili aero zagađenje; koriste opasne supstance; mogu imati loše posledice za kupce, zaposlene ili ljude koji žive u susjedstvu lokaliteta konkretne kompanije;

Procjenjivanje rizika od javljanja materijalno pogrešnih iskaza u finansijskim izvještajima uključuje razmatranje zakona (i druge regulative) o životnoj sredini, koji se mogu odnositi na konkretno pravno lice i pruža revizoru osnovu za procjenu da li postoji potreba da se pitanjima životne sredine tokom revizije finansijskih izvještaja posveti pažnja. Od specijalista kao što su pravnici, inženjeri ili drugi stručnjaci za životnu sredinu će se tražiti tehnički savjet ukoliko revizor nije profesionalno kompetentan za izvršenje navedenih postupaka.¹⁰³

Pomenuti eksperti mogu biti uključeni u mnoge faze procesa razrade računovodstvenih procjena i obelodanjivanja (za koje je odgovorno rukovodstvo predućea), i to u:

- identifikaciji situacije u kojima se traži poznavanje obaveza i povezanih procjena;¹⁰⁴
- prikupljanje neophodnih podataka na kojima treba zasnovati procjene i davanje detaljnih informacija koje treba da budu objavljene u finansijskim izvještajima;¹⁰⁵
- oblikovanju adekvatnog plana za akcije saniranja i izračunavanje povezanih finansijskih posledica.

Ukoliko revizor, namjerava da upotrebi rezultate rada eksperata kao dio revizije, on će razmotriti adekvatnost izvršenog posla od strane stručnjaka za životnu sredinu, kao i njihovu stvarnu kompetenciju pri procjeni profesionalne kompetencije eksperata životne sredine. U odnosu na neke druge stručnjake može biti problema jer je oblast zaštite životne sredine specijalnost u nastanku zbog čega ne postoji certifikacija ili licenciranje, niti članstvo u nekom adekvatnom profesionalnom tijelu. Zato će se u navedenoj situaciji revizor osloniti na iskustvo i reputaciju stručnjaka za životnu sredinu.

Međutim, i pored prisutnog rizika od materijalno pogrešnog prikazivanja finansijskih izvještaja zbog pitanja životne sredine, postoji malo autoritativnih računovodstvenih standarda¹⁰⁶ koji eksplicitno obrađuju priznavanje, mjerenje i objavljivanje posledica koje pitanje životne sredine imaju na finansijske izvještaje¹⁰⁷.

engleskom jeziku “2006 IFAC Handboock of International Auditing, Assurance And Ethics Pronouncement”).

¹⁰³ I pored činjenice da je nivo revizijskog poznavanja životne sredine obično manji od poznavanja koje imaju eksperti za životnu sredinu, nivo znanja revizora mora, ipak, da bude dovoljan da bi mu omogućio identifikaciju i sticanje razumjevanja događaja, transakcija i prakse u vezi sa pitanjima životne sredine koja mogu imati materijalno značajan efekat na finansijske izvještaje i reviziju.

¹⁰⁴ Tako, na primjer, inženjer za zaštitu životne sredine može sačiniti preliminarno istraživanje lokaliteta radi određivanja da li je došlo do kontaminacije ili se može angažovati pravnik da utvrdi zakonsku odgovornost pravnog lica za obnovu lokaliteta.

¹⁰⁵ Stručnjak za životnu sredinu može, na primjer, ispitati lokalitet radi pomoći u količinskom određivanju prirode i obima zagađenja i razmatranje prihvatljivih alternativnih metoda za obnovu lokaliteta.

¹⁰⁶ Bez obzira na to da li su to MRS ili nacionalni standardi.

¹⁰⁷ Tako, na primjer, MRS 10 - “Potencijalne obaveze i događaji nastali nakon datuma bilansa stanja”, sadrži opšta razmatranja koja se odnose na priznavanje i objavljivanje potencijalnih gubitaka,

Navešćemo nekoliko karakterističnih pitanja životne sredine¹⁰⁸, koja su od uticaja na finansijske izvještaje, i to:

- uvođenje zakona i regulative o životnoj sredini može uključiti imparitet (umanjenje) vrijednosti sredstava i, saglasno tome, potrebu za otpisivanjem njihove knjigovodstvene vrijednosti;
- propust u pridržavanju zakonskih propisa o pitanjima životne sredine (kao što su emisija štetnih materija ili deponovanje otpada, ili promjene zakonodavstva sa efektom unazad) može zahtjevati ukalkulisavanje troškova za otklanjanje i naknade šteta ili troškova sudskog spora;
- neka pravna lica, na primjer, u ekstraktivnim industrijskim granama (istraživanje nafte i gasa ili rudarstvo), zatim proizvođači hemikalija ili kompanije koje se bave otpadom, mogu steći obaveze u vezi sa životnom sredinom kao direktni nus-proizvod svog osnovnog poslovanja;
- preuzete (“konstruktivne”) obaveze koje nastaju iz dobrovoljne inicijative, na primjer, kada je pravno lice ustanovilo zagađenje zemljišta i (bez obzira na to što nije pod kakvom obavezom) može da odluči da to zagađenje otkloni zbog sopstvene zabrinutosti za svoju dugoročnu reputaciju i svoj odnos sa zajednicom;
- može nastati potreba da pravno lice objavi u napomenama postojanje potencijalne obaveze (u slučaju da se troškovi koji se tiču pitanja životne sredine ne mogu razumno procijeniti);
- u ekstremnim situacijama, nepridržavanje određenih zakona i regulativa o životnoj sredini može uticati na mogućnost pravnog lica da nastavi poslovanje po načelu stalnosti i, shodno tome, može uticati na objavljivanja i na osnovu za sastavljanje finansijskih izvještaja.

Za oblikovanje i funkcionisanje internih kontrola radi pomoći u obavljanju urednog i efikasnog poslovanja, uključujući aspekte životne sredine, odgovorno je rukovodstvo pravnog lica, a način kontrole¹⁰⁹ u praksi se razlikuje:

- pravna lica koja su minimalno izložena rizicima u vezi sa životnom sredinom (ili manja pravna lica), vjerovatno će pratiti i kontrolisati pitanja svoje životne sredine kao dio svojih uobičajenih sistema računovodstva i interne kontrole;
- neka pravna lica, koja posluju u privrednim granama sa većom izloženošću riziku po osnovu životne sredine, mogu uspostaviti potreban podsistem interne kontrole u te svrhe, koji je u skladu sa postojećim standardima koji se odnose na Sisteme za upravljanje životnom sredinom¹¹⁰ (Environmental Management Systems - EMS) i
- druga pravna lica uspostavljaju sve svoje kontrole u okviru jednog integrisanog sistema kontrole, koji uključuje politike i postupke vezane za računovodstvo, pitanja životne sredine, kao i ostala pitanja (na primjer, kvalitet, zdravlje, bezbjednost).

Revizor će, u slučaju da pravno lice ima ustanovljene kontrole u vezi sa životnom sredinom, ispitati osoblje koje vrši nadzor nad tim kontrolama, da li su identifikovana bilo

uključujući i gubitke koji nastaju po pitanjima životne sredine. Dakle, opšta razmatranja se protežu i na priznavanje, mjerenje i objavljivanje pitanja životne sredine u finansijskim izvještajima.

¹⁰⁸ Međunarodni standardi i saopštenja revizije, uveravanja i etike, str. 896.

¹⁰⁹ Međunarodni standardi i saopštenja revizije, uveravanja i etike, str. 899.

¹¹⁰ EMS standarde je objavila Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISD 14001 - Sistemi za upravljanje životnom sredinom - specifikacija sa uputstvom za korišćenje, Međunarodna organizacija za standardizaciju, Ženeva, Švajcarska, prvo izdanje, 1996-09-01).

kakva pitanja u vezi sa životnom sredinom koja bi mogla imati materijalno značajan efekat na finansijske izvještaje.

Rukovodstvo preduzeća ima obavezu da obezbjedi da se aktivnosti pravnog lica vrše u skladu sa zakonima i drugom regulativom, dok, s druge strane, ima i obavezu sprečavanja i otkrivanja nepridržavanja propisa. S obzirom na navedeno, rukovodstvo mora uzeti u obzir:¹¹¹

- Zakone i regulativu koji nameću odgovornost za otklanjanje zagađenja životne sredine koje nastaje iz ranijih događaja;¹¹²
- Zakone o kontroli i sprečavanju zagađenja koji su usmjereni ka identifikaciji ili regulisanju izvora zagađenja, ili eliminisanju zagđivača;
- Licence za zaštitu životne sredine;
- Zahtjeve zakonodavnih vlasti u odnosu na pitanja životne sredine.

Jasno je da revizor nije i ne može biti odgovoran za sprečavanje nepridržavanja zakona i druge regulative o životnoj sredini. Znači, van profesionalne kompetencije revizora je otkrivanje mogućih kršenja zakona i regulative o životnoj sredini.

Međutim, pođe li se od činjenice da se revizija planira i izvršava sa stavom profesionalnog skepticizma, revizor može otkriti uslove ili događaje koji bi mogli voditi ispitivanju da li se konkretno pravno lice pridržava bitnih zakona i regulative o životnoj sredini, u mjeri u kojoj bi nepridržavanje moglo da dovede do materijalno pogrešnih iskaza u finansijskim izvještajima.

Da bi stekao opšte razumevanje bitnih zakona i regulative o životnoj sredini, revizor obično:

- koristi postojeće poznavanje privredne grane i poslovanja pravnog lica;
- ispituje rukovodstvo o politikama i postupcima pravnog lica u vezi sa pridržavanjem relevantnih zakona i druge regulative o životnoj sredini;
- ispituje rukovodstvo o zakonima i regulativi o životnoj sredini za koje se može očekivati da imaju fundamentalno značajan efekat na poslovanje pravnog lica;
- raspravlja sa rukovodstvom o politikama i postupcima koji su usvojeni za identifikovanje, vrednovanje i računovodstveno iskazivanje obaveza po osnovu parnica, odštetnih zahtjeva i kazni ;

Radi smanjenja rizika neotkrivanja materijalno značajnih pogrešnih iskaza u finansijskim izvještajima na prihvatljiv nivo, revizor razmatra procjenjene nivoe inherentnog i kontrolnog rizika pri određivanju prirode vremena i obima postupaka suštinskog ispitivanja. Ovi postupci uključuju pribavljanje dokaza putem ispitivanja, kako rukovodstva odgovornog za sastavljanje finansijskih izvještaja, tako i ključnih zvaničnika odgovornih za pitanja životne sredine. Za bilo kakve tvrdnje o životnoj sredini iz izvora unutar ili van pravnog lica, revizor razmatra potrebu za pribavljanjem potkrepljujućeg revizijskog dokaza.

Zbog brojnih poteškoća u odnosu na priznavanje i mjerenje posledica pitanja životne sredine na finansijske izvještaje, upotreba profesionalnog prosuđivanja¹¹³ može postati još značajnija, i to:

- često postoji veliki vremenski razmak između aktivnosti koje suštinski prouzrokuju neki problem u vezi sa životnom sredinom i identifikacije te aktivnosti od strane pravnog lica ili zakonodavnog organa;

¹¹¹ Međunarodni standardi i saopštenja revizije, uveravanja i etike, str. 902.

¹¹² Ova odgovornost može biti nametnuta i tekućem vlasniku imovine na kojoj je štetu učinio prethodni vlasnik, tzv. "odgovornost za tuđe postupke".

¹¹³ Međunarodni standardi i saopštenja revizije, uveravanja i etike, str. 904.

- računovodstvene procjene možda nemaju utvrđen istorijski obrazac ili mogu imati široke obime razumljivosti;
- Zakoni ili regulative o životnoj sredini evoluiraju, a tumačenja mogu biti teška i dvosmislena, tako da za procjenjivanje uticaja tih zakona i regulative na vrednovanje određenih sredstava¹¹⁴ konsultovanje eksperata može biti neophodno;

Ima dosta primjera¹¹⁵ u kojima pažnju revizora mogu privući dokazi koji indiciraju na postojanje rizika da finansijski izvještaji mogu biti materijalno pogrešno prikazani zbog pitanja životne sredine:

- postojanje izvještaja koji naglašavaju materijalne probleme životne sredine, a sastavljeni su od strane eksperata za životnu sredinu internih revizora ili revizora životne sredine;
- kršenja zakona i regulative o životnoj sredini koja su navedena u korespondenciji sa zakonodavnim organima ili izvještajima koje su ti organi objavili;
- uključenje naziva pravnog lica u registar dostupan javnosti ili plan za obnovu kontaminiranog zemljišta;
- medijske komentare u vezi sa pravnim licem po glavnim pitanjima životne sredine;
- dokaze koji indiciraju na kupovinu robe ili usluga u vezi sa pitanjima životne sredine, a koji su neobični u odnosu na prirodu poslovanja pravnog lica;
- povećane ili neobične honorare za pravne zastupnike ili konsultante po pitanjima životne sredine ili plaćanje kazni zbog kršenja zakona i regulative o životnoj sredini.

U svim ovim okolnostima, revizor će razmotriti potrebu za ponovnim procjenjivanjem inherentnog i kontrolnog rizika, kao i rezultirajući uticaj na detekcioni rizik.

Zaključna razmatranja

U želji da se preduprije posledice štetnih događaja uslijed izloženosti rizicima, ili da se njihovo dejstvo svede na minimum razvijen je risk management, odnosno upravljanje rizikom organizacije u kome interni revizori imaju ključnu ulogu, a njihova aktivnost se posebno očituje u procjeni procesa upravljanja rizicima i davanju odgovarajućih preporuka za njegovo unapređenje.

Za menadžere koji pokušavaju da kreiraju sliku poslovnog okruženja nakon 2009. godine od izuzetnog značaja je činjenica da za svaku korporaciju poslovni uspjeh postaje u visokom stepenu zavistan od preciznog predviđanja budućih trendova u poslovnom okruženju organizacije. Menadžerske strukture u razvijenom svijetu prinuđene su da poslovno odgovornije reaguju na zabrinutost najšire javnosti visokim stepenom degradiranosti poslovnog okruženja.

Pitanjem konflikata između životne sredine i razvoja još se 1987. godine pozabavila Svjetska komisija o životnoj sredini i razvoju (World Commission on Environment and Development - WCED), definišući održivi razvoj kao takvu razvojnu orijentaciju koja, dakle, podrazumjeva trajno uspostavljanje harmonije između razvoja i prirodne sredine.

Zbog činjenice da je tokom 80-ih i 90-ih godina XX vijeka finansirala projekte koji su devastirali životnu sredinu, na meti velikih kritika našla se i Svjetska banka, zbog čega je početkom XXI vijeka izvršila pomjeranje svoje kreditne politike u korist mnogo većeg promovisanja životne sredine.

¹¹⁴ Na primer, sredstva koja sadrže azbest.

¹¹⁵ Međunarodni standardi i saopštenja revizije, uveravanja i etike, str. 905.

Naime, pozajmice za upravljanje životnom sredinom i prirodnim resursima odnose se i na “braon agendu” (upravljanje zagađenjem) i na “zelenu agendu” (konzervaciju prirodnih resursa), kojima su obuhvaćeni projekti upravljanja šumama, integrisanog upravljanja štetočinama, rehabilitacije riječnih slivova, energetske efikasnosti i obnovljivih resursa i sistema upravljanja vodom i kanalizacijom.

I nacionalni savjet za istraživanja SAD-a (U.S. National Research Council) poziva na tranziciju na održivost u XXI vijeku, koja podrazumjeva, između ostalog, i održavanje sistema i životnih resursa koji podržavaju život na planeti, a zahtjevala bi ogromne investicije i u zaštitu životne sredine.

Međutim, u BiH (kao, uostalom, i u drugim tranzicionim zemljama), prisutna su brojna ograničenja primjene ekonomskih instrumenata u politici zaštite životne sredine, i to: ogromno kašnjenje ekonomskih reformi, nedostatak društvene i političke podrške, nedostatak tržišno orijentisanih mehanizama podsticajnih sredstava za smanjenje zagađenja životne sredine, nenamjensko trošenje sredstava namjenjenih zaštiti životne sredine, neizgrađenost regulative o životnoj sredini i problemi u njenoj primjeni, i sl.

Uvođenje revizije zaštite životne sredine predstavljalo bi prvi korak u traženju odgovora na mnoga pitanja, i to: da li se novac dobijen za ekologiju ne prelijeva eventualno za druge namjene; da li ima zloupotrebe i monopola u njegovom korišćenju; da li se respektuje načelo svrsishodnosti - “vrijednost (kvalitet) za uloženi novac”; da li su objektivni i istiniti finansijski izvještaji (u dijelu koji se odnosi na sredstva i obaveze za životnu sredinu); i sl.

S obzirom na to da se u praksi sve češće javljaju otvoreni prijedlozi za outsourcing interne revizije neophodno je konstantno tražiti mogućnosti i načine za racionalizaciju troškova interne revizije i povećanje njene produktivnosti.

Literatura

1. Avey, T., Baskerville, T., Brill, A.: The CPA's Handbook of Fraud and Commercial Crime Prevention, American Institute of Certified Public Accountants, New York, 2002.
2. Golden, T., Skalak, S., Clayton, M.: A Guide to Forensic Accounting Investigation, John Wiley & Sons, INC., 2006.
3. Krogstad, J.L., Ridley, A.J., Rittenberg, L.E.: Where are we going?, International Auditing, No. 1/2000, The Institute of Internal Auditors UK and Ireland, London.
4. Međunarodni standard i saopštenja revizije, uveravanja i etike, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2006. g. (prevod izdanja Međunarodne federacije računovođa na engleskom jeziku, 2006. IFAC Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncement.
5. Mc Namee, D., Selim, G.M.: Risk Management: Changing The Internal Auditors Paradigm, The Institute of Internal Auditors Research Foundation, IIA, Florida, 1998.
6. Profesionalna praksa interne revizije, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2006. (prevod izdanja: The Professional Practices Framework, The Institute of Internal Auditors, 2005., Global Practices Center, 247 Maitland Avenue, Altamonte Springs, Florida, USA).
7. Singleton, T.W., Singleton, A.J., Bologna, J., Lindquist, R.: Fraud Auditing and Forensic Accounting, prevod: Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2010.
8. Spencer Pickett, K.H.: Osnovni priručnik za internu reviziju, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2007. (prevod izdanja: Internal Auditing Handbook, John Wiley & Sons, New York, Chichester, 2006.
9. Škarić - Jovanović, K.: Forenzičko računovodstvo instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti, Zbornik radova sa 13. Kongresa SRR Republike Srpske:

Računovodstvo, revizija i finansije u uslovima globalne krize, Banja Vrućica, Teslić, 2009.

10. Tušek, B., Žager, L.: Revizija (treće izdanje), Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika, Zagreb, 2008.
11. Vidaković, V. S.: Revizija osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja, Novi Sad, 2009.
12. Vidaković, V. S.: Finansijski due diligence privrednih društava, FABUS, Novi Sad, 2007.
13. Vidaković, V. S.: Uloga revizije i forenzičkog računovodstva u sprečavanju, otkrivanju i istraživanju računovodstvenih prevara, Zbornik Univerziteta EDUCONS za društvene nauke sa drugog naučnog skupa: Realni sektor, finansijske institucije i usluge u globalnoj krizi - mogućnosti oporavka, Novi Sad, maj 25-26., 2011.

Prof. dr Meliha Bašić

ULOGA RAČUNOVOĐA I REVIZORA U BORBI PROTIV KORUPCIJE I FINANSIJSKOG KRIMINALA

Uvod

Korupcija i kriminal su pošasti za svako društvo. Globalizacijom mreža, obim, a uporedo sa njima i negativni efekti ove dvije pojave, počele su se u daleko većoj mjeri nego ranije direktno odražavati na svijet u cjelini. Posljedice od ovakvih aktivnosti pojedinaca ili organiziranih grupa su brojne, neke od najkarakterističnijih su:

- opšta nesigurnosti u svim sferama društva,
- nesigurnost posebno kod investiranja, i ulaganja kapitala domaćeg ili stranog (što naravno tjera investitore iz zemlje i ograničava i ugrožava ekonomski razvoj),
- uništavanje lojalne konkurencije,
- neekonomičnost i neefektivnosti u izvršenju projekata, posebno kada je riječ o onim koji se finansiraju preko javnog sektora odnosno "državnim" tj. tzv. budžetskim novcem,
- uvođenje kronizma¹ prije svega u sferu javne uprave, što direktno smanjuje njenu etičnost i profesionalnost, pa samim tim i sposobnost upravljanja i realizacije projekata u njihovoj nadležnosti i najčešće podrazumijeva, kada je riječ o korupciji i kriminalu, umrežavanje za navedene aktivnosti,
- negativan uticaj prije svega na ekonomski rast i razvoj društva i svijeta u cjelini,
- negativan uticaj na životni standard građana,
- raslojavanje društva i nezadovoljstvo građana,

¹ Kronizam je imenovanje na ili dodjeljivanje istaknutih položaja prijateljima ili rodbini, bez obzira na njihove kvalifikacije i sposobnosti za te položaje. Izvor: APIK (Agencija za prevenciju i koordinaciju borbe protiv korupcije) web stranica: <http://www.apik.ba> pristup stranici 01.09.2012

- smanjenje budžetskih prihoda po osnovu poreza zbog utaja i izbjegavanja plaćanja poreza što direktno negativno utiče na javnu potrošnju i razvojne projekte društva,
- pranje novca, koje je obično povezano sa drugim kriminalnim aktivnostima ili sa korupcijom ili čak sa finansiranjem terorističkih organizacija,
- finansiranja terorizma, koji postaje sve veća prijetnja sigurnosti i miru u svijetu i dr.

Iz prethodno navedenih, samo nekih od negativnih posljedica korupcije i kriminala, jasno se da uočiti njihova povezanost. Na isti način su obično povezani i umreženi, ljudi i organizacije uključeni u ovakve aktivnosti. Ova činjenica ukazuje prije svega na to, da nema uspješne prevencije i borbe protiv korupcije i kriminala bez organiziranih, uvezanih i umreženih akter te borbe tj. što je moguće većeg broja svjetskih i regionalnih institucija, država, profesija, građana i dr. Zbog specifičnosti posla kojim se bavi profesija računovođa i revizora ima posebno mjesto i ulogu u ovoj borbi.

Uvažavajući vrijeme u kome živimo i sve veće isticanje ovog problema u Bosni i Hercegovini i njenom okruženju, te isticanju opredjeljenja, a samim tim i zahtjeva EU i svijeta, da se što aktivnije uključimo u ovu borbu, opredjelili smo se da ovim putem iznesemo neke osnovne pretpostavke, elemente i zadatke vezano za ulogu računovodstvene i revizijske profesije u BIH u borbi protiv korupcije i prije svega finansijskog kriminala..

Kako bi jasno i nedvosmisleno znali o čemu je riječ i protiv čega se treba boriti u nastavku ćemo obraditi pojmove i definiciju korupcije kao i ulogu, instrumente, načine i konkretne aktivnost , koje računovodstvena i revizijska profesija u BIH treba poduzeti kako bi se aktivno uključila u borbu protiv ovih pošasti, a u cilju otklanjanja jedne od najvećih prepreka rastu i razvoju našeg društva.

Korupcija i finansijski kriminal – pojmovno određenje i klasifikacija, uzroci i posljedice

Pojmovnih određenja i klasifikacija korupcije ima više. Najčešća klasifikacija korupcije je prema području u kome se korupcija javlja i prema obliku koji poprima.

Osnovne vrste korupcije prema području u kome se javljaju su:

1. Korupciju u javnoj upravi i
2. Korupcije u privatnom sektoru.

Kako se ona češće javlja i ima teže posljedice kada se javlja u javnom sektoru, uglavnom kada je riječ o korupciji misli se na onu u javnoj upravi. Korupcija javne uprave veže se za sve nivoe vlasti u okviru jedne države, kao i sva javne ustanove i javna preduzeća. Većina definicija korupcije usmjerena je na korupciju u javnom sektoru, obzirom da je osnovno obilježje korupcije da ona proizlazi iz javne ovlasti i njihove diskrecijske moći u donošenju odluka. Prema nivou ovlaštenja u odlučivanju u javnoj upravi, možemo razlikovati političku od administrativne korupcije.² Korupcija označava svaku zloupotrebu moći povjerene javnom službeniku ili licu na političkom položaju na bilo kom nivou vlasti (u BiH: državnom, entitetskom, kantonalnom te nivou Brčko Distrikta , gradskom ili opštinskom nivou), koja može dovesti do privatne koristi. Korupcija posebno može uključivati direktno ili indirektno zahtijevanje, nuđenje, davanje ili prihvatanje mita ili neke druge nedopuštene prednosti ili njenu mogućnost, kojima se narušava odgovarajuće vršenje bilo kakve dužnosti ili ponašanja očekivanih od primaoca mita.³ . Značenje korupcije osim zloupotrebe položaja u zamjenu za privatnu novčanu ili nenovčanu korist i podmićivanja, podrazumijeva i razne iznude uticajem, nepotizam, prevaru i oportunistički, koji se najčešće dešavaju u okruženju koje podstiče i ohrabruje korupciju (svi se tako ponašaju od onih na najvišim do onih na najnižim funkcijama ili poslovima). Bez obzira o kojoj korupciji se radi i u kojem sektoru se pojavljuje, ona može poprimiti različite oblike, od kojih su najčešći:⁴

- **Podmićivanje** - obećanje, ponuda ili davanje bilo koje beneficije koja neprimjereno utiče na ishod odluka javnog službenika. Mito se može dati javnom službeniku (direktno) ili preko druge osobe ili subjekta (indirektno). Mito može podrazumijevati novac, povjerljivu informaciju, darove, i druge oblike.
- **Pronevjera** - krađa sredstava od strane osobe kojoj su povjerene ovlasti i kontrola nad tim sredstvima.
- **Sukob interesa** - situacija u kojoj su privatni interesi dužnosnika u suprotnosti sa javnim interesom ili privatni interes utiče, ili može uticati, na nepristranost dužnosnika u obavljanju javne dužnosti.
- **Pristranost** - dodjeljivanje poslova ili beneficija određenim pojedincima bez obzira na sposobnosti. Ako je riječ o članovima porodice, onda se naziva nepotizam.

2 Izvor internet stranica: <http://www.antikorupcija.hr>, pristup stranici 02.09.2012.

3 Izvor: APIK (Agencija za prevenciju i koordinaciju borbe protiv korupcije), internet stranica: <http://www.apik.ba> pristup stranici 30.08.2012

4 Izvor internet stranica: <http://www.antikorupcija.hr>, pristup stranici 02.09.2012.

- **Iznuđivanje** - nezakonito i namjerno dobivanje neke prednosti, materijalne ili nematerijalne, od druge osobe ili subjekta, tako da joj se nameće nezakonit pritisak u obliku prijetnji ili zastrašivanja da bi je se prisililo da pruži određene beneficije. Ova prisila može sadržavati fizičku povredu, nasilje ili prepreku a može čak uključivati i opasnost da treća strana bude ugrožena.

Od korupcije nije pošteđeno ni jedno društvo u svijetu. To se najbolje vidi iz pregleda nivoa korupcije javnog sektora u 183 zemlje širom svijeta, objavljenog 2011., prema Transparency international-u⁵, datom u nastavku.

Pregled nivo korupcije u javnom sektoru u 183 zemlje svijeta (2011)⁶



Iz navedenog pregleda da se uočiti da su uglavnom razvijene zemlje sa razvijenom demokratijom i jačom pravnom državom, najčešće sa manjim nivoom korupcije od onih koje to nisu. Posebno je izražen visok nivo korupcije u tzv. "bivšim socijalističkim zemljama", koje su prošle kroz proces privatizacije (prelazak većine državnog u privatno vlasništvo), a koji omogućava koncentraciju ekonomske moći u rukama malog broja pripadnika društva, jer se vrši u uslovima čvrste povezanosti centara političke i ekonomske moći. Među takvim zemljama je i BIH.

5 Izvor:APIK-prilagođeno- (Agencija za prevenciju i koordinaciju borbe protiv korupcije) internet stranica: <http://www.apik.ba> pristup stranici 01.09.2012

6 Izvor:APIK-prilagođeno- (Agencija za prevenciju i koordinaciju borbe protiv korupcije) internet stranica: <http://www.apik.ba> pristup stranici 01.09.2012

Treba istaći da je Transparency International⁷ objavio novi Indeks percepcije korupcije (CPI) za 2011. godinu prema kojem BiH nije napravila nikakav pomak u borbi protiv korupcije u javnom sektoru od 2007. godine, pa se tako na listi od 183 zemlje svijeta nalazi na 91. do 94. mjestu prema percipiranom nivou korupcije. Kao i prošle godine, BiH i ovaj put nosi indeks 3,2, na skali od 0 do 10, gdje 0 predstavlja apsolutnu korupciju, a 10 zemlju oslobođenu korupcije.

Uzroci korupcije su brojni, a najčešći su: nedemokratska poslovna kultura, odsutnost zakona, pravila i propisa, komplicirani i nedorečeni zakoni, pravila i propisi, odsutnost institucija koje vrše kontrolu, odsutnost transparentnosti, odsutnost odgovornosti, niske plate državnih službenika, mnogostruka i složena regulativa i široka, nekontrolisana diskreciona ovlaštenja i dr. Nedostatak transparentnosti, neadekvatna nadzor i loši sistemi provođenja aktivnosti u javnom sektoru, povećavaju vjerojatnost izloženosti i društvene prakse sklone korupciji i kriminalu. Tako se stvara poslovna klima u kojoj je ovakva negativna praksa nešto što je uobičajeno, što se podrazumijeva, uglavnom ili rijetko cenzuriše i kažnjava. Pojedinci koji iskaču iz ovakve poslovne kulture imaju probleme da zadrže posao jer se „ne uklapaju“ u traženi način ponašanja. Korupcija koja se razlikuje od prevare i po tome što ne ostavlja vidljive tragove u dokumentima organizacije, računovođama i revizorima predstavlja dodatnu poteškoću u njenom otkrivanju. Međutim negativni efekti, iskazani kroz reviziju učinka, neadekvatni i nelogični finansijski rezultati ili efekti pojedinih projekata koji mogu ukazivati na postojanje korupcije. Korupcija se pojavljuje tamo gdje se ukaže „povoljna prilika“, gdje nema mehanizama kontrole, pa samim tim ni rizika. Sredina u kojoj ne postoje standardi osobnog integriteta i profesionalne etike, na praktičan način rečeno tamo gdje je **RIZIK MALI, KAZNE BLAGE, A DOBIT VELIKA**, postoje odlični preduslovi da se ljudi bave korupcijom. Međutim činjenica je (što se može vidjeti iz brojnih primjera) da se korupcija i finansijski kriminal pojavljuje i u sredinama gdje nema ili su minimalni svi navedeni faktori, tj. ako to posmatramo sa psihološkog aspekta da je prevara nešto što može biti u ljudskoj prirodi, to nas dovodi do zaključka da nema društva ni sredine u kojoj se ona ne može pojaviti.

Posljedice korupcije su negativne i brojne. Neke od njih smo naveli u uvodu, ali generalno se one mogu podijeliti na:

1. političke,
2. privredne i
3. socijalne.

⁷ <http://ti-bih.org/4765/> bih već godinama jedina u regionu bez napretka u borbi protiv korupcije/

Političke - uništavaju osnovni odnos povjerenja između političara i građana, narušavaju kredibilitet demokratskih institucija, negativno utiču na moral u političkom odlučivanju, ugrožavaju efikasnost, efektivnost i ekonomičnost u obavljanju državnih projekata i poslova te narušavaju vladavinu zakona i prava.

Privredne - sprečavaju sigurno i racionalno investiranje, sprečavaju fer djelovanje na tržištu tj. sprečavaju zdravu i fer konkurenciju, dovode do rasipanja i neracionalnog trošenja budžetskog novca bez adekvatnih efekata, osiromašuju nacionalna bogatstva, usporavaju ekonomski i društveni rast i razvoj društva.

Socijalne - povećavaju siromaštvo, najviše pogađaju najslabije i nezaštićene građane, stvaraju i povećavaju nejednakost građana, ruše povjerenje građana u tijela državne vlasti i institucije, negativno utiču na rast životnog standarda, pridonose opštem osjećaju nesigurnosti, nezadovoljstva i apatije među građanima.

Prethodno navedeni uzroci i posljedice koruptivnih djela, pojavljuju se u manjoj ili većoj mjeri širom svijeta, ali to ne znači da se protiv korupcije ne treba i ne može izboriti, odnosno da se ona ne može svesti na što je moguće manju mjeru i na sporadične slučajeve. To također ne znači, ako je dijagnosticirano postojanje značajnog nivoa korupcije, da je to permanentno i nepromjenjivo stanje. Država koja ima volju i alat, odnosno strateški i akcijski plan sa kojim će krenuti u efikasnu borbu protiv korupcije, zajedno sa svim svojim građanima, može korupciju smanjiti odnosno svesti je u minimalne okvire i na taj način izbjeći, umanjiti ili potpuno eliminisati njene negativne posljedice za društvo u cjelini.

CORRUPTION
Your NO counts

Prva prepreka u usklađivanju djela sa iskazanom voljom za borbu protiv korupcije, odnosno sporost ili čak nečinjenje u izgradnji i provođenju strategije u ovoj oblasti, je uglavnom interno vezana za neuvjerljive izgovore za izbjegavanje borbe sa korupcijom, od kojih su najčešći slijedeći⁸:

1. „Korupcije ima svuda. Ima je u Japanu, ima je u Nizozemskoj, ima je u Sjedinjenim Američkim državama. Ništa

⁸ Klitgaard R., MacLean-Abaroa R., Parris L, Korumpirani gradovi, 2007, izvori: http://www.fpdl.io/public/training_manuals/CORRUPT

- se ne može učiniti s jednom tako endemskom pojavom.“
2. „Korupcija postoji oduvijek. Poput grijeha, ona je u ljudskoj prirodi i tu se ništa ne može učiniti.“
 3. „Poimanje korupcije je nejasno i kulturno je određeno. U nekim kulturama, postupci koji nama smetaju ne smatraju se korupcijom. Borba protiv korupcije miriše na kulturni imperijalizam.“
 4. „Čišćenje našeg društva od korupcije zahtijevalo bi sveukupnu promjenu stavova i vrijednosti. To se može dogoditi tek nakon...???”
 5. „U mnogim državama korupcija ne nanosi nikakvu štetu. Ona „podmazuje kotače“ napretka ekonomije i održava politički sistem.“
 6. „Ne može se ništa učiniti ako su neki ljudi na vrhu korumpirani, ili ako je korupcija sistemska.“
 7. „Briga zbog korupcije je nepotrebna. Sa slobodnim tržištem i višestranačkom demokracijom, korupcije će postepeno nestati.“

Prva aktivnost u borbi protiv korupcije vezana je za donošenje propisa o osnivanju specijalizovane institucije na nivou države za borbu protiv korupcije, koja će se umrežiti sa ostalim sličnim institucijama u EU i svijetu i koja će obaviti posao vezan za donošenje strategije za borbu protiv korupcije. Takva institucija u BiH je APIK - Agencija za prevenciju i koordinaciju borbe protiv korupcije⁹. Međutim iako osnovana 2009. godine tj. prije više od dvije godine,¹⁰ Vijeće ministara BiH još nije dalo saglasnost na Prijedlog pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta u Agenciji, ova institucija još nema vlastiti budžet, zaposlene, uredski prostor, te ostale materijalno-tehničke i kadrovske pretpostavke za svoj rad. Smatramo da ovo najbolje govori o ispunjavanju osnovnog uslova za borbu protiv korupcije, a to je čvrsta opredijeljenost i to ne samo deklarativna, svih struktura društva, prije svega vlasti, za borbu protiv korupcije.

Pojmovno određenje i klasifikacija finansijskog kriminala može se svesti na finansijske zločine koji za posljedicu imaju nezakonito sticanje ili korištenje tuđe imovine za vlastitu upotrebu i korist. Finansijski zločini mogu uključivati:

9 APIK - Agencija za prevenciju i koordinaciju borbe protiv korupcije, osnovana Odlukom Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH na 69. sjednici, održanoj 30. decembra 2009. godine, i to u skladu sa Zakonom o Agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije usvojenim na 40. sjednici Doma naroda, održanoj 30. decembra 2009. godine („Službeni glasnik BiH“ broj 103/09).

10 Izvještaju direktora Agencije iz , koji je usvojen od strane Ustavnopravne komisije Predstavničkog doma Parlamenta BiH u Maju 2012. Izvor internet stranica: <http://www.apik.ba> pristup stranici 02.09.2012

1. Finansijske prevare (sa kreditnim karticama, hipotekama, korporativne finansijske prevare, prevare u vezi sa vrijednosnim papirima, krađe novca i imovine, utaje poreza, krađa identiteta, bankarske prevare, pronevjere, krivotvorenje novca, prevare na poslovnim ugovorima, prevare i obmane kupaca, potrošača i dobavljača, prevare u tržišnoj konkurenciji, prevare na kvalitetu proizvoda i usluga prevara od strane zaposlenika na radnom mjestu,..),
2. Pranje novca,
3. Pronevjere raznih vrsta,
4. Krađe raznih vrsta,
5. Kompjuterski ili Sajber kriminal (Cybercrime) – sofisticirani kompjuterski kriminal koji obuhvata e-business, hakiranje i krađu povjerljivih informacija,
6. Oružane pljačke,
7. Provale.

Financijski zločini mogu uključivati dodatne kriminalne radnje, kao što su nasilan kriminal, ubojstva i sl.. Finansijske zločine mogu obavljati pojedinci, korporacija ili organizirana kriminalna grupa. Žrtve mogu uključivati pojedince, korporacije, vlade, kao i cijele ekonomije. Među navedenim finansijskim zločinima posebno ćemo izdvojiti pranje novca, jer je ono najčešće direktno povezano sa drugim i to nasilnim vidovima kriminala, kao što je trgovina drogama, ljudima i sl., te sa finansiranjem terorizma.

Uzroci pojave finansijskog kriminala su slični kao i oni vezani za korupciju. Razlika između finansijskog kriminala i korupcije je što se on pojavljuje u daleko više oblika i jednako i u javnom i u privrednom sektoru, iako kada se govori o finansijskom kriminalu obično se misli na privredni sektor.

Kada je riječ o Evropskoj uniji, najnoviji akti evropske komisije, vezano za borbu protiv korupcije i finansijskog kriminala, govore o njenoj čvrstoj opredijeljenosti da se ovakve pojave spriječe, otkriju i oštro sankcionišu. Podstrek ovakvim aktivnostima prije svega je dat zbog čitavog niza afera korupcije i finansijskog kriminala, koji su izašli na vidjelo između ostalog zahvaljujući, ne samo istražiteljima i međunarodnim antikorupcijskim i kriminalnim organizacijama, već i ekonomskoj krizi, koja još traje. Direktiva 2005/60/EZ (poznat pod nazivom - Treći Ured) postavlja okvir osmišljen kako bi se zaštitila ispravnost, integritet i stabilnost kreditnih i finansijskih institucija EU i svih njenih članica, kao temelja za finansijsku održivost EU. Direktiva je dio šireg skupa zakonskih mjera usmjerenih između ostalog i na sprječavanje pranja novca i finansiranja terorizma. U to su uključeni prije svega European Financial Stability Facility - EFSF i povjerenje u finansijski sistem u cjelini,

protiv rizika pranja novca **European Union Anti-Money Laundering (ML)** i finansiranja terorizma **Terorizam financing (TF)**. Pravila EU su u velikoj mjeri zasnovani na međunarodnim standardima usvojenim od strane **Financial Action Task Force (FATF)**, a Direktiva slijedi minimalan harmonizacijski pristup. Okvir je završena i po pravilima usvojenim na nacionalnom nivou zemalja članica. FATF je poduzela detaljan pregled međunarodnih standarda iz ove oblasti i donijela u tom smislu posljednje preporuke u februaru 2012.¹¹

Uloga računovođa i revizora u borbi protiv korupcije i kriminala

Uloga računovođa i revizora u borbi protiv korupcije i kriminala prije svega proizilazi iz slijedećeg:

- 1. Prirode posla koji obavljaju** – računovođe su te koji se prvi susreću sa dokumentima o odgovarajućoj transakciji i predstavljaju prvu instancu na kojoj se data transakcija kvalificira i kvantificira, te na odgovarajući način evidentira u skladu sa eksternim i internim propisima i MRS i MSFI. Oni su prvi koji trebaju i mogu uočiti bilo kakve nepravilnosti u vezi sa datom transakcijom, bilo da obavljaju poslove u računovodstvu ili u internoj kontroli ili kao interni ili eksterni revizori, ovisno od njihovog položaja i uloge u preduzeću i van njega, a sve to u skladu sa etičkim standardima njihove profesije.
- 2. Njihove obaveze da štite javni interes društva** - i to po najvišim etičkim standardima i ličnom moralu zasnovanim, prije svega na integriteta, objektivnosti i neutralnosti.
- 3. Njihovog strateškog položaja unutar organizacije** – koji podrazumijeva privilegovan pristup povjerljivim informacijama (bilo da je na položaju računovođe, internog kontrolora, vanjskog revizora ili savjetnik).¹²

I računovođe i revizori obavljaju njihove funkcije na temelju nacionalnih i Međunarodnih računovodstvenih i Međunarodnih revizorskih standarda. Standardi između ostalog obrađuju i prevare i greške i daju indikatore prevare ili drugih nepravilnosti, te smjernice vezano za postupanja nakon njihovog otkrivanja (Izvještavanje i prijavljivanje).

Računovođe kroz Međunarodnu federacija računovođa (IFAC¹³) aktivno su uključeni u borbu protiv korupcije i finansijskog kriminala. IFAC, kao

11 Izvor: <http://www.bing.com>, pristup stranici: 04.09.2012.;

12 Frank Harding: "Korupcija: Rising u Challenge", IFAC, svibanj 1999..

13 Međunarodna federacija računovođa osnovana je u maju 1957., sa sjedištem u NEW YORK-u;

krovnna ustanova struke, koju predstavlja više od 2 milijuna računovođa u 167 zemalja širom svijeta, još 1999. godine je usvojio dokument pod nazivom: "Računovodstvena profesije i borba protiv korupcije". U ovom dokumentu IFAC poziva udruženja računovođa širom svijeta da se ujedine sa drugim profesijama, poslovnim zajednicama, udruženjima, vladama, regulatornim i drugim organizacijama u borbi protiv korupcije i finansijskog kriminala. Dokument sadrži nekoliko prijedloga, od kojih jedan poziva računovođe da uspostave i razviju poslovnu saradnju sa zakonodavnim i regulatornim tijelima, odvjetništvima, tužilaštvima i drugim grupama zainteresiranim za prevenciju korupcije i finansijskog kriminala. IFAC-ov dokument savjetuje revizijske odbore da obavezno razmotre postojanje i ispravnost antikorupcijske politike u svojim organizacijama i da insistiraju na obaveznom prijavljivanju bilo kakvih sumnje na korupcijske i kriminalne aktivnosti, bez obzira na nacionalna zakonska rješenja u vezi s tim. Revizorima se u okviru etičkih kodeksa i datog dokumenta savjetuje da educiraju svoje klijente u borbi protiv korupcije i finansijskog kriminala i da stvaraju klimu koja će preventivno djelovati na takve aktivnosti. Etičkim kodeksima se također obavezno uvodi kod obavljanja revizije, vođenje računa o sukobu interesa i povezanim strankama, a vezano za ostvarivanje kodeksa neovisnosti i objektivnosti u revizijskoj profesiji. Ujedno se u dokumentu navodi da je bilo kakvo pomaganje u finansijskom kriminalu ili edukacija u vezi sa tim protiv ponašanja struke.¹⁴

Sva zanimanja vezano za računovodstvo i reviziju imaju visok stepen odgovornosti kada je riječ o otkrivanju prevara, nepravilnosti, kriminala i korupcije, ali neka od njih se u tom smislu izdvajaju. Prije svega riječ je o **internim revizorima i forenzičarima.**

Interni revizori imaju prednost, u odnosu na ostala zanimanja računovođa i revizora, (uz pretpostavku obezbjeđenja interne neutralnosti i objektivnosti tj. njihovog organizacijskog odvajanja od menadžmenta, a približavanje upravi odnosno vlasnicima)¹⁵ u tome što su stalno prisutni i mnogo više involvirani u sva zbivanja u organizaciji nego npr. eksterni revizori, sa jedne strane, a u neku ruku su suprotstavljeni i brana nedorečenosti ili mogućim greškama ili saučestvovanju u prevarama računovođa sa druge strane. Kako se to kaže oni su „oči i uši”; uprave i menadžmenta. Savremeni pristup internoj reviziji

14 Tu se prije svega misli na savjete i edukaciju klijenata od strane računovođa ili revizora, vrlo popularne i koji se dobro plaćaju, a u vezi sa aktivnostima izbjegavanja poreza plaćanja bilo koje vrste poreza;

15 Postojećim pravnim rješenjima u Zakonu o privrednim društvima i Zakonu o javnim preduzećima u FBiH nisu organizacijska rješenja položaja interne revizije harmonizirana sa zahtjevima EU tj. direktno povezivanje vlasnika i interne revizije, a obezbijedenje neovisnosti interne revizije kroz izjave i nadležnosti date internoj reviziji od strane menadžmenta organizacije;

može se sagledati i iz definicije interne revizije američkog Instituta internih revizora koja glasi: "Interna revizija je nezavisna funkcija procjenjivanja, formirana unutar preduzeća, koja procjenjuje i ispituje njegove aktivnosti kao servis organizacije čija je svrha pomoć članovima organizacije, uključujući upravu i razne odbore u djelotvornom ispunjavanju njihovih odgovornosti. Obezbjeduje upravi analize, procjene, preporuke, savjete i informacije u vezi sa aktivnostima organizacije i to sa ciljem promovisanja djelotvornih kontrola uz razumne troškove."¹⁶ Novija definicija interne revizije uključuje poslovne rizike, čime uloga internih revizora u borbi protiv korupcije postaje jasnija. Dopunjena definicija interne revizije glasi: „Interna revizija je nezavisno, objektivno uvjeravanje i konsultantska aktivnost dizajnirana za dodavanje vrijednosti i poboljšanje poslovanje organizacije. Ona pomaže organizaciji da ostvari svoje ciljeve donosi sistemski, discipliniran pristup za procjenu i poboljšanje efikasnosti u upravljanju rizicima, kontroli i upravljanju procesima."¹⁷ Analizirajući ovu definiciju vidimo da interna revizija u organizaciji ima aktivnu ulogu u borbi protiv korupcije i kriminala, prije svega kroz učešće u upravljanju rizicima u organizaciji. Usklađivanjem svojih planova rizika revizije sa planovima rizika poslovanja među kojim treba obavezno biti i zaštita od korupcije i kriminala, a na koje se naslanjaju operativne aktivnosti revizijskih odjela, interna revizija je u jedinstvenom položaju da utiču na upravljanje poslovnim rizicima kroz usklađivanje svojih strateških planova revizijskog rizika. Na ovaj način oni mogu biti dio dobrog korporativnog upravljanja. Tako se osigurava proaktivno i preventivno djelovanje interne revizije u borbi protiv kriminala i korupcije. To podrazumijeva ujedno i konkretne aktivnosti u pružanju pomoći upravi u zajedničkom stvaranju efikasnog antikorupcijskog i antikriminalnog mehanizma u organizaciji. Kako je rad interne revizije obično vezan i podložen eksternom, a ne samo internom nadzoru i ocjenjivanju i to prije svega od strane eksterne revizije, njihova uloga u borbi protiv prevara, finansijskog kriminala i korupcije je još značajnija. Naravno treba imati u vidu obaveznu kontinuiranu edukaciju i to iz oblasti dodatnih znanja u vezi sa mjerama i instrumentima za sprečavanjem, otkrivanje i reagovanje na pojave korupcije i finansijskog kriminala u organizaciji. Ako je uloga internih revizora shvaćena na pravi način tj. kao zaštita i pomoć menadžmentu u borbi protiv korupcije, finansijskog kriminala, i prevara, obzirom da interni revizori pokrivaju revizijom svaki aspekt poslovanja, razumiju poslovanje preduzeća i probleme sa kojim se susreću vlasnici i menadžment, a uz to imaju detaljno znanje o propisima i standardima, koji se

¹⁶ M Bašić, A.Malinović: "Priručnik za internu reviziju", Institut internih revizora BIH, Sarajevo 2009., str.20, definicija IIA iz 2007. godine;

¹⁷ Definicija IIA iz 2009. godine pogledati web stranicu IIA;

tiču njihovog legalnog poslovanja, interna borba protiv nelegalnih aktivnosti će biti uspješna, a klima u organizaciji antikorupcijska i antikriminalna.

Forezičari - kao dio računovodstveno revizijske profesije su direktno involvirani i usmjereni po prirodi svoga posla na prevare, pa samim tim i na one koje su povezane sa finansijskim kriminalom i korupcijom. Forenzika po definiciji predstavlja: „Detaljnije i dublje ispitivanje od klasične revizije usmjereno na otkrivanje krivičnih djela i prevara i sankcionisanje počinitelja“.¹⁸ Forezičko računovodstvo je sastavni dio poslovne forenzike, a poslovna forenzika sastavni dio forezičke nauke. Poslovna forenzika (business forensics) je skup znanja i metoda u borbi protiv poslovnih prevara svih vrsta i u borbi protiv korupcije. Ona obuhvata: Forezičko računovodstvo, Forezičku reviziju, Informatička forenzika, Osnivanje fiktivnih povezanih pravnih lica, Nepravilno izvedena preuzimanja, spajanja i pripajanja preduzeća, Prevare na poslovnim ugovorima, Prevare i obmane kupaca, potrošača i dobavljača, Prevare u tržišnoj konkurenciji, Pronevjere raznih vrsta, Pranje novca, Prevare na kvalitetu proizvoda i usluga, Krađe različitih vrsta i sl.. Funkcija forezičke profesije je više, kao i vrste njihovih usluga, što se može vidjeti i na slici u nastavku.

PODJELA RAČUNOVODSTVENIH FOREZIČARA I VRSTE NJIHOVIH USLUGA¹⁹

<p>Vrste računovodstvenih forezičara ovisno o namjeni i vrsti posla koji obavljaju</p>	DRŽAVNI INSPEKTORI – FOREZIČARI
	INTERNI REVIZORI – FOREZIČARI
	KOMERCIJALNI RAČUNOVODSTVENI FOREZIČARI: -Forezični računovođe -revizori prevara
	SUDSKI VJEŠTACI

Treba napomenuti da certificiranje u ovoj oblasti, i pored potrebe za njim bar kada posmatramo visoko mjesto BIH prema nivou korupcije i finansijskog kriminala u svijetu, još nije zaživjelo u BIH.

Polja djelovanja forezičara su široka i obično ovise od naručioca i svrhe kojoj je forezička analiza namijenjena. Pregled nekih od prevara koje su predmet djelovanja forezičara dat je u nastavku.

¹⁸ Poslovna forenzika i forezičko računovodstvo, V.Belak 2011.

¹⁹ Poslovna forenzika i forezičko računovodstvo, V.Belak 2011.

POLJA DJELOVANJA FORENZIČARA²⁰
-najčešći oblici internih i eksternih prevara-

PREVARE NA INTERNOM PLANU		PREVARE NA EKSTERNOM PLANU
ZAPOSLENICI	MEĐADŽERI	
Krađa zaliha i druge imovine	Pogrešno prikazivanje rezultata poslovanja	Krivotvoreni računi primljeni od vanjskih strana
Zloupotreba gotovine	Lažni računi za prihode i troškove	Prezentiranje lažnih informacija
Krađa novca primljenog od kupaca (lapping)	Isisavanje novca pomoću prijateljskih preduzeća	Krađa intelektualnog vlasništva
Krivotvorenje finansijskih isprava	Krivotvorenje isprava	Lažni računi od dobavljača
Lažni računi za troškove	Primanje i davanje mita	Obmane kupaca i investitora

Priroda posla forenzičara iako usmjerena na prevare mora imati specifičan pristup kada je riječ o korupciji. Taj pristup je u biti isti kod bilo koje od računovodstvenih zanimanja, bar kada je riječ o mogućim koracima u borbi protiv korupcije, s tim što će uloga pojedinih od navedenih profesionalaca iz oblasti računovodstva biti veća, detaljnija ili manja i globalnija. Iz tog razloga smatramo da treba bar navesti koji su to koraci koje treba poduzeti, a oni mogu poslužiti kao osnova za preispitivanje ili ulazak u borbu ili prevenciju protiv korupcije.

Mogući koraci, koje treba sprovesti u borbi protiv korupcije:²¹

1. Utvrdite dijagnozu – odredite sve vrste korupcije i njihovu rasprostranjenost (uraditi internu dijagnozu u konkretnoj organizaciji nakon što oni koji će raditi taj posao se educiraju kroz radionice o mogućim vrstama i pojavama korupcije u društvu, te njihovim znakovima i načinima detekcije)
2. Vršiti sistematsko anonimno anketiranje zaposlenih i klijenata vezano za moguće konkretne pojave korupcije

²⁰ Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo, V.Belak 2011.

²¹ Klitgaard R., MacLean-Abaroa R., Parris L, Korumpirani gradovi, 2007, izvor: http://www.fpd.ro/public/training_manuals/CORRUPT

3. Napraviti posebne studije i uputstva vezano za područja i sredine "podložne korupciji".
4. Izraditi strategiju borbe protiv korupcije za konkretnu organizaciju poštujući pravilo ukidanja: **netransparentnosti, monopola u odlučivanju i širokih ovlaštenja, kompliciranih pravila**. Ukiđanje navedenih simptoma najbolji je put ka ukidanju korupcije.
5. Kod analize i razrade date strategije treba voditi računa o mogućnostima, efektima i troškovima rukovodeći se slijedećim:
 - a. Izbor zaposlenih,
 - b. Uspostavljanje sistema nagrađivanja i kažnjavanja,
 - c. Dobar protok informacija o rezultatima,
 - d. Redefinišite odnos između rukovodilaca – zaposlenih – klijenata:
smanjite monopol, pojasnite i ograničite diskreciona prava i pojačajte javnu odgovornost,
 - e. Povećajte "moralnu cijenu" korupcije,
 - f. Usvojite strategiju primjene,
 - g. Organizujte se u okviru lokalne samouprave: odredite koordinate i centralnu tačku.
 - h. "Uberite prvo plodove koji su najlakše dostupni": Pozabavite se prvo relativno lakim problemima.
 - i. Udružite se sa poželjnim snagama (državnim, međunarodnim, privatnim sektorom, nevladinim organizacijama).
 - j. Razbijte kulturu "nedodirljivosti" tako što ćete upecati "nekoliko krupnih riba".
 - k. Podignite borbu protiv korupcije na visoki nivo, tako što ćete redovno obavještavati javnost putem medija.
 - l. Učinite neko dobro za opštinske službenike, da ne bi izgledalo da ih direktno napadate.
 - m. Jačajte snagu institucije ne samo kroz "dodatne mjere sa strane" (više obuka, više eksperata ili više kompjutera) već, naročito, kroz izmijenjene sisteme razmjene informacija i podsticaja. Razmotrite kako kampanja protiv korupcije može da izazove veće i dublje promjene u upravi (kao što su, na primjer, javne usluge, plaćanje prema zaslugama ili privatizacija sa kvalitetnom regulativom).

Uz navedenu metodologiju posebno bi trebalo izdvojiti jednu jednostavnu, a vrlo praktičnu formulu, sačinjenu na bazi iskustava ombudsmena koji su se borili sa uznapredovanom tzv. „sistemskom“ korupcijom, a koja glasi:

$$K = M + D - T^{22}$$

Prevedeno to znači dake: Korupcija (K) = Monopol (M) + Diskreciono pravo (D) – Transparentnost (T), ili drugim riječima rečeno, da u svim sredi-nama gdje je prisutan monopol u davanju usluga (prije svega se misli na javni sektor), gdje pojedinci imaju diskreciono pravo odlučivanja odnosno izda-vanja dozvola i sl, te gdje postoji nedostatak transparentnosti njihovog rada vjerovatno ima korupcije. Model njenog otklanjanja relativno je jednostavan kao i ova formula i glasi: „Uklonite monopol (M) i diskreciono pravo (D) i uvedite transparentnost (T), otklonit ćete ili umanjiti korupciju“.

Kada govorimo o ulozi računovodstveno- revizijske profesije u BIH, kao aktivnog aktera u borbi protiv korupcije i kriminala, ne baveći se razlo-zima, objektivnim i subjektivnim, te problemima same struke, prije svega u komunikacijama sa nadležnim institucijama vlasti i u samom radu sa svojim poslodavcima i klijentima, te sa šumom Zakona, često nedovoljno jasnim, koji se više nego često mijenjaju i sl, moramo konstatovati slijedeće:

- na uključivanju računovodstveno revizijske profesije u borbu pro-tiv korupcije i finansijskog kriminala radi se malo ili nedovoljno,
- ne postoji nikakav strateški plan, uputa, preporuka ili inicijativa od strane udruženja računovođa i revizora u ovom pravcu,
- prije se može naći slučaj aktivne saradnje revizora i računovođa sa svojim klijentima ili poslodavcima na savjetodavnim ili praktičnim aktivnostima - načinima, bilo legalnim, na granici sa legalnim ili čak ilegalnim (kreativno računovodstvo) u nedozvoljenim radnja-ma i to prije svega onim vezano za izbjegavanje obaveze plaćanja poreza, nego preporuke vezano za plaćanje i pošten odnos prema ovoj i sl. obavezama prema državi,
- zakoni koji predstavljaju okvir za poslovanje organizacija u BIH često su konfuzni nedorečeni i imaju mogućnost višeznačnog tumačenja. To često objektivno dovodi u zabunu i same računovođe i revizore, pogotovo, kada se desi da institucije na koje se dati propis odnosi daju tumačenja jednako konfuzno i nerazumljivo,
- česte promjene propisa također negativno utiču na mogućnosti po-jave prevare ili greške (što je ogromna razlika) u tom slučaju lična ili korist firme je jedini putokaz za raspoznavanje da li se radi o grešci ili prevari,
- pored postojanja Zakona o pranju novca kontrole su nedovoljne i uglavnom se svode na aktivnosti banaka i Sipe po prijavama tužilaštva,

22 Klitgaard R., MacLean-Abaroa R., Parris L, Korumpirani gradovi, 2007, izvor: http://www.fpd.ro/public/training_manuals/CORRUPT

- rijetki su primjeri prijava korupcije od strane računovođa ili revizora i oni u većini slučajeva završavaju bez adekvatne kazne i čak predstavljaju veliki problem „šaptaču“²³, pa bio on ili iz računovodstvene profesije ili čak dio menadžmenta,
- edukacija za široki krug računovođa, a posebno revizora iz oblasti korupcije i finansijskog kriminala gotovo da ne postoji odnosno usmjerena je prije svega na one koji se bave ili će se baviti, direktno, ovim poslom (tužilaštvo, sudije, uposlenici SIPE, studenti kriminologije);
- povezivanje profesije preko udruženja računovođa i revizora sa institucijama koje su nadležne za borbu protiv korupcije je nedovoljno između ostalog i zbog neuspostavljanja adekvatnih uslova za njen rad (prije svega tu mislimo na saradnju sa APIK-om)
- razvijanje struke, što je neophodan preduslov aktivnog uključivanja u ovu borbu, davanje veće pažnje certificiranju i to kroz proširivanje i ažuriranje programa, pa tako i provjera znanja, sa materijama iz ove oblasti, za postojeće certifikate za računovođe i revizore, te interne revizore,
- razvijanje struke u ovoj borbi podrazumijeva obavezno uključivanje novog certifikata u našu praksu (kao što je to već učinjeno u zemljama u našem okruženju) za certificiranog forenzičara,
- još uvijek ne funkcioniše sistem koji bi sama struka preko svojih strukovnih organizacija kažnjavala svoje članove, kaznenim mjerama do oduzimanja certifikata i u slučaju da se ogluše o etički kodeks, odnosno kada su oni sami (računovođe, revizori, interni revizori) direktni ili indirektni akteri korupcije i finansijskog kriminala.

Ovo su samo neke od konstatacija vezano za dijagnozu, potrebe i prijedloge oko aktivnog uključivanja računovodstveno-revizijske profesije u BIH u borbu protiv korupcije i finansijskog kriminala.

23 „Šaptač“ - u korupciji i kriminalu pojam za lice ili organizaciju koji prijavljuju ovakve aktivnosti nadležnim organima;

Zaključak

Računovodstveno revizijska profesija u BIH ne poklanja dovoljno pažnje aktivnostima udruženja i svih njihovih članova u borbi protiv korupcije i finansijskog kriminala u BIH i šire. Sa aspekta učešća struke u prevenciji i borbi protiv korupcije, nisu sačinjeni nikakvi posebni programi. Nema ili je nedovoljna dodatna edukacija, koja bi im dala u ruke i uvela u praksu računovođa i revizora instrumente za ex ante i ex post borbu protiv ovih pošasti. Nema ili je nedovoljna povezanost i sistemsko uključivanje ove profesije u aktivnosti u vezi sa organiziranom borbom protiv korupcije i kriminala na svim nivoima vlasti, od onih na državnom do institucija ne entitetskom nivou. Istovremeno je urađeno malo ili nedovoljno na unapređenju i razvoju same profesije u smislu pooštrenog provođenja etičkih principa struke, te unapređenju postojećih i uvođenja novih specijalističkih certificiranja. Aktivnim uključivanjem računovodstveno- revizijska profesija u BIH, koja po prirodi svoga posla treba i može da ima ulogu jednog od najjačih aktera u prevenciji i borbi protiv korupcije i finansijskog kriminala, možemo doprinijeti njihovom smanjenju ili eliminisanju, kako bi ova zemlja i njeni građani, konačno mogli brže krenuti putem ka EU, odnosno prije svega putem ka razvoju, prosperitetu i finalno većem standardu svih njenih građana.

Literatura

1. „Korupcija: Rising u Challenge“, Frank Harding, IFAC, svibanj 1999..
2. „Korumpirani gradovi“, Klitgaard R., MacLean-Abaroa R., Parris L, 2007.;
3. „Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo“, V.Belak 2011.;
4. “Priručnik za internu reviziju“, M Bašić, A.Malinović Institut internih revizora BIH,Sarajevo 2009. godine.;

Internet stranice:

- <http://www.apik.ba>
- <http://www.antikorupcija.hr>
- <http://ti-bih.org/4765/bih-vec-godinama-jedina-u-regionu-bez-napretka-u-borbi-protiv-korupcije/>
- http://www.fpd.ro/public/training_manuals/CORRUPT
- <http://www.bing.com>
- <http://www.bing.com/search?q=FIS+euopian+union+MONEY+LONDREY>

Doc. dr Dragan Kulina¹

KRIMINALNE RADNJE U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

Uvod

U vremenu u kojem živimo svjedoci smo brojnih afera u mnogim kompanijama. Tome su izložene sve zemlje, kako one razvijene tako i one manje razvijene. Prisjetimo se samo velikih skandala u SAD u vezi sa lažnim izvještajima koje su za rezultat imale bankrot nekoliko velikih multinacionalnih kompanija i nestanak jedne od, u to vrijeme, pet najvećih revizorskih firmi u svijetu.

Zbog toga su vlade velikog broja zemalja širom svijeta bile prinuđene da pronađu odgovore na pomenute afere u čijoj osnovi su zapravo prevare, odnosno kriminalne radnje, donoseći nove propise i jačajući regulatorni okvir sa ciljem podsticanja kompanija da ošnaže vlastite interne kontrole.

Savremeni koncept korporativnog upravljanja, pored ostalog, jasno naglašava i razdvaja odgovornosti svakog od ključnih faktora koji ga čine za finansijsko izvještavanje. Ključna odgovornost leži na upravnom odboru korporacije i njenom rukovodstvu, a veoma značajnu ulogu u tome svemu imaju i revizori-interni i eksterni.

U ovom radu ćemo pokušati otkloniti nedoumice koje nastaju kao posljedica upotrebe različitih termina za pojam prevare i/ili kriminalnih rednji te definisati vrste i podjelu aktivnosti prevara u finansijskim izvještajima. Takođe ćemo ukazati na ključne motivacione faktore nastanka prevare i preciznije odrediti ulogu svih ključnih činilaca koncepta korporativnog upravljanja.

1. Pojam i vrste prevare

U literaturi, domaćoj i stranoj, nema opšteprihvaćene definicije pojma prevare, kako u privrednim aktivnostima tako i u finansijskim izvještajima.

Do jedinstvene definicije nije ni moglo doći iz najmanje dva razloga:

¹ Glavni interni revizor Centralne Banke BiH i docent na Ekonomskom fakultetu Istočno Sarajevo

Prvi razlog je činjenica da nacionalna zakonodavstva pojedinih zemalja na različite načine određuju šta je to prevara odnosno kriminalna radnja, dok drugi problem predstavlja upotreba raznih izraza kojima se određuju iste ili slične pojave.

Ilustracije radi, u zapadnim zemljama (uključujući SAD) koriste se termini kao što su: ekonomski kriminal, socio ekonomski kriminal, privredni kriminal, kriminalitet poslovnih preduzeće, tzv. kriminal bijelog okovratnika („white-collar crime“), obmana, prevara ili finansijski kriminal (engl. Fraud) i sl.² Svi ovi izrazi zapravo označavaju nezakonitosti u privrednim tokovima.

Jednostavno rečeno, prevarom možemo smatrati bilo koju radnju koja se preduzima sa namjerom pribavljanja koristi na nepošten i nezakonit način. Radi se o širokom spektru kriminalnih radnji koje je sa stanovišta njihovog uticaja na finansijske izvještaje mogu razdvojiti u dvije grupe:

- Prevare ili malverzacije
- Kriminalne radnje u finansijskim izvještajima

1.1. Prevvara

Kada je u pitanju prevara ona se takođe definiše na različite načine, a jedna od najpoznatijih definicija pod pojmom prevare podrazumijeva „opšti pojam koji obuhvata sve raznovrsne načine koje ljudska dovrtljivost može osmisлити, koji su iskorišteni od strane pojedinca, zarad sticanja koristi, u odnosu na druge, putem lažnih predstavljanja. Ni jedno definitivno i nepromjenljivo pravilo ne može biti postavljeno kao opšti prijedlog u definisanju kriminalne radnje pošto ona uključuje iznenađenje, varanje, lukavstvo i nepoštene načine pomoću kojih je neko prevaren. Jedinе granice definisanja su one koje ograničavaju ljudski lopovluk.“³

Prema osnivaču Udruženja ovlašćenih ispitivača prevara (The Association of Certified Fraud Examiners-dalje ACFE) Joseph T. Wells-u „u širem smislu prevara može obuhvatiti bilo koju kriminalnu radnju zarad sticanja koristi koja upotrebljava obmanu kao njen osnovni način izvršenja.“⁴

1.2. Kriminalne radnje u finansijskim izvještajima

Za pojam kriminalnih radnji u finansijskim izvještajima se najčešće koristi fraza „kriminal bijelog okovratnika“ koju smo ranije pomenuli, a ova

² Petkovic, A., Forenzička revizija, Proleter, Bečej, Novi Sad, 2010, str. 11

³ Prema: A.W. Stewen, A.Chad: Fraud Exemination & Prevention, Thomson-South-Western, Ohio, 2004, str. 5

⁴ Wells, T. Joseph: Corporate Fraud Handbook, John Wiley & Sons, New Jersey, 2004, page 4 (navedeno prema: Petkovic, A., Forenzička revizija, Proleter, Bečej, Novi Sad, 2010, str. 14)

vrsta kriminalnih radnja predstavlja podgrupu mnogo šireg koncepta koji se naziva prevara. Kao takav ovaj pojam ima poseban značaj za revizijsku teoriju i praksu.

Inače, razumijevanje kriminalnih radnji u finansijskim izvještajima bi bilo nepotpuno bez osvrtnja na jedno od prvih istraživanja koje se bavilo tom temom, a koje je objavljeno u radu „Kriminal bijelog okovratnika“.⁵ Autor rada Edwin H. Sutherland je u svojstvu predsjednika američkog sociološkog udruženja predstavio istom rezultate istraživanja davne 1939 godine.

Tom radu prethodili su brojni skandali koji su zadesili i Njujoršku berzu pa se zbog toga taj period berzanske istorije često opisuje kao era kriminala srednje i više klase. Naime, tih godina uhapšen je veliki broj javnih ličnosti koji su bili uključeni u skandale pa čak i predsjednik Njujorške berze Raichard Whitney koji je osuđen zbog zloupotrebe fondova kroz špekulativne poslove sa proizvođačima pića i đubriva. Do tada se kriminal smatrao fenomenom siromašnih slojeva društva, a sama pojava istog se vezivala za lične i socijalne karaktere pojedinaca i njihovom patološkom sklonošću ka kriminalu.

Kvalitet pomenutog rada je u tome što se autor suprostavio tada dominantnom shvatanju po kojem se kriminal javlja samo u nižim slojevima društva i istakao tvrdnju da se kriminal u težim oblicima javlja u krugovima društva sa višim društvenim statusom (vlasnici i menadžeri kompanija). Zbog toga rad i nosi naziv „Kriminal bijelog okovratnika“, a autor je u radu identifikovao i glavne oblike u kojima se ispoljava ovaj kriminal a to su:

- Lažno finansijsko izvještavanje kompanije
- Poslovno podmićivanje
- Podmićivanje javnih službenika radi dobijanja poslova ili povoljnih propisa
- Manipulisanje na robnoj berzi
- Pronevjera i nenamjenska upotreba sredstava
- Lažno reklamiranje
- Zakidanje prilikom mjerenja
- Isporuka nekvalitetne robe
- Poreska utaja itd.

Radi se, u najvećoj mjeri, o oblicima prevara koje su u fokusu interesovanja revizora. S tim u vezi Međunarodni standardi revizije kriminalnu radnju definišu kao „namjeran čin koji izvrši jedno ili više lica, koja su odgovorna za upravljanje, zaposleni ili treća lica koja su uključena u tajni dogovor da pribave nepravednu ili protivzakonitu prednost“.⁶

⁵ <http://www.asanet.org/galleries/default-file/PresidentialAddress1939.pdf>

⁶ Međunarodni standardi i saopštenja revizije, Prevod s engleskog, Savez računovođa i revizora Srbije i Savez računovođa i revizora Republike Srpske, 2004, Beograd, 2004, str.220

2. Podjela kriminalnih radnji

kriminalne radnje u finansijskim izvještajima dijele se prema:

1. Počiniocima i oštećenima
2. Odredbama krivičnog zakona
3. Ciklusima poslovnih događaja (računovodstvenim ciklusima)
4. Načinu izvršenja

2.1. Podjela kriminalnih radnji prema počiniocima i oštećenima

Ova podjela se zasniva na licima koja izvršavaju kriminalne radnje i na oštećenim društvenim kategorijama. Prema ovom kriterijumu kriminalne radnje se mogu svrstati u šest grupa (tipova) i to:

- Kriminalne radnje koje počine zaposleni – oštećen je poslodavac
- Kriminalne radnje koje počini rukovodstvo preduzeća – oštećeni korisnici finansijskih izvještaja (akcionari, kreditori i dr.)
- Investicione prevare koje počine pojedinci – oštećeni investitori
- Prevare koje počine prodavci – oštećeni su kupci roba ili usluga
- Prevare koje počine kupci – oštećeni su prodavci roba ili usluga
- Druge prevare

2.2. Podjela prema odredbama krivičnog zakona

Jedan od osnovnih kriterijuma danas po kojem se cijeni stanje u nekoj državi je vladavina prava. Ukoliko nebi bilo vladavine prava došlo bi do haosa. Stoga je prirodno da sve društvene zajednice i većina pojedinaca u tim zajednicama teže da uspostave vladavinu prava. To se postiže dosljednim poštovanjem zakona i propisa.

Svi oni koji ne poštuju zakone nanose štetu društvu i ometaju realizaciju cljeva zbog kojih su zakoni donešeni. Stoga društvena zajednica (čitaj država) preduzima određene mjere u vidu sankcija koje predstavljaju odmazdu prema onima koji krše zakone što treba da djeluje vaspitno na one koji bi eventualno krenuli njihovim putem.

Među mnogobrojnim zakonima i propisima ističu se oni koji regulišu finansijski sistem države i oni sadrže različite sankcije koje se preduzimaju u slučaju njihovog kršenja, a koje se odnose na prekršajne sankcije, sankcije za privredne presteupe i krivične sankcije.

Stoga je za računovođe i posebno za revizore od velikog značaja da budu upoznati sa odredbama krivičnog zakonodavstva države u kojoj oni obavljaju profesionalne usluge. Jer, tokom obavljanja profesionalnih uslu-

ga npr. revizije može se desiti da revizori otkriju niz različitih nepravilnosti. Neke od njih mogu biti greške, namjerne ili nenamjerne, a neke predstavljaju kriminalne radnje. Da bi ih mogao razlikovati revizor mora u dovoljnoj mjeri poznavati odredbe krivičnog zakona.

2.3. Podjela prema poslovnim ciklusima (računovodstvenim ciklusima)

Finansijski izvještaji pripremljeni u skladu sa Međunarodnim računovodstvenim standardima strukturirani su po pojedinim elementima i povezanim računima.

Revizori obično cjelokupni informacioni sistem dijele u cikluse poslovnih događaja što im omogućava da prikupe dokaze ispitivanjem obrade pojedinih poslovnih događaja od njihovog nastanka pa sve do konačne evidencije u poslovnim knjigama.

Shodno tome mogu se grupisati i kriminalne radnje u najmanje pet računovodstvenih ciklusa:

- Ciklus prodaje
- Ciklus nabavke
- Ciklus plata
- Ciklus zaliha
- Ciklus pribavljanja kapitala

Ciklus prodaje obuhvata zaduženje kupaca za isporučenu robu i/ili usluge i naplatu potraživanja od kupaca. Najčešće zloupotrebe u ovom ciklusu su vršenje prodaje ispod cijene, prisvajanje pazara, ne evidentiranje prodaje, prikazivanje prodaje fiktivnim kupcima itd.

Ciklus kupovine uključuje kupovinu i plaćanje kupljenog materijala, robe, opreme i usluga koje se koriste u poslovanju preduzeća. Ciklus kupovine je podložan kriminalnim radnjama kao što su plaćanje kupljenje robe i/ili usluge po cijenama većim od tržišnih (realnih) cijena, plaćanje fiktivnim kupcima, kupovina roba u količinama znatno većim od potrebnih količina i sl.

Ciklus plata sadrži zapošljavanje osoblja, prestanak radnog odnosa, plate zaposlenih, radno vrijeme, bolovanja i nadoknade troškova zaposlenima. Najčešće kriminalne radnje ovog računovodstvenog ciklusa jesu plaćanje fiktivno zaposlenih, obračun plate na osnovu uvećanog broja radnih sati, fiktivna bolovanja i plaćanje naknada za troškove koji su „naduvani“.

Ciklus zaliha obuhvata nabavku, skladištenje i utrošak sirovina i materijala, a karakteristične kriminalne radnje su nabavljanje nepotrebnog materijala, prisvajanje zaliha za ličnu korist itd.

Ciklus kapitala obuhvata finansiranje dugova i akcijski kapital, kamate i isplate dividendi a ove transakcije imaju odraz u finansijskim izvještajima preduzeća. Svi elementi ovog ciklusa se prije svega odvijaju na najvišem upravljačkom nivou. U ovom ciklusu se javljaju kriminalne radnje kao što je pozajmljivanje novca preduzeća za ličnu korist, zloupotreba dividendi i prihoda od finansiranja, manipulisanje cijenom akcija na berzi i dr.

Mnoge od transakcija koje se obavljaju u pojedinim računovodstvenim ciklusima su složene i uključuju veliki broj lica (npr. radnike na utovaru, lica koja knjiže zalihe itd.).

2.4. Podjela prema načinu izvršenja

Prema Međunarodnim standardima revizije⁷ dva glavna oblika kriminalnih radnji su:

- Lažno finansijsko izvještavanje
- Protiv pravno prisvajanje sredstava

Lažno finansijsko izvještavanje predstavlja „namjeran pogrešan iskaz ili izostavljanje određenih podataka ili objelodanjivanja u finansijskim izvještajima s ciljem da se prevare korisnici finansijskih izvještaja“.⁸

Protiv pravno prisvajanje sredstava jeste prisvajanje sredstava preduzeća na osnovu lažnih ili krivotvorenih (prepravljenih) evidencija ili dokumenata.

Već pominjani Joseph T. Wells pod prisvajanjem sredstava smatra krađu ili zloupotrebu imovine organizacije, a pod lažnim finansijskim izvještavanjem podrazumijeva namjerno izvještavanje o finansijskim informacijama koje se odnose na organizaciju sa jasnom namjerom da se onaj ko koristi te informacije dovede u zabludu.

Osim ovaj dva oblika kriminalnih radnji u literaturi se može sresti i treći oblik a to je **korupcija** koji je uglavnom vezan za nosioce funkcija u entitetima javnog sektora koji koriste uticaj koji imaju da pribave neku korist za sebe.

Danas, u eri globalizacije, sve više se pominje i **pranje novca** kao poseban oblik kriminalnih radnji koja znači prenos nezakonito stečene imovine u svrhu prikrivanje nezakonitog porijekla i nezakonitog načina pribavljanja te imovine.

I na kraju, imajući u vidu zastupljenost informacione tehnologije u svim sferama života i ekonomskim tokovima, pojavio se i tzv. **kompjuterski kriminal**. Radi se o tome da pojedinci uz pomoć kompjutera i informacionih tehnologija pribavljaju imovinsku korist na štetu organizacija.

⁷ Međunarodni standardi i saopštenja revizije...op.cit, str.220

⁸ Međunarodni standardi i saopštenja revizije...op.cit, str.221

3. Faktori koji utiču na pojavu kriminalnih radnji

Oni koji imaju namjeru da počine kriminalne radnje u finansijskim izvještajima se najčešće ni po čemu ne razlikuju od onih drugih-poštenih. Zbog toga je gotovo nemoguće sa sigurnošću unaprijed znati ko će od zaposlenih ili od poslovnih partnera postati ili je nepošten. To je otežavajuća okolnost, kako u sprečavanju, tako i u otkrivanju kriminalnih radnji.

Međutim, iskustva su pokazala da bi oni koji se bave otkrivanjem kriminalnih radnji (npr. revizori) trebali uzeti u obzir tri ključna faktora koja motivišu pojedince da počine krivične radnje. To su:

- Primjetni pritisak
- Primjetna mogućnost
- Postojanje opravdavajućih stavova

Ova tri faktora, po mnogima, utiču na pojavu kriminalne radnje isto kao u slučaju požara za čiji je nastanak neophodno postojanje kisika, goriva i toplote čijim spajanjem nastaje požar.⁹

3.1. Primjetni pritisak

Kriminalna radnja je vrlo često posljedica primjetnog pritiska koji se ispoljava u vidu finansijske potrebe, potrebe za samodokazivanjem ili kao posljedica frustracije.

Primjetni pritisci podstiču kriminalne radnje, a mogu se podijeliti na sljedeći način:¹⁰

- Finansijski pritisci
- Poroci
- Pritisci na poslu
- Drugi pritisci

Najveći broj kriminalnih radnji u finansijskim izvještajima uzrok imaju u finansijskim pritiscima i pritiscima od poroka. Primjeri finansijskih pritiska su:

- Pohlepa
- Život na „visokoj nozi“ iznad finansijskih mogućnosti
- Zaduženost lica
- Finansijski gubitak
- Iznenadna potreba za novcem itd.

⁹ Prema: A.W. Stewen, A.Chad: Fraud Examination...op.cit, page 20((navedeno prema: A.Petkovic, Forenzička revizija...op.cit, str.25)

¹⁰ Ibidem, str25

Poroci kao pritisak su vezani za finansijske pritiske i obuhvataju zavisnost pojedinaca od narkotika, alkohola, kocke i sl.

Osim poroka i finansijskih pritisaka, kriminalne radnje nerijetko podstiče i osjećaj nedovoljnog uvažavanja na radnom mjestu za posao koji obavlja pojedinac, nezadovoljstvo radnim mjestom, nezadovoljstvo platom, strah od gubljenja radnog mjesta i sl.

Uz sve to postoje i pritisci kao što su izazov da se „pobijede“ sistemi internih kontrola ili pokazivanje svojih znanja i vještina što je karakteristika hakera.

3.2. Primjetna mogućnost

Drugi motivacioni faktor kriminalnih radnji je uvećavanje mogućnosti da se izvrši neka kriminalna radnja, ista prikrije i izbjegne zakonska sankcija. Primjetna mogućnost obuhvata:¹¹

- 1) Kontrolne faktore
 - Slabosti preventivnih i detektivnih kontrola
- 2) Vankontrolne faktore
 - Nesposobnost ocjenjivanja kvaliteta izvršenog posla
 - Nekažnjavanje ili neuspješno kažnjavanje počinioca kriminalnih radnji
 - Neznanje, apatija, nesposobnost
 - Nedostatak revizionog traga
 - Nedostatak pristupa informacijama

1) Kontrolni faktori

Efikasan sistem interne kontrole smanjuje vjerovatnoću nastanka kriminalnih radnji. Međutim, nijedan sistem internih kontrola ne otklanja u potpunosti rizik pojave nezakonitih radnji, a posebno kada su u pitanju tajni dogovori. Dakle, ukoliko rukovodstvo koje je odgovorno za uspostavljanje sistema internih kontrola ne pridaje poseban značaj internoj kontroli onda se povećava mogućnost za «izigravanje» tog sistema.

2) Vankontrolni faktori

2.1) Nesposobnost ocjenjivanja kvaliteta izvršenog posla

Rukovodstvo je u mogućnosti da ocijeni obavljeni posao na nivou ugovorenog kvaliteta, kvantiteta i vremenskog roka ako postoji mogućnost da se lično, na licu mjesta uvjeri u valjanost posla koji su izvršili zaposleni u preduzeću ili treća lica angažovana po ugovoru. Postoje poslovi za koje je lako uvjeriti se da li su obavljeni na ugovoreni način. Na primjer, krećenje poslovnih prostorija, zamjena

¹¹ Ibidem, 27

podu, košenje trave u krugu preduzeća i sl. Nasuprot tome postoje poslovi kod kojih je to teže učiniti i zbog toga se pojavljuje mogućnost da se kupljena roba ili usluga preplati, da se dobije nekvalitetna usluga, izvrši posao koji nije tražen i sl. To su uglavnom poslovi vezani za razne usluge kao što je godišnje servisiranje voznog parka ili pak advokatske, računovodstvene, pravne ili druge usluge.

2.2) Nekažnjavanje ili neuspješno kažnjavanje počinitelja kriminalni radnji

Iskustva pokazuju da oni koji počine kriminalne radnje koje materijalno značajno utiču na finansijske izvještaje, a zbog toga ne budu sankcionisani obično nastavljaju sa nezakonitim radnjama. Jedan dio rukovodilaca u preduzećima vjeruje da će praštanjem počiniocima kriminalnih radnji riješiti problem i da će oni s tim prestati. Međutim, to ima suprotan efekat jer, ostalo zaposleno osoblje često to shvati pogrešno (npr. da najgore što im se može desiti je otkaz sa posla i to ako se prekršaj otkrije bez krivičnog gonjenja pred sudom).

Takva situacija pruža drugima primjetnu mogućnost koja, kada se poveže sa drugim motivacionim faktorima kriminalnih radnji, podstiče činjenje istih i ubuduće. Zato jedino krivično gonjenje počinitelja može ukloniti ovaj faktor kao podsticaj za kriminalne radnje.

2.3) Nemogućnost pristupa informacijama

Ovo je karakteristično kod zloupotreba koje čini menadžment na štetu vlasnika i povjerilaca. Radi se o tome da rukovodioci prikrivaju informacije od akcionara, investitora i kreditora i zato je u cilju zaštite od toga neophodno tražiti objavljivanje informacija, revidiranih finansijskih izvještaja i sl.

3.3. Opravdavajući stavovi

Kada počinioci kriminalnih radnji budu otkriveni najčešće se pravdaju koristeći argumente da im preduzeće duguje novac, da se radi o pozajmici a ne krađi, da je sve učinjeno u dobroj namjeri, da će sve biti namireno i sl.

4. Uloga menadžmenta i revizora u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji

Korporativno upravljanje možemo smatrati sistemom pomoću kojeg se upravlja i pomoću kojeg se kontroliše korporacija. Ono obezbjeđuje strukturu koja određuje raspodjelu prava i obaveza između upravnog odbora, akcionara, rukovodstva, odbora za reviziju, revizora i drugih učesnika u korporaciji.

Svaki od pomenutih učesnika u korporaciji ima određenu ulogu u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji. Ako za primjer uzmemo akcionarsko društvo onda je odgovornost za strategiju i poslovanje društva na upravnom odboru koji bira skupština akcionara i na rukovodstvu koje bira i imenuje upravni odbor.

Prema našem zakonodavstvu upravi odbor polaže račune odnosno izvještava skupštinu akcionara o:¹²

- Namjeravanoj poslovnoj politici i o drugim načelnim pitanjima koja se odnose na vođenje poslova, uključujući odstupanje od ranije utvrđenih razloga za to
- Ekonomičnosti, rentabilnosti i solventnosti društva
- Poslovanju društva i njegovom finansijskom stanju
- Značajnim poslovnim događajima koji mogu imati uticaj na rentabilnost i solventnost društva
- Itd.

Na prethodno pobrojanim nadležnostima upravnog odbora zasniva se i odgovornost upravnog odbora za kriminalne radnje. Sa kakvim uspjehom će upravni odbor sprečavati i otkrivati kriminalne radnje zavisi od mnoštva faktora. Teorija i praktična iskustva pokazuju da se ta uspješnost može poboljšati putem:

- Imenovanja vanjskih-neizvršnih članova upravnog odbora
- Imenovanja stručnih i kvalitetnih članova u upravne odbore
- Razdvajanje funkcije predsjednika upravnog i izvršnog odbora
- Primjerene dužine trajanja mandata članova upravnog odbora
- Usvajanja kodeksa ponašanja

Rukovodstvo

Odgovornost rukovodstva akcionarskog društva za sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji u finansijskim izvještajima proizilazi iz njegovih osnovnih obaveza i odgovornosti u pogledu pripreme i objavljivanja finansijskih izvještaja u skladu sa MRS i zakonom.

Shodno tome, mora se naglasiti odgovornost rukovodstva za uspostavljanje sistema internih kontrola i za efikasan proces finansijskog izvještavanja. S tim u vezi, postoji usaglašen stav revizijske teorije i prakse da je rukovodstvo preduzeća odgovorno za uspostavljanje i održavanje efektivnog

¹² Vidi npr. Zakon o privrednim društvima RS, Službeni glasnik Republike Srpske broj 127/2008, član 315

Zakon o privrednim društvima FBiH, Službene novine FBiH broj 23/99,45/00,2/02,6/02,29/03,68/05 i 91/07

sistema interne kontrole i za pouzdan, pravovremen i zakonit proces finansijskog izvještavanja.

Imajući u vidu ove činjenice, lako je zaključiti da za pojavu kriminalnih radnji u finansijskim izvještajima takođe snosi rukovodstvo. Pri tome treba naglasiti da se obično smatra da je upravni odbor odgovoran za strateško upravljanje dok je rukovodstvo odgovorno za rukovođenje preduzećem. Međunarodni standardi revizije su prihvatili ovakav stav i zbog toga jasno obavezuju revizore da od rukovodstva (a ne od upravnog odbora) pribave pisanu izjavu u kojoj se jasno navodi da je rukovodstvo «priznaje svoju odgovornost za uvođenje i funkcionisanje sistema interne kontrole koji su osmišljeni da spriječe i otkriju kriminalne radnje ili greške.»¹³

Standardi takođe navode da je veoma važno da rukovodstvo preduzeća pod nadzorom upravnog odbora usmjeri pažnju na prevenciju kriminalnih radnji odnosno na odvracanje potencijalnih počinitelaca kriminalnih radnji od činjenja istih. U tu svrhu potrebno je sljedeće:

- Identifikovati i procijeniti sve faktore i okolnosti koji omogućavaju pojavu kriminalnih radnji
- Procijeniti rizik pojave kriminalnih radnji
- Uspostaviti sistem internih kontrola koji treba da spriječi i otkrije kriminalne radnje

Uz sve to, savremena teorija sugerise i dodatne elemente kao što su 1) periodično izvještavanje rukovodstva o funkcionisanju sistema internih kontrola, 2) uvođenje etičkog ponašanja i poštenja od strane top menadžera i 3) podsticanje rukovodilaca da posjeduju akcije kompanije i tako više rade u njenom interesu.

Odbor za reviziju

Odbor za reviziju je nadzorno tijelo koje imenuje upravni odbor čiji je zadatak da nadgleda računovodstveni proces, proces finansijskog izvještavanja i postupke revizije finansijskih izvještaja. U skladu s tim i odbor za reviziju ima određenu ulogu vezano za kriminalne radnje u finansijskim izvještajima koja obuhvata sljedeće:

- Imenovanje i nadgledanje rada interne revizije
- Praćenje funkcionalnosti sistema internih kontrola
- Spona za razmjenu mišljenja između rukovodstva, internih i eksternih revizora
- Nadziranje postupka odabira računovodstvenih politika
- Nadzor nad procesom finansijskog izvještavanja

¹³ Međunarodni standardi i saopštenja revizije...op.cit, str232

Pored ovih nadzornih mehanizama odbor za reviziju može uticati na sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji, a da li će to činiti sa uspjehom zavisi od ispunjenja nekoliko pretpostavki. Pretpostavke uspjehnosti Odbora za reviziju u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji su:

- nezavisnost odbora
- dužne pažnje sa kojom rade članovi odbora
- posjedovanje odgovarajućih sredstava i ovlašćenja
- finansijska stručnost članova odbora

Interna revizija

Interna revizija je, po mnogima, pored upravnog odbora, rukovodstva i nezavisnih eksternih revizora četvrti ključni element korporativnog upravljanja. Ona predstavlja «djelatnost koja je osmišljena da poboljša i ojača poslovanje organizacije putem nezavisnog uvjeravanja. Ona pomaže organizaciji u postizanju njenih ciljeva i uvođenjem sistematskog disciplinovanog pristupa u ocjeni i jačanju uspjehnosti rizika upravljanja, kontrole i upravljačkog procesa.»¹⁴

Kada je u pitanju odgovornost internih revizora za sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji preovladava mišljenje da oni moraju imati proaktivnu ulogu iz prostog razloga jer su interni revizori dio strukture interne kontrole.

Odgovornost internih revizora je višestruka i može se posmatrati u kontekstu odvratanja, otkrivanja, ispitivanja i izvještavanja o kriminalnim radnjama.

Uloga internog revizora u odvratanju od kriminalnih radnji je da pomogne menadžmentu na način da ispita i ocijeni adekvatnost i uspjehnost uspostavljenih kontrola.

Kada je u pitanju odgovornost internih revizora za otkrivanje kriminalnih radnji onda je ona, prije svega, fokusirana na uočavanje naznaka svih pojava koje upućuju na zloupotrebe. Zato interni revizor treba biti upoznat o karakteristikama kriminalnih radnji i načinima njihovog izvršavanja.

Iako se za otkrivanje kriminalnih radnji obično odgovornom smatra nezavisna eksterna revizija, ipak je interna revizija u boljoj poziciji da izvrši tu ulogu. To je zbog toga što su interni revizori praktično prvi koji mogu otkriti ili spriječiti lažno finansijsko izvještavanje jer su oni najbolji poznavaoци organizacije i njenih kontrola. Nasuprot njih, eksterni revizori su limitirani i vremenom i sredstvima i troškovima revizije.

¹⁴ The Institute of Internal Auditors, Profesional Practices Framework, 2009

uti
št
ih
pre
nih
up
sni
vo
ko
po
int
ko
sm
šta

Međutim, u praksi se interni revizori susreću sa raznim barijerama koje utiču da oni ne ispunjavaju tu svoju ulogu onako kako bi trebali i mogli. Zašto?

Prije svega to je posljedica činjenice da kriminalne radnje često čine ili ih pokrivaju članovi najvišeg rukovodstva. Ako se pri tome zna da u većini preduzeća najviši nivo rukovodstva odlučuju o selekciji i imenovanju internih revizora onda je jasno zašto oni često izbjegavaju da se dublje i detaljnije upuste u otkrivanje nezakonitosti i informisanja nadležnih o tome.

Dakle, stvar je jasna. Interni revizori trebaju biti profesionalci, nezavisni, pošteni i slično ali su oni istovremeno i ljudi od krvi i mesa koji moraju voditi računa o svojoj egzistenciji i egzistenciji svoje porodice. Vjerovatno kod njih ponekad prevladuje racionalniji stav. To je donekle i razumljivo, posebno u društvu kao što je naše gdje je veoma upitno da li će neko stati iza internog revizora ako bi zbog prijavljivanja rukovodstva nadležnim za nezakonitosti dobio otkaz.

Ovom problematikom su se bavili i neki teoretičari, a jedan od njih smatra da u cilju jačanja uloge internih revizora vezano za finansijsko izvještavanje i otkrivanje kriminalnih radnji treba:¹⁵

- organizovati sastanke između glavnog internog revizora i komiteta za reviziju u vezi procesa finansijskog izvještavanja,
- uspostaviti konsolidovane funkcije revizije koja se sastoji od komiteta za reviziju, internih revizora, eksternih revizora, tima vrhunskih rukovodilaca, i povremeno ocjenjivati valjanost, pouzdanost i integritet procesa finansijskog izvještavanja,
- organizovati blisku saradnju i sadejstvo rada nezavisnih sa internim revizorima, kroz jedan zajednički proces planiranja koji sadrži razmjenu planova revizije, programa, nalaza i izvještaja,
- zahtjevati od internih revizora da odboru revizora ili upravnom odboru dostavljaju izvještaje o njihovim nalazima, a u vezi pripreme finansijskih izvještaja, posebno kada u njima postoje znakovi kriminalnih radnji,
- izvjestiti nadležne kontrolne organe, ili čak akcionare u vezi propusta komiteta za reviziju, da postupi po nalazima interne revizije o kriminalnim radnjama,
- ojačati status internih revizora kao dijela korporativnog upravljanja kroz viši nivo odnosa izvještavanja, bolji pristup odboru revizora, planiranju napredovanja na osnovu neophodnog iskustva, obrazovanja i znanja, i dovoljnih novčanih sredstava zarad poboljšanja ulo-

¹⁵ Rezaee, Zabihollah: Financial Statement Fraud-Prevention and detection, John Wiley&Sons, NY 2002, str.206

- ge internih revizora u procesu finansijskog izvještavanja i njihove uspješnosti u sprečavanju i otkrivanju kriminalne radnje,
- ocijeniti primjerenost i uspješnost strukture interne kontrole uopšte, i posebno interne kontrole u pogledu procesa finansijskog izvještavanja,
 - razmotriti rizike, politike, procedure i kontrole u odnosu na kvalitet, integritet i pouzdanost finansijskog poslovanja,
 - pratiti saglasnost sa kodeksom ponašanja u kompaniji zarad uvjerenja da je postignuta saglasnost sa politikama etike i drugim povezanim procedurama koje podstiču dostizanje etičkog ponašanja.

Da bi interni revizori bili uspješni u otkrivanju i sprečavanju kriminalnih radnji neophodno je statutom preduzeća obezbijediti im ovlaštenja za pristup svim dokumentima i informacijama u preduzeću i mogućnost da traže objašnjenja, kako od zaposlenih tako i od najvišeg rukovodstva.

Sa druge strane i interni revizori bi se trebali maksimalno angažovati na sprečavanju i otkrivanju nezakonitosti koristeći prednost koju imaju nad eksternim revizorima koji su limitirani i vremenom i novcem,

Eksterna (nezavisna) revizija

Opšti cilj revizije finansijskih izvještaja je da omogući revizoru da izrazi mišljenje o tome da li finansijski izvještaji na istinit i objektivan način prikazuju finansijsko stanje i uspješnost poslovanja preduzeća.

S tim u vezi, eksterni revizor ima određenu odgovornost prema korisnicima finansijskih izvještaja (akcionarima, prije svih) vezano za otkrivanje kriminalnih radnji, posebno lažnog finansijskog izvještavanja. Generalno, ta odgovornost se može posmatrati iz različitih aspekata:

- aspekt etičke odgovornosti
- aspekt odgovornosti prema standardima revizije
- aspekt zakonske odgovornosti

Kada je u pitanju odgovornost eksternih revizora za sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji i finansijsko izvještavanje, onda je važno istaći nekoliko činjenica.

Prvo, eksterni revizori nemaju nikakvu odgovornost za sprečavanje kriminalnih radnji jer je to odgovornost rukovodstva preduzeća. Jedino što je značajno u tom pogledu je to da eksterna revizija može uticati na odvratanje od činjenja takvih radnji samim njenim djelovanjem.

Što se tiče otkrivanja kriminalnih radnji i tu je stvar slična. Odgovornost za njihovo otkrivanje je na rukovodstvu preduzeća dok revizor u skladu

sa
zir

pos
kri
kri
ruk

kov
nac

info
vje
S d
rad
Zak
nih
ruk

odr
org
pos
kri
odr
„sli

Za

vješ
Mo
vrij
pita

vrer
tog
ni re

16 M
17 II
18 P

sa MSR treba planirati i izvršiti reviziju sa dužnom pažnjom uzimajući u obzir rizik pojave kriminalnih radnji.

I treće, vezano za izvještavanje stvar je prilično jasna izuzev u nekim posebnim slučajevima. Naime, prema MSR ukoliko je revizor identifikovao kriminalnu radnju ili pribavio informacije koje ukazuju da postoji moguća kriminalna radnja, revizor treba da o tom pitanju izvjesti odgovarajući nivo rukovodstva što je prije moguće.¹⁶

Međutim, problem je šta činiti ako kriminalnu radnju izvrši najviši rukovodilac jer se pred revizorom može javiti dilema šta da slijedi: MSR ili nacionalne propise.

Problem je što MSR¹⁷ nalažu revizorima da moraju čuvati povjerljive informacije do kojih dođu obavljajući reviziju kod klijenta što isključuje izvještavanje bilo koga o bilo čemu osim rukovodstva preduzeće koje reviduje. S druge strane mogu postojati i zakoni koji omogućavaju da se o kriminalnim radnjama obavijeste nadležni državni organi. Takav je slučaj u Srbiji gdje Zakon o računovodstvu i reviziji propisuje da u slučaju otkrivanja kriminalnih radnji „preduzeće za reviziju je dužno da u skladu sa MSR, obavijesti rukovodstvo pravnog lica i nadležni državni organ, u skladu sa zakonom.“¹⁸

U Zakonu i reviziji, kao i u drugim zakonima u BiH ne postoji precizna odredba koja omogućava nezavisnim revizorima da obavještavaju nadležne organe o eventualnim kriminalnim radnjama. Jedino u Krivičnom zakonu postoje neke odredbe opšte naravi koje obavezuju svakog građanina da o krivičnim djelima treba obavijestiti relevantne državne organe. Međutim, te odredbe ne omogućavaju eksternim revizorima tako nešto jer se oni nastoje „slijepo“ držati standarda što je u takvim uslovima vrlo racionalno ponašanje.

Zaključak

Kriminalne radnje u finansijskim izvještajima tj. lažno finansijsko izvještavanje je vid prevare koji postoji otkad postoje i finansijski izvještaji. Motivi za to su brojni i nisu nepoznati stručnoj javnosti. Međutim, u novije vrijeme čini se da je taj oblik kriminala eskalirao i zbog toga se često nameće pitanje ko je najodgovorniji za to, kako to spriječiti i da li je to uopšte moguće.

Odgovor je takođe poznat i glasi: Potrebno je dosljedno primjeniti savremeni koncept korporativnog upravljanja. A to znači da svi ključni činioци tog koncepta; upravni odbor, rukovodstvo, odbor za reviziju i eksterni i interni revizori ispune svoju ulogu u potpunosti.

¹⁶ Međunarodni standardi i saopštenja revizije...op.cit, str.233

¹⁷ Ibidem, str.240

¹⁸ Prema: Petkovic,A., Forenzička revizija...op.cit str.78

Naravno da to nije ni jednostavno ni lako niti je to realno jer se dešavalo, dešava se i vjerovatno će se dešavati da neko od ključnih činioca koncepta upravljanja ili više njih ne ispuni svoju ulogu na pravi način. Naročito je to problem ako najviše rukovodstvo preduzeća radi nezakonito i čini krivične radnje jer su prema sadašnjem zakonodavnom okviru kod nas revizori ograničeni da to prijave nadležnim organima.

Stoga bi na scenu trebala stupiti država i po ugledu na neke razvijene zemlje dodatno ojačati zakonodavni i regulatorni okvir koji bi omogućio da se prevare svedu na najmanju moguću mjeru i eventualno obavezao i ovlastio revizore da prijavljuju slučajeve prevara koje čini najviše rukovodstvo.

Bibliografija

1. Petkovic, A., Forenzička revizija, Proleter, Bečej, Novi Sad, 2010
2. A.W. Stewen, A.Chad: Fraud Exemination & Prevention, Thomson-South-Western, Ohio, 2004
3. Wells, T. Joseph: Corporate Fraud Handbook, John Wiley&Sons, New Jersey, 2004
4. Međunarodni standardi i saopštenja revizije, prevod s engleskog, Savez računovođa i revizora Srbije i Savez računovođa i revizora Republike Srpske, 2004, Beograd, 2004
5. Zakon o privrednim društvima, Službeni glasnik Republike Srpske broj 127/2008
6. Zakon o privrednim društvima FBiH, Službene novine FBiH broj 23/99, 45/00, 2/02, 6/02, 29/03, 68/05 i 91/07.
7. The Institute of Internal Auditors, Profesional Practices Framework, 2009
8. Rezaee, Zabihollah: Financial Statement Fraud-Prevention and detection, John Wiley&Sons, New York 2002.
9. <http://www.asanet.org/galleries/default-file/PresidentialAddress1939.pdf>

UDK 343.983:657.632
658.14/17.012.431

Prof. dr Slobodan V. Vidaković¹,
Univerzitet Edukons, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica

2.

ULOGA REVIZIJE I FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U SPREČAVANJU, OTKRIVANJU I ISTRAŽIVANJU RAČUNOVODSTVENIH PREVARA

SAŽETAK: Američku ekonomiju troškovi kriminalnih radnji zaposlenih, prema proceni Udruženja ovlašćenih istražitelja kriminalnih radnji (Association of Certified Fraud Examiners - ACFE), su koštali u 2004. godini 660 milijardi USD. Poverenje investitora i računovodstvene javnosti u finansijske izveštaje ozbiljno su poljuljali brojni finansijski skandali, krajem 20. i početkom 21. veka, praćeni gubicima investitora koji se mere milijardama USD. Svesni da ne mogu u celosti spećiti kriminalne radnje računovodstvene prirode, eksperti računovodstvene profesije smatraju neophodnim da se sve nastale računovodstvene prevare otkrivaju, istraže i sankcionišu, što je uslovalo pojavu nove profesije u računovodstvu - forenzićki računovodstveni istražitelj. Primarni zadatak uprave, interne revizije, internog revizora, forenzićkih računovođa, kao i regulatornih i nadzornih tela koji treba da stvore adekvatan normativan okvir i obezbede njegovu striktnu primenu, predstavlja sprećavanje, otkrivanje i istraživanje računovodstvenih prevara.

Ključne reći: privredni kriminal, računovodstvene prevare, interna revizija, eksterna revizija, forenzićko računovodstvo...

1. UVOD

Skoro u svim velikim, srednjim i malim preduzećima odvija se ili priprema neka prevara, a od njih nisu bile pošteđene ni neprofitne organizacije. Prema istraživanjima Udruženja ovlašćenih istražitelja kriminalnih radnji (eng. Association of Certified Fraud Examiners - ACFE), objavljeno je da je u ekonomiji SAD u periodu od 1996. do 2004. godine nivo kriminalnih radnji iznosio približno 6% godišnjeg proizvoda privrede SAD-a.

Proces otkrivanja, sprećavanja i korigovanja aktivnosti izvršenih u kriminalne svrhe predstavlja revizija kriminalnih radnji. Revizori koji se bave istraživanjem prevara moraju biti u stanju da na razuman naćin spreće ove prevare ćije je sprećavanje realno moguće.

¹ dida2003@live.com

Nakon što su dokazi ili sumnje vezane za prevaru izbili na površinu usled optužbe, žalbe ili otkrivanja, pozivaju se računovođe - forenzičari, koji moraju biti iskusni, obučeni i obrazovani za različite procene istraživanja prevare; za efikasno obavljanje intervju sa ljudima; za pripremu izveštaja za sud, za veštačenje na sudu i za funkcionisanje pravnog sistema. Uostalom, forenzičko računovodstvo i podrazumeva sveobuhvatno istraživanje kriminalnih radnji, a značaj mu je porastao nakon što su investitori zbog velikih finansijskih prevara izgubili enormno visoke sume novca.

Pođe li se od činjenice da je primarni cilj prevencija prevara, neophodno je maksimalno učvrstiti prvu liniju odbrane od računovodstvenih prevara, tj. korporativno upravljanje, sistem internih kontrola, internu reviziju i odbor za reviziju.

2. PRIVREDNI KRIMINAL - STALNI PRATILAC RAZVOJA DRUŠTVA

Jedna od omiljenih tema današnjice su kriminalne radnje (prevare), a na brojnim simpozijumima, seminarima i konferencijama promovišu ih profesionalne organizacije, državne agencije, finansijske organizacije, trgovinske komore, preduzeća i druge organizacije. S obzirom na to da kriminalna radnja podrazumeva elemenat iznenađenja, trik, lukavstvo i nepoštene načine putem kojih se drugi mogu prevariti, definitivna i nepromenljiva pravila za definisanje kriminalne radnje ne postoje. Od većeg broja definicija navešćemo one najznačajnije.

Posmatrana kao krivično delo, kriminalna radnja predstavlja opšti izraz i podrazumeva različite načine prevara koje ljudski um može da osmisli i kojima pojedinci pribegavaju kako bi kroz lažne tvrdnje ostvarili prednost nad drugima (Savez računovođa i revizora Srbije, 2010: 11).

Vrhovni sud SAD-a je, posmatra li se kriminalna radnja kao delikt, još 1887. godine definisao kriminalne radnje, u smislu građanskog prava:

Prvo: Okrivljeni je izneo tvrdnju u pogledu materijalne činjenice;²

Drugo: Takva tvrdnja je neistinita;

Treće: Takvu tvrdnju okrivljeni nije, iz razumljivih razloga, smatrao za istinitu;

Četvrto: Tvrdnja je data sa namerom da se na osnovu nje dalje deluje;

Peto: Podnosilac žalbe postupa na osnovu nastale štete; i

Šesto: Podnosilac žalbe nije bio svestan neistinitosti informacija i imao je opravdanih razloga da veruje u njihovu tačnost (V. Silva, 1887: 31).

S obzirom na činjenicu da okrivljene strane mogu, izgovarajući se na različite načine, da se pozivaju na slučaj ili nemar kao uzrok incidenta, a ne na planiranu nameru da se počini kriminalna radnja, najteži za utvrđivanje na sudu je četvrti elemenat, tj. namera.

Kriminalne radnje izvršene od strane, za ili protiv korporacije smatraju se korporativnim kriminalnim radnjama.

Kriminalne radnje menadžera podrazumevaju namerno lažno predstavljanje korporativnih ili pojedinačnih nivoa performansi od strane zaposlenih na menadžerskim funkcijama koji žele da ostvare korist od takvih kriminalnih radnji u smislu unapre-

² Iz ovog elementa se isključuju saopštenja koja predstavljaju iskazivanje sopstvenog mišljenja, kao i izuzimajući određene slučajeve, izjave vlasnika i dobavljača nekretnina u pogledu njihove vrednosti.

đenja, bonusa i ostalih ekonomskih podsticaja i statusnih simbola (Savez računovođa i revizora Srbije, 2010: 12).

Prema laičkom poimanju³, kriminalne radnje podrazumevaju nepoštenje u formi namerne obmane ili namernog lažnog predstavljanja materijalnih činjenica (Savez računovođa i revizora Srbije, 2010: 12).

Ekspanzija, kako tradicionalnog, tako i novih vrsta privrednog kriminala, stalni je pratilac savremenog poslovnog sveta.

Vrednost kriminalnih poslova kao što su, pranje prljavog novca, korupcija, poreske utaje, računovodstvene prevare, crni fondovii sl., procenjuju se danas na 1.000 mld USA \$, što čini od 3% do 5% svetskog društvenog proizvoda. Godišnja vrednost pomenutih nelegalnih poslova u Nemačkoj iznosi 7,9 mld. €, što je nešto manje od 1% njenog godišnjeg društvenog proizvoda. Ovim svetskim problemom Evropska unija se počela sistematski baviti početkom 90-tih godina 20. veka.

Prvu direktivu za borbu protiv pranja novca, Evropska unija je prihvatila još 1991. godine. Već 1993. godine u Nemačkoj su, po navedenom osnovu, prihvatili Zakon o pranju novca (nem. Geldwäschegesetz).

S ciljem uspostavljanja zaštitnih sistema za preventivno delovanje i otkrivanje pranja novca i finansiranje terorističkih akcija, 1997. i 1998. godine, su donešeni dodatni pravni propisi za finansijske i kreditne institucije. Revizori su pomenutim propisima dobili određene zadatke povezane s revidiranjem finansijskih izveštaja i otkrivanjem pranja prljavog novca. Za ove dodatne zadatke profesionalne asocijacije revizora su dužne da edukuju svoje članove, kao i da im pruže stručnu pomoć na području pranja novca.

Treća direktiva, prihvaćena 2005. godine, zahtevala je da države članice EU u svoja pravna uređenja ugrade još veću pažnju u pogledu otkrivanja i nadziranja poslovnih veza politički angažovanih lica, kao i da sastave obavezne kataloge privrednika sa ovlašćenjima.

Obaveza usklađivanja zakonodavstva Republike Srbije sa pravnim tekovinama Evropske unije uticala je (s ciljem nadziranja i otkrivanja poslovnih veza politički angažovanih osoba), da se i u Srbiji, početkom 2010. godine uvede pravilo po kome državni funkcioneri koji imaju privatne firme, moraju o svakom poslu koji sklapaju sa budžetskim korisnicima da obaveste Agenciju za borbu protiv korupcije.

Naime, propis konkretno kaže, da je svaki državni funkcioner koji ima u vlasništvu više od 20% kompanije, a uđe u dil sa državom, obavezan da nameru prijavi tri dana pre sklapanja posla. Osnovni cilj je da se utvrdi i učini transparentnim podatak o tome da li je politički angažovana osoba iskoristila svoj politički uticaj da bi došla do posla.

Međutim, iako 100%-ni vlasnik preduzeća „DG komp. računari“ ministar ekologije u Vladi Srbije je ugovorio prodaju kompjuterske opreme za oko 70 budžetskih korisnika iz Vojvodine, a da nije postupio po usvojenom propisu.

O vezama političkih zvaničnika i nelegalne gradnje, borbi protiv korupcije, stanja u pravosuđu u Crnoj Gori govori i podatak da je potpredsednik vladajuće Demokratske partije socijalista, direktno ili indirektno (kroz članove porodice) povezan sa 22 posebne kompanije, a da se bez njega ne može sklopiti ni jedan značajan posao u Budvi.

3 Osoba koja ne poseduje stručna znanja u određenoj oblasti može se po definiciji smatrati laikom.

Mnogi drugi visoki političari, takođe, imaju značajan poslovni interes, uključujući i interes u državnim kompanijama. Od Vladinog paketa vrednog 40 miliona € (što je bio rezultat globalne ekonomske krize) jedina se okoristila Prva banka, u vlasništvu porodice tadašnjeg premijera koji je vlasnik 3% akcija, njegov brat 47%, a sestra 1% akcija.

2.1. GENEZA NAUČNOG PROUČAVANJA PRIVREDNOG KRIMINALA

Već krajem 19. veka, u uslovima pune ekspanzije industrijske proizvodnje, velike akumulacije novca i imovine, nastajanja velikih kapitalističkih društava, širenja svetske trgovine i naglog porasta broja stanovnika, pojavio se veliki broj privrednih nepravilnosti kriminalnog karaktera. U SAD-u su zabeleženi počeci sistematskog i naučnog proučavanja privrednog kriminala.

Eminentni autori iz oblasti kriminalnih radnji, nazvanih još i činovnički kriminal, kriminal zaposlenih ili kriminal belih kragni su: Edwin Shutherland (White Collar Crime); Donald R. Creesy (Other People's Money); Norman Jasan i Hellea Black (The Thief in the White Collar); Frank E. Hartung (Crime, Law and Society); Joseph T. Wells; W. Steve Albrecht.

Na području proučavanja privrednog kriminala u SAD-u, već na pragu 20. veka javljaju se prvi tekstovi. Među začetnike⁴ naučnog proučavanja privrednog kriminala ubraja se, u prvom redu Edwin Shutherland (1883-1950), koji se najviše bavio privrednim kriminalom koji su prouzrokovali menadžeri, a posledice najviše osećali akcionari i javnost. Po istraživanjima privrednog kriminaliteta koji prouzrokuju vrhunski menadžeri na području pronevera isticao se i Donald R. Creesy⁵ (1919-1987). Tokom 50-ih godina 20. veka proveo je istraživanje pod nazivom „Trougao prevare“ (eng. Fraud Triangle, nem. Betrugs - Dreieck), ističući da je prevara rezultat prilika (eng. opportunity), pritiska (eng. pressure) i racionalizacije (eng. rationalization).⁶

Norman Jasan je savetovao poslodavce da ukoliko žele da izbegnu kriminalne radnje, krađu i pronevere od strane zaposlenih, kreiraju okruženje u kome ima malo razloga i malo mogućnosti za aktivnosti privrednog kriminala. Drugim rečima, sugerise im preduzimanje sledećih mera: da pošteno plaćaju zaposlene; da se prema njima odnose sa poštovanjem; da pažljivo saslušaju njihove probleme. Istovremeno je, međutim, predložio poslodavcima opreznost i realnost, odnosno da ne polažu puno poverenje ni u svoje zaposlene, ni u osoblje koje angažuju radi kontrole zaposlenih.

Frank E. Hartung se ne slaže sa ovom generalizacijom. Naime, uočavajući zajedničku osobenost između lica koje narušava finansijsko poverenje i lica koje je karijerni delikvent, on se fokusira na pojedinca.

Šta je to što nekoga pokreće, inspiriše ili motiviše da izabere nepošten način za

4 Ono što je S. Freud za psihoanalizu, to je E. Shutherland za naučno proučavanje privrednog kriminala. Predavao je kriminologiju na Univerzitetu u Indijani, a prvi je 1939. godine počeo govoriti o privrednom kriminalu ili kriminalu belih kragni (eng. White - collar Crime), kako ga nazivaju u SAD-u.

5 Bio je student E. Shutherland-a na Univerzitetu u Indijani, na kome je i doktorirao iz oblasti privrednog kriminala. Na Univerzitetu u Kaliforniji je predavao kao profesor kriminologije.

6 U psihologiji pod racionalizacijom se podrazumeva poricanje ili minimiziranje nečeg neugodnog, slabog, izmišljanjem opravdavajućih razloga. Naime, oni koji su umešani u prevaru su u stanju da racionalizuju čin prevare kao nešto što je konzistentno sa njihovim ličnim etičkim kodeksom.

ostvarenje ličnog cilja, cilja organizacije ili zadovoljenje ljudske potrebe. Motiv za pošteno ili nepošteno ponašanje može se naći u, na primer, takmičenju za opstanak. Isto tako, na izbor između nepoštenog ili poštenog sredstva može uticati i ugrožavanje opstanka.

Do opravdanja za nepoštenu borbu brže će se doći u uslovima oštrem i beskrupuloznoj konkurenciji. Drugim rečima, nečasno ponašanje često uzrokuje i borba za opstanak (ekonomski, socijalni ili politički), a isto važi i za kriminalne radnje u poslovanju.

Joseph T. Wells⁷, poslednjih godina redovno na spisku sto najuticajnijih osoba na finansijskom i računovodstvenom području u SAD-u, ovlašćeni privredni revizor i veštak za istraživanje privrednog kriminala (eng. Certified Fraud Examiners - CFE), osnivač je i predsednik američkog Udruženja veštaka za istraživanje privrednog kriminala (eng. Association of Certified Fraud Examiners - ACFE).⁸

Na području istraživanja privrednog kriminala u SAD-u, u pionire se ubraja i W. Steve Albrecht, koji ističe da privredni revizori, poreski savetnici i računovođe nemaju dovoljno znanja za hvatanje u koštac sa otkrivanjem i sprečavanjem savremenih oblika privrednog kriminala. Ovaj autor, sa vrlo respektivnim znanjem računovodstva, predlaže veštacima za istraživanje privrednog kriminala edukaciju iz sledećih obrazovnih profila: računovodstvo, pravo, metodika rada veštaka i kriminologija. Veliki uticaj Albrecht je imao na osnivanje obrazovnog programa za sticanje zvanja veštaka za istraživanje privrednog kriminala (nem. Wirtschaftskriminalitäts - ermittler, eng. Certified Fraud Examiner - CFE).

U knjizi „Krada od strane saradnika“ (eng. Theft by Employees), nastaloj nakon provedenih istraživanja privrednog kriminala 1983. godine, autori, Richard C. Hollinger i John P. Clark predlažu menadžerima da se usredsrede na: razumevanje ponašanja koje saradnike dovodi do krađe; pozitivni odnos do etike; uključivanje jasnih mehanizama sankcionisanja; tekuće komuniciranje među zaposlenim.

2.2. PRIVREDNI KRIMINAL PROTIV FINANSIJSKIH INTERESA EVROPSKE UNIJE

U poslednjih 30 godina procene o finansijskoj šteti prouzrokovanoj kriminalnim radnjama na račun budžetskih sredstava EU kreću se od 1% do 20% budžeta EU. U otkrivenim slučajevima visina utvrđene budžetske štete iznosi od 1% do 2%, međutim, dodaju li se na ovaj procenat i nezakonito prisvojena sredstva putem neotkrivenih kriminalnih radnji, kao verodostojna je prihvaćena procena od pet do deset puta većem iznosu.

Pojedini naučnici, političari i ekonomisti, kao i rezultati istraživanja i *ex post* kontrola vršena u pojedinim sektorima EU budžeta simultano su indicirali na ovako visok gubitak finansijskih sredstava EU usled kriminalnih radnji. Procenom o visini štete 10-20% EU budžeta (Dannecker, 1996: 875), rezultiralo je prvo istraživanje o obimu

7 Blizak saradnik D. R. Creesea, piše knjige i stručne članke o privrednom kriminalu u uglednim časopisima („Internal Auditor“ i „Journal of Accounting“), predaje na više univerziteta o privrednom kriminalu.

8 Danas ovo udruženje ima 45 000 članova, pod čijim okriljem su nastale brojne studije o primerima privrednog kriminala u SAD-u, u periodu od 1993. do 2006. godine. Prema istraživanjima iz 2006. godine, javio se pojam „Stablo privrednog kriminala u preduzećima“. Ocenjeno je da zbog prevara američka preduzeća izgube godišnje oko 5% prihoda, odnosno 652 mld. \$.

privrednog i finansijskog kriminala protiv budžeta EU koje je krajem 80-tih proveo Institut za kriminologiju i privredno krivično pravo Univerziteta u Freiburgu. Tamna brojka štete nanosene EU budžetu iznosi 10-15% prema istrazi Evropske komisije.

Još poraznija je procena budžetske štete Revizorskog suda EU krajem 80-tih, a iznosila je 25-40%. Revizorski sud je objavio podatke za 1995. godinu, da je budžet EU oštećen: prevarama za 4%; pogrešnim isplatama, takođe, 4%; a ukupno 14% štete nije moguće sudski utvrditi usled nedostatka dokaza (Dannecker, 1996: 875).

U stručnoj literaturi kriminalne radnje kojima se nanosi šteta budžetu EU nazivaju se EU prevarama (EU/EC - fraud, EU/EG - Betrug), koje se prema kriterijumu ugroženosti dobra, prihoda ili rashoda budžeta EU, svrstavaju u dve glavne grupe:

- utaje carina, poreza i drugih davanja⁹ koja čine prihode budžeta EU;¹⁰
- kriminalna ponašanja kojima se nezakonito prisvajaju, odnosno zloupotrebljavaju razne vrste subvencija, dotacija, poticaja, premija i druge vrste rashoda budžeta EU.¹¹

Nezakonito prisvajanje budžetskih sredstava EU može se smatrati najmanjim zajedničkim imeniocem, odnosno zajedničkim kriminalnim ciljem obe vrste EU prevara.

Krijumčarenjem robe preko granica EU¹² i različitim vrstama manipulacija pojedinim normativnim obeležjima robe¹³ izbegava se plaćanje carina pri uvozu robe u EU. Utajom carina krijumčarenje ne nanosi štetu samo budžetu EU, već i nacionalnim budžetima zbog gubitka trošarina i PDV-a. Zbog sticanja ogromnog nezakonitog profita prodajom na dobro organizovanim crnim tržištima u EU se u najvećem broju slučajeva krijumčari visoko oporezovana roba kao što su cigarete i alkohol.

Međutim, tranzitna prevara koja se realizuje manipulacijom tranzitnog postupka (engl. *transit procedure*, nem. *Versandverfahren*), najrasprostranjeniji je oblik krijumčarenja robe u EU, s osnovnim ciljem da roba za koju se navodi da se prevozi kroz područje EU, ustvari ostaje u Uniji, čime se izbegava plaćanje uvozne carine. Posebno je na udaru kriminalnih aktivnosti, tzv. spoljni tranzitni postupak koji ima sledeće oblike: transport roba trećih zemalja kroz carinski uređeno područje EU, zatim uvoz roba iz trećih zemalja (pri čemu carinski postupak nije proveden na granici EU, već u nekoj unutrašnjoj carinarnici) i, na kraju, izvoz određenih roba EU u treće zemlje.

Drugu kategoriju izbegavanja plaćanja carine pri uvozu robe u EU predstavljaju, dakle, različite vrste manipulacija pojedinim normativnim karakteristikama robe: lažna prijava količine robe prema broju ili težini; lažna prijava vrste i kvaliteta robe; lažni podatak o zemlji porekla robe; lažni podatak o nameni.

Drugu vrstu EU prevara predstavljaju subvencijske prevare. Naime, fizičkim i pravnim licima EU iz svog budžeta, putem evropskih fondova i nacionalnih upravnih službi, dodeljuje novčane iznose u obliku subvencija, dotacija, premija, poticaja i ostalih oblika pomoći i finansiranja. Brojni primeri iz prakse indiciraju da su subvencije pravi mamac

9 Engl. *evasion of import duties, tax evasion*, nem. *Abschöpfungshinterziehung, Steuerverkürzung*.

10 Izbegavanje plaćanja uvoznih carina, odnosno utaja smatra se glavnim oblikom prevare kojom se oštećuju, odnosno smanjuju prihodi budžeta EU.

11 Engl. *subsidy fraud*, nem. *Subventionsbetrug, Subventionserschleichung, Leistungerschleichung*.

12 Ovo je najčešći oblik utaje carina kojim se nanosi najveća šteta budžetu EU.

13 Kao što su vrsta, kvalitet i količina, kao i ostali podaci relevantni za određivanje visine iznosa carine.

za preduzeća i udruženja koja teže nezakonitom ostvarivanju profita, a teško može da im odoli i prosečan poljoprivrednik. Ipak, na poljoprivrednom sektoru, te u strukturanim fondovima, s obzirom na sredstva koja dodeljuje Fond za poljoprivredu, dešava se najveći broj manipulacija, što je i logično polazeći od činjenice da su to najveći korisnici budžeta EU.

Posebno mesto u subvencijskim prevarama u području zajedničke poljoprivredne politike zauzimaju izvozne subvencije čija je vrednost za određene proizvode vrlo često znatno iznad cene koju za njih plaćaju kupci u trećim zemljama. Zloupotrebe se dešavaju i pri izvozu subvencionisanih poljoprivrednih proizvoda iz EU u treće zemlje.¹⁴

I u postupku uvoza robe u treće zemlje se dešavaju malverzacije fiktivnim izvozom subvencionirane robe. U sektoru interventnog skladištenja¹⁵ počinjen je čitav niz prevara u rasponu od komplikovanih manipulacija podacima o robi do obične krađe proizvoda koji su interventno uskladišteni radi izvoza ili prodaje na tržištu, kao i njihove zamene robom koja nije za ljudsku upotrebu.

U strukturalne fondove za finansiranje regionalnog razvoja i socijalne politike putem različitih ekonomskih, socijalnih, obrazovnih i drugih programa odlazi drugi po veličini rashod budžeta EU (30%). Konačnu odgovornost za finansijsku kontrolu upotrebe novca iz tih fondova imaju države članice. Delimično ili potpuno neizvršenje aktivnosti predviđenih finansiranim programom, dvostrukim nacionalnim i evropskim finansiranjem ili višestrukim korišćenjem različitih evropskih izvora finansiranja za istu svrhu, te ulaganjem sredstava fondova u špekulacije sa valutom, kao i ostale finansijske malverzacije radi ostvarivanja ogromnih finansijskih profita, najčešći su oblici prevare sa sredstvima strukturalnih fondova.

Metode kojima se počinio služe pri činjenju prevara na štetu budžeta EU su raznovrsne, u vrlo različitim kombinacijama, svrstavaju se u sledeće kategorije: falsifikovanje dokumenata, skrivanje robe; davanje i primanje mita; nasilje i fiktivni poslovi i izbegavanje zakona.

3. RAČUNOVODSTVENE PREVARE

Danas su međunarodno, finansijsko i poslovno okruženje suočeni sa opasno naraslim obimom pojava prevara¹⁶ (računovodstvenih, finansijskih, kompanijskih i sl.), koje

- 14 Cilj prevara je zadržavanje subvencionirane robe na unutrašnjem tržištu. Tako, na primer, Komisija je 1997. godine otkrila prevaru počinjenu falsifikovanjem tranzitne isprave od italijanskog trgovačkog preduzeća radi dobijanja izvoznih subvencija. Maslac za koji je jedna belgijska firma dobijala izvozne subvencije je navodno izvezen u Albaniju, a maslac je, u stvari, bio prebavljen iz kamiona u privatna skladišta u Italiji, te prodavan na italijanskom tržištu.
- 15 Upravo u ovom sektoru Revizijski sud je, krajem 80-tih godina 20. veka, otkrio postojanje toliko brojnih nepravilnosti i nezakonitosti da je kredibilitet kompletnog sistema poljoprivrednih subvencija bio doveden u pitanje.
- 16 Prevara (engl. *fraud*) predstavlja namerno činjenje ili propust koji se odnosi na lažno, netačno ili nepotpuno prikazivanje činjenica te na zloupotrebu, što za posledicu ima negativan učinak na prihode i rashode, odnosno nacionalna budžetska sredstva, sredstva Evropske unije i sredstva iz drugih izvora. Nepravilnost je nepridržavanje ili pogrešna primena zakona i drugih propisa koja proizilazi iz činjenja ili propusta korisnika budžeta, a koja ima ili bi mogla imati štetan uticaj na budžetska sredstva i sredstva iz drugih izvora, bilo da se radi o prihodima/primicima, rashodima/izdacima, povratima, imovini ili obavezama. Pronevere imamo u slučaju kada neko ne ispuni svoje obaveze i svesno ošteti interese i imovinu drugoga.

ugrožavaju dugoročnu ekonomsku stabilnost svetske privrede i predstavljaju limitirajući faktor daljeg harmoničnog privrednog razvoja, pogotovo napore za smanjenje narasle nezaposlenosti, koja sve više izaziva socijalne tenzije, političke sukobe i dovodi do opšte nestabilnosti naročito u zemljama u tranziciji.

Pored navedenog, najvažnije berzanske manipulacije¹⁷ (*Pump & Dump, Trash & Cash* i *Insider Trading*), javljaju se u takvim oblicima koje je vrlo teško identifikovati. Iako su zemlje razvijenih finansijskih tržišta razvile mere za zaštitu protiv berzanskih manipulacija, one su i dalje neefikasne. Upravo iz navedenog razloga, pitanje sprečavanja manipulacija se sve više svodi na pitanje kako ublažiti njihov uticaj i vratiti poverenje u tržišta i finansijske izveštaje.

Između manipulacija na finansijskim tržištima (berzanske manipulacije) i manipulacije sa finansijskim izveštajima (računovodstvene manipulacije), čvrsta je povezanost. Naime, berzanske manipulacije su posledica, ali i uzrok računovodstvenih manipulacija. Određene interesne grupe i njihovi kratkoročni ciljevi koje žele da ostvare, uvek se nalaze u pozadini berzanskih, pa tako i računovodstvenih manipulacija.

Pružanje razumljivih, relevantnih, uporedivih i pouzdanih finansijskih izveštaja može se označiti za opšteprihvaćeni cilj finansijskog izveštavanja. Međutim, poverenje investitora i računovodstvene javnosti u finansijske izveštaje ozbiljno su narušili brojni finansijski skandali, krajem 20. i u prvim decenijama 21. veka, praćeni gubicima privrednih društava koji se mere milijardama dolara. Prezentiranjem lažnih finansijskih izveštaja su i izvedene najveće prevare investitora.

U prvi plan su, dakle, izbili problemi vezani za pouzdanost finansijskog izveštavanja, izazvani, s jedne strane, besom investitora zbog nemoći aktuelne regulative i prakse da obuzda korišćenje finansijskog izveštavanja kao instrumenta za računovodstvene prevare i, s druge strane, opravdanim strahom od posledica narušenog kredibiliteta u finansijske izveštaje, u prvom redu, po opstanak i razvoj finansijskih tržišta, ali i nacionalnih i globalne ekonomije u celini.

Najveće pretnje kvalitetnom *due diligence*-u¹⁸ (proveri poslovnog i finansijskog stanja i perspektive razvoja privrednog društva) su računovodstvene prevare koje se definišu kao namerno nerealno (iskrivljeno) prikazivanje osnovnih elemenata finansijskih izveštaja privrednih društava. Kreću se, obično, od bezazlenih, tj. umerenih promena računovodstvenih procena, do vrlo opasnih preterivanja u iskazivanju lažne dobiti (Vidaković, 2007: 27).

U postupku finansijskog *due diligence*-a posebnu pažnju treba obratiti na sledeće

- 17 I pored činjenice, da termin manipulacije ima negativan prizvuk koji upućuje na ilegalne operacije, to nije uvek tako. Drugim rečima, nisu sve manipulacije *a priori* ilegalne i negativne. Zakonodavstva pojedinih zemalja putem zakona ili standarda definišu koje su to manipulacije ilegalne.
- 18 U našem jeziku za termin „due diligence” bi se kao relativno adekvatan prevod mogli koristiti termini „dužna pažnja” (pri ispitivanju finansijskih izveštaja), ili „dubinsko snimanje” (stanja privrednog društva). Prema merodavnim rečnicima engleskog jezika za pojam „due diligence” su date sledeće definicije: briga da razumna osoba izvrši određenu radnju u okolnostima da izbegne nanošenje štete drugim osobama ili njihovoj imovini; istraživanje ili analiza kompanije ili organizacije radi pripreme poslovne transakcije (kao, na primer, poslovno spajanje ili kupovina hartija od vrednosti); proces u kome, kupac ili investitor u određenu kompaniju ili određeni biznis istražuje evidencije predmeta kupovine, radi saznavanja, da li postoje „skriveni kosturi u ormaru”.

dve osnovne strategije manipulisanja računovodstvom, i to: strategija hipertrofirane dobiti u tekućem periodu (prećenjivanjem prihoda i/ili potćenjivanjem troškova), s ciljem da se učini dopadljiva investitorima i kreditorima;¹⁹ strategija iskazivanja nižeg iznosa dobiti u tekućem periodu (potćenjivanjem prihoda i/ili prećenjivanjem troškova), s ciljem da se tekuća dobit odlaže za naredni period i finansijski rezultati tekućeg perioda prezentiraju lošijim od realnih.²⁰

Howard Schilit (Howard S., 2002: 24-25) ističe sedam osnovnih oblika manipulisanja računovodstvom, koji se označavaju kao „sedam smrtnih grehova u računovodstvu” (Layoux i dr., 2000: 76), na koje u postupku finansijskog *due diligence*-a finansijski analitičari, revizori i računovođe moraju obratiti posebnu pažnju. Kao okvir za „maštovite” manipulacije u računovodstvu, zato je i lansiran termin „kreativno” i „agresivno” računovodstvo.

Strukturu prvog osnovnog oblika manipulisanja računovodstvom (ranije knjigovodstveno obuhvatanje prihoda ili knjigovodstveno obuhvatanje prihoda sumnjivog kvaliteta) čine: prihod proknjižen, a usluga još nije izvršena; prihod proknjižen, a kupac nije potvrdio prijem robe; prihod proknjižen, mada kupac nema obavezu plaćanja; prodaja i fakturisanje robe podružnici; kompenziranje neke vrednosti sa kupcem i uknjiženje kompenzacije kao prihoda.

Knjiženja lažnog prihoda „drugi je smrtni greh računovodstva”, a čine ga gotovina primljena iz kredita proknjižena kao prihod (kamate na kredit kao prihod); prinos na investiciju proknjižen kao prihod; rabat dobavljaču vezan za buduće kupovine proknjižen kao prihod.

Treći osnovni oblik manipulisanja računovodstvom (povećanje prinosa jednokratnim zaradama), sastoji se iz: povećanja profita prodajom potćenjene imovine; uključivanja prinosa ili zarade od investicije kao dela prihoda; prikazivanja prinosa ili zarade od investicije smanjenjem sopstvenih troškova; stvaranja prinosa rearanžiranjem (preuređenjem) pozicija u bilansu stanja.

Prikazivanje tekućih troškova u narednom ili u prethodnom poslovnom periodu, četvrti je osnovni oblik računovodstvenih manipulacija, sa sledećom strukturom: razgraničenje normalnih operativnih troškova; promena računovodstvenih politika i iskazivanje tekućih troškova u prethodnom poslovnom periodu; veoma sporo amortizovanje troškova; izbegavanje da se smanji vrednost ili da se otpiše oštećena imovina ili imovina van upotrebe.

Izbegavanje da se proknjiže obaveze ili njihovo adekvatno smanjenje, ubraja se u peti osnovni oblik manipulisanja računovodstvom, a čine ga: propuštanje da se proknjiže troškovi i obaveze koji se moraju pokriti odnosno izmiriti; smanjenje obaveza promenom računovodstvenih pretpostavki; prikazivanje sumnjivih rezervi kao prinosa (prihoda); kreiranje lažnih rabata; prihod proknjižen kada je primljena gotovina, iako buduće obaveze ostaju.

19 Evidentno je da je odnosna strategija usmerena ka investitorima kojima bi akcije analiziranog privrednog društva mogle biti interesantne, kao i eventualnim poveriocima. Posebno zainteresovani za korišćenje ove strategije su i menadžeri kompanije, naročito u slučajevima u kojima im menadžerski ugovori predviđaju bonus (nagrade) za ostvareni rezultat poslovanja.

20 Razlog za ovakvo ponašanje vlasnika i menadžmenta kompanije može se potražiti u odbrani od preuzimanja. Na prvi pogled, nelogično je da ovakvu strategiju prihvata i menadžment, međutim, njihovi razlozi su vezani za nezvesnost njihove pozicije nakon eventualnog preuzimanja.

U šesti osnovni oblik računovodstvenih manipulacija ubraja se prikazivanje tekućeg prihoda u narednom poslovnom periodu, sa sledećom strukturom, i to: stvaranje rezervi i njihovo prikazivanje kao prinosa (prihoda) u narednom poslovnom periodu; nepravilno držanje prihoda pred zaključivanjem akvizicije (preuzimanja).

I, na kraju, prikazivanje budućih troškova u tekućem poslovnom periodu kao posebnih troškova sedmi je osnovni oblik manipulisanja računovodstvom, a čine ga: nadvavanje iznosa posebnih troškova; neodgovarajuće prikazivanje troškova istraživanja u vezi sa strukturiranjem privrednog društva; neodgovarajuće prikazivanje diskrecionih troškova u tekućem poslovnom periodu.

Posebne teškoće i posledice po investitore i poverioce (od relativno bezopasnih do vrlo opasnih posledica) izazivaju posledice različitih kombinacija prilikom međusobnog povezivanja navedenih osnovnih oblika računovodstvenih manipulacija. Prednja konstatacija posebno se odnosi na relacijama prve i pete (tretman primljenog avansa od kupca), forme računovodstvenih trikova, zatim, druge i šeste, i, na kraju, pete i sedme grupe obmana putem računovodstva (Vidaković, 2007: 29).

U postupku *due diligence*-a, pored navedenih upozorenja, posebnu pažnju, prema A.Reed Layoux i Charles M. Elson-e, treba obratiti na sledeće mogućnosti za manipulisanjem računovodstvom:

- složeni poslovni aranžmani se čine nedovoljno razumljivim i imaju nedovoljnu praktičnu vrednost (namerno komplikovanje procedura i mera);
- velike transakcije se obavljaju u poslednji čas sa značajnim uticajem na periodične i godišnje finansijsko izveštavanje o prihodima;
- promena revizora zbog neslaganja sa menadžmentom i angažovanje revizora koji će imati pozitivno mišljenje o finansijskim izveštajima;
- preoptimistične prognoze menadžmenta o perspektivi kompanije;
- finansijski rezultati koji se prikazuju tako dobri i mnogo bolji od konkurencije, a da su malo verovatni;
- veoma disperzivne poslovne jedinice sa decentralizovanim upravljanjem i nedovoljnim sistemom internog izveštavanja;
- insistiranje generalnog ili finansijskog menadžera da prisustvuje svim sastancima Odbora za reviziju sa internom kontrolom ili eksternim revizorom;
- dosledna podudarnost planiranih i ostvarenih finansijskih rezultata;
- ograničenja u direktnoj komunikaciji između interne kontrole i Odbora za reviziju;
- računovodstvene metode preferiraju formu u odnosu na sadržaj poslovne transakcije;
- insajderska trgovina akcijama kompanije i sl.

Ključnu ulogu u praktikovanju finansijskih prevara u kompanijama imaju računovođe i revizori, a mogu ih obavljati pod pritiskom menadžmenta (što je najčešći slučaj) ili iz ličnih pobuda u vlastitom aranžmanu (pri čemu je njihova odgovornost veća, a

štetne reperkusije za profesiju znatno teže).²¹

Da bi se sprečile ili svele na minimum računovodstvene manipulacije, kompanije (posebno javne) moraju formirati odeljenje interne kontrole i odbore za reviziju.

Pre samog postupka *due diligence*-a (ili u njegovoj prvoj fazi obavljanja), neophodno je proceniti stepen razvijenosti i snagu uticaja interne kontrole u upravljanju kompanijom.²² Tri su ključna polja delovanja internih kontrola, i to: realizacija plana poslovanja i ostvarivanje osnovnih poslovnih ciljeva; zatim, pouzdanost finansijskog izveštavanja; i, napokon, usaglašenost odluke menadžmenta, nadzornog odbora i skupštine kompanije, kao i sadržine njenih finansijskih izveštaja sa zakonima i propisima regulatornih institucija.

U navedenom smislu, interna kontrola prati politiku i procedure poslovnih aktivnosti kompanije i nastoji prepoznati osnovne rizike kojima je ona izložena, te obezbediti da se za akcionare i druge zainteresovane pripremaju fer i korektni finansijski izveštaji.

3.1. IZLOŽENOST RIZIKU OD RAČUNOVODSTVENIH PREVARA

Izvori rizika od računovodstvenih prevara, prema Golden T., Skalac S., Clayton M. (Golden i dr., 2006: 30) nalaze se u sledeća tri područja, i to: korporativnoj kulturi; načinu na koji se obavljaju računovodstvene procene; načinu korišćenja prava izbora u procesu finansijskog izveštavanja.

Korporativna kultura se može definisati kao skup međusobno povezanih elemenata kao što su istorija preduzeća, vrednosti koje neguje, njegovi ciljevi i stil upravljanja na svim nivoima i u svim delovima preduzeća (Škarić Jovanović, 2009: 14). Jedna od vrlo ozbiljnih prepreka uspešnom poslovanju preduzeća i potencijalni izvor rizika od računovodstvenih prevara jeste nedopustivo nizak nivo kompanijske kulture. S druge strane, veoma važnom pretpostavkom uspeha preduzeća može se smatrati visok nivo korporativne kulture.

Američki institut ovlašćenih javnih računovođa²³ je 2002. godine izdao Priručnik za prevenciju prevara i privrednog kriminala, u kome su navedene varijable²⁴ koje mogu biti od uticaja na mogućnost nastanka računovodstvenih prevara.

U narednom tabelarnom pregledu ćemo prezentirati elemente korporativne kulture koji u našem poslovnom okruženju predstavljaju potencijal (visok odnosno nizak) za

21 Upravo *due diligence* kao područje profesionalne aktivnosti predstavlja realnu šansu certificiranim zanimanjima iz računovodstva i finansija (posebno u kontekstu tržišta kapitala i daljeg restrukturiranja naše privrede). Naime, polazeći od činjenice da je odgovornost računovođa i revizora u registrovanju poslovnih transakcija i finansijskom izveštavanju najveća, od njih se očekuje da disciplinuju menadžment kompanije i pokažu drugim strukama da se računovodstvenim radnjama ne mogu prikazivati rezultati poslovanja u skladu sa željama, već realnim podacima. Drugim rečima, od njih se očekuje mnogo na napuštanju zlobne pretpostavke o „kreativnom i agresivnom računovodstvu“.

22 U svim kompanijama (posebno javnim) interna kontrola je veoma važna i zakonski regulisana, a i *due diligence* će se lakše i brže obaviti u onim kompanijama u kojima interne kontrole adekvatnije obavljaju svoju funkciju.

23 Videti, *The CPA's Handbook of Fraud and Commercial Crime Prevention*, New York, American Institute of Certified Public Accountants.

24 Od ukupno 28 varijabli pomenućemo samo one koje čine elemente korporativne kulture u našem poslovnom okruženju.

računovodstvene prevare:

Uticaj elemenata korporativne kulture na mogućnost računovodstvenih prevara (Avey i dr, 2002: 215)

Varijabla	Visok potencijal za prevare	Nizak potencijal za prevare
Stil upravljanja	Autokratski	Participativan
Orijentacija menadžmenta	Nizak nivo poverenja, moć	Visok nivo poverenja
Raspodela ovlašćenja	Centralizovana	Decentralizovana
Planiranje	Centralizovano kratkoročno	Decentralizovano dugoročno
Performanse	Mere se kvantitativno i utvrđuju na kratkoročnoj osnovi	Mere se kako kvantitativno, tako i kvalitativno i na dugoročnoj osnovi
Ciljna orijentacija menadžmenta	Fokusiran na ostvarenje profita	Fokusiran na ispunjenje očekivanja kupaca
Izveštavanje	Rutinsko	Izveštavanje zasnovano na izuzecima
Politika i pravila	Rigidne, nefleksibilne	Razumne i obavezno pravične
Primarna briga menadžmenta	U fokusu kapitalna imovina	U fokusu kadrovi, a potom kapital i tehnologija
Poslovna etika	Ambivalentna, prilagodljiva situaciji	Jasno definisana, insistiranje na poštovanju pravila
Formula za uspeh	Težak rad	Osmišljen rad
Lojalnost kompaniji	Niska	Visoka
Sistem i kontrola menadžmenta	Birokratizovan Nefleksibilan Mnoge strukture povezane vertikalno Sve dokumentovano, a pravila važe za sva vremena	Kolegijalan Otvoren za promene Horizontalne strukture Adekvatna dokumentacija, ali neopterećujuća

S obzirom na to da je svako preduzeće jedinstvena poslovna celina²⁵, za donošenje validnih zaključaka o tome da li je rizik za nastanak računovodstvenih prevara visok ili nizak, navedeni elementi ne mogu biti dovoljna osnova.

U procesu sastavljanja finansijskih izveštaja okolnost da preduzeća posluju kontinuirano čini neophodnim korišćenje računovodstvenih procena, koje se, s razlogom, označavaju potencijalnim izvorom rizika za računovodstvene prevare. Pouzdanost finansijskih izveštaja neće biti ugrožena ukoliko sastavljači finansijskih izveštaja imaju za cilj objektivne računovodstvene procene.

Međutim, računovodstvene procene će postati pogodan instrument za vršenje ra-

25 Navedeni indikatori, dakle, ne mogu biti opštevažeći za sva preduzeća, jer se ona razlikuju jedna od drugih prema: vlasništvu, delatnosti, organizacionoj strukturi, proizvodima i uslugama koje pruža, kvalitetu korporativnog upravljanja, poslovnim ciljevima, vrstama i stepenu izloženosti rizicima, internim kontrolama, revizijskim odborima i sl.

čunovodstvenih prevara, ukoliko se kao cilj sastavljanja finansijskih izveštaja nametne prevara.

Brojni Međunarodni računovodstveni standardi, kao i Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja²⁶ još uvek sadrže prava izbora u normativnoj osnovi i praksi finansijskog izveštavanja, čime se otežava njihova uporedivost i omogućava sastavljaču finansijskih izveštaja da pomenute opcije iskoristi za potrebe računovodstvenih prevara. Naime, primenom tzv. agresivnih računovodstvenih politika, tj. korišćenjem prave opcije u procesu finansijskog izveštavanja, moguće je „upravljati finansijskim rezultatom” i ostvariti značajna odlaganja poreskih opterećenja, iskazujući u finansijskim izveštajima poslovni rezultat koji je realno niži od ostvarenog.

Sva tri elaborirana područja rizika su međusobno povezana i zahtevaju pažljivo istraživanje s ciljem pravovremene prevencije i otkrivanja računovodstvenih prevara. Činjenica da će samo u preduzećima sa niskim nivoom korporativne kulture doći i do zloupotrebe računovodstvenih procena i prava izbora, govori o kauzalnoj povezanosti pomenutih područja rizika i stvaranju vrlo pogodnog terena za računovodstvene prevare.

3.2. NETAČNI FINANSIJSKI IZVEŠTAJI USLED GREŠAKA I PREVARA

Na osnovu pogrešnih finansijskih izveštaja investitori i ostali korisnici finansijskih izveštaja donose pogrešne poslovne odluke koje nanose ogromnu štetu njihovim interesima, zbog čega je sasvim jasno artikulisan interes računovodstvene javnosti da finansijski izveštaji indiciraju na realnu sliku prinosnog i/ili finansijskog položaja preduzeća. Međutim, ako u procesu sastavljanja finansijskih izveštaja budu učinjene greške ili ukoliko menadžment preduzeća ima nameru, služeći se računovodstvenim prevarama, da ostvari koristi na štetu brojnih korisnika finansijskih izveštaja, izostaće realna slika finansijskog i prinosnog položaja preduzeća.

Između grešaka i prevara nema razlike u njihovim posledicama, tj. rezultiraju nastankom netačnih finansijskih izveštaja. Zbog načina njihovog otkrivanja, ali i sankcionisanja, prisutne su i bitne razlike na koje je neophodno ukazati.

Nepostojanje namere²⁷ da se u finansijski izveštaj unese pogrešan podatak, izostavi neki iznos ili objavljivanje najbitnija je karakteristika grešaka koje čine, s jedne strane, osobe koje prikupljaju i obrađuju informacije (koje su osnova za izradu finansijskih izveštaja), i s druge strane, osobe koje pripremaju finansijske izveštaje. U svojstvu počinioca grešaka menadžment ne učestvuje. Strukturu grešaka, prema Golden T., Skalac S., Clayton M. (Golden i dr., 2006: 35), čine, uglavom, one koje:

- nastaju prilikom prikupljanja dokumentacije ili pri njenoj obradi u postupku izrade finansijskih izveštaja;
- su posledica nerazumne računovodstvene procene, a za rezultat imaju precenjivanje činjenica ili njihovo netačno interpretiranje;

26 Od strane preduzeća koja posluju u veoma različitim uslovima se primenjuju pomenuti međunarodni standardi, tako da ispunjenje opšteprihvaćenog cilja finansijskog izveštavanja zahteva, u nekim slučajevima, primenu različitih načina vrednovanja.

27 U tome što se namera, kao i nepostojanje namere vrlo teško utvrđuju, javlja se problem pri davanju odgovora na pitanje da li je neka netačnost u finansijskim izveštajima posledica greške ili prevare.

- su rezultat pogrešene primene računovodstvenih principa u vezi sa iznosima, vrstama i načinom prezentacije ili objavljivanja.

Za razliku od grešaka, aktivnosti koje se preduzimaju s namerom da finansijski izveštaji budu netačno interpretirani nazivaju se prevarama²⁸, a baziraju se, uglavnom, na sledećim elementima, i to:

- lažno prikazivanje značajnih činjenica;
- svest počinioca o tome da je predstavljanje lažno ili ispoljavanje potpune nemarnosti na istim;
- lice koje dobija informaciju smatra je kao pouzdanu i oslanja se na nju prilikom donošenja odluke;
- pojava značajne finansijske štete koja nastaje zahvaljujući navedenom, a snose je korisnici informacija (Škorić Jovanović, 2009: 14).

Kao počinioci - inspiratori u prevarama se javljaju, za razliku od grešaka, različiti nivoi menadžmenta uključujući i top menadžment. U velikom broju slučajeva po navedenim osobenostima greške i prevare se mogu jasno diferencirati. Međutim, ne manje brojni su i slučajevi u kojima je jasno određenje o tome šta je prevara, a šta greška, skoro nemoguće.²⁹

4. OPRAVDANOST POTREBE UVOĐENJA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Nakon što su investitori zbog velikih računovodstvenih i finansijskih prevara izgubili ogromne sume novca, kao naročito snažna je postala potreba za dubljim istraživanjem neregularnosti u finansijskom izveštavanju. S obzirom na to, da se u početnoj fazi ne može pouzdano reći da li je netačnost finansijskih izveštaja posledica greške ili prevare, po logici stvari, istraživanju grešaka ili prevara prethodi njihovo otkrivanje.

Revizori u postupku revizije mogu posumnjati da postoji prevara (greška), dok, s druge strane, investitori, analitičari, regulatorna tela, kao i svi drugi korisnici finansijskih izveštaja mogu posumnjati u tačnost prezentiranih finansijskih izveštaja. Veliki računovodstveni skandali, na razmeđi vekova, su pokazali da brojnim računovodstvenim manipulacijama nisu dorasli ni eksterni revizori, te da brojnim korisnicima finansijskih izveštaja ne nude uvek razumne garancije o prinosnom i/ili finansijskom stanju preduzeća.

I pored činjenice da Kodeksi profesionalne etike računovođa i revizora ne dozvoljavaju svesnu saradnju u računovodstvenim prevarama, veliki broj računovođa i revizora i ekonomskih analitičara, svojim znanjem i poznavanjem preduzetničkog poslovanja, računovodstvenih i pravnih pravila i propisa, svesno učestvuju u stvaranju netačne slike o imovinsko finansijskom stanju i uspehu preduzeća.

28 U širem smislu definisane, njihovu strukturu čine prevare: koje nastaju zloupotrebom imovine, korupcijom i prevarom putem finansijskog izveštaja.

29 Tako, na primer, nije lako utvrditi da li je preterano otpisivanje posledica pogrešne procene visine gubitaka izazvanih nenaplaćivanjem dela datog potraživanja ili je rezultat namere menadžmenta da putem previsokih otpisa potraživanja iskaže niži rezultat i tako dovede u zabludu korisnike finansijskih izveštaja.

4.1. PREVENTIVNA LINIJA ODBRANE OD RAČUNOVODSTVENIH PREVARA

Primaran zadatak menadžmenta, interne revizije, odbora za reviziju, eksternog revizora, forenzičkih računovodstvenih istražitelja, kao i regulatornih i nadzornih tela jeste sprečavanje, otkrivanje i istraživanje prevara u finansijskom izveštavanju. Postavljanje odgovornosti na ovako širokoj osnovi, opravdava značaj pouzdanog finansijskog izveštavanja.

Korporativno upravljanje, interna revizija i odbor za reviziju treba da predstavljaju prvu (preventivnu) liniju odbrane od računovodstvenih prevara. Od kvaliteta korporativnog upravljanja³⁰ (Vidaković, 2007: 36) zavisi, u prvom redu, u kojoj meri će uprava uspeti da obezbedi pouzdano finansijsko izveštavanje.

Zemlje članice OECD-a (kao i one koje to nisu), posebno članice IFAC-a, s ciljem realizovanja svih Principa korporativnog upravljanja moraju stvoriti uslove za primenu petog principa koji se odnosi na objavljivanje i transparentnost. On glasi da korporativno upravljanje mora obezbediti da je izvršeno blagovremeno i ispravno objavljivanje svih značajnih pitanja koja se odnose na akcionarsko društvo, uključujući finansijsku situaciju, uspeh, vlasništvo i upravljanje kompanijom (OECD, 1995: 28).

Da bi se obezbedilo da menadžment, radeći, štiti interese vlasnika i zajednice u kojoj posluje, dovoljan indikator visokog kvaliteta korporativnog upravljanja ne predstavlja samo postojanje kodeksa etike u poslovanju, već i standarda korporativnog upravljanja, kao i ostalih akata. Naime, tek striktnim poštovanjem postojećih pravila kao i konstantnim radom na njihovom unapređenju, menadžment će odaslati svima jasnu poruku da će svaka računovodstvena prevara biti otkrivena i sankcionisana.

Drugi element čiji je primarni cilj prevencija prevara³¹ predstavlja sistem internih kontrola, interne revizije i odbor za reviziju. Ključni elementi sveobuhvatnog okvira za internu kontrolu (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 1994.) su: kontrola okruženja; procena rizika; kontrola aktivnosti; informacije i komunikacije; monitoring.

4.2. RETROSPEKTIVNA LINIJA ODBRANE OD RAČUNOVODSTVENIH PREVARA

Drugu liniju odbrane od računovodstvenih prevara čine eksterna revizija i forenzičke računovodstvene istrage koje deluju retrospektivno, odnosno ispituju, s jedne strane, sumnje da je do prevare došlo i, s druge strane, stvarno izvršene prevare.³² Da bi se upravi i akcionarima obezbedile eksterne i nepristrasne ocene o tome da li postoje netačni materijalno značajni navodi u finansijskim izveštajima ili pak pogrešne interpretacije, neophodno je obezbediti da godišnju reviziju obavljaju nezavisni, sposobni i kvalifikovani revizori.

30 Prema nekim definicijama, korporativno upravljanje je način na koji bi menadžment i revizori trebalo da izvršavaju svoju odgovornost prema akcionarima.

31 Kako onih prevara koje nastaju zloupotrebama imovine, tako i onih koji koriste finansijske izveštaje kao instrumente za prevare.

32 Njihov zadatak je da nijedna sumnja na prevare ne ostane neraščišćena, kao da nijedna nastala prevare ne ostane neotkrivena, odnosno da sve otkrivene prevare budu istražene i sankcionisane.

Pre nego što netačni finansijski izveštaji postanu dostupni računovodstvenoj javnosti, eksterni revizor treba da, u prvom redu, navede menadžment da otkloni materijalno značajne greške, tj. interpretacije u finansijskim izveštajima. Ukoliko menadžment nije u stanju, iz određenih razloga, da otkloni konkretne netačnosti iz finansijskih izveštaja, revizor će objavljivanjem mišljenja sa rezervom ili negativnog mišljenja upozoriti investitore, kao i ostale korisnike finansijskih izveštaja da se ne oslanjaju na informacije iz finansijskih izveštaja konkretne kompanije.

Priroda revizorskih dokaza, kao i priroda računovodstvenih prevara, dva su valjana razloga zbog kojih revizor ne daje apsolutnu garanciju da grešaka i prevara u finansijskim izveštajima nema. Područja tj. podatke koji će biti predmet revizije, u skladu sa revizorskim standardima i procedurama, revizor nužno procenjuje i određuje prirodu i vremenski raspored i obim ispitivanja.

Celokupno preduzeće, sve njegove delove, sve račune i sve transakcije, u razumnom roku i pri interpretaciji rezultata svog rada i u oceni dokaza koji se odnose na područja povezana sa procenama menadžmenta, revizori, takođe, koriste za procene. Upravo zato, revizorski dokazi se i kvalifikuju kao ubedljivi, a ne konačni, dok uveravanja o odsustvu grešaka i prevara u finansijskim izveštajima nose kvalifikaciju razumnih, a ne definitivnih.

S obzirom na to, da je menadžment u mogućnosti da manipuliše direktno ili indirektno računovodstvenim beleškama, kao i da, uprkos svim kontrolama, izvrši i prezentuje lažne finansijske podatke, teško je predvideti način na koji će prevare biti izvršene. Na koji god način bila izvršena, osobenost prevare je da je skrivena.

Izražavanje mišljenja o finansijskim izveštajima, dobijenog poštovanjem revizijskih standarda i primenom procedura je primarni zadatak revizora, a ne otkrivanje grešaka i prevara. Za istrage računovodstvenih prevara revizori, zbog svega navedenog, i ne treba da budu obučeni, već je razumno očekivati da će savladavanjem programa obuke računovođa biti povećana saznanja o tehnikama otkrivanja računovodstvenih prevara.

4.3. FORENZIČKO³³ RAČUNOVODSTVO - DEO NOVE RAČUNOVODSTVENE PROFESIJE

Za pojmove poput revizije prevara (kriminalnih radnji), forenzičkog računovodstva, istražiteljskog računovodstva, podrške u sporovima i analize vrednovanja nisu date jasne definicije u rečniku računovodstvenih termina.

Finansijska revizija (koja se uglavnom odnosi na procese koji se tiču procene usklađenosti finansijskih informacija sa važećim standardima), usmerena je preventivno na pružanje razumnog uveravanja da ne postoje materijalno značajne greške u finansijskim izveštajima, bez obzira na razloge, a njene primarne osobenosti su nezavisnost, objektivnost i profesionalni skepticizam. U širem smislu, pojam finansijski revizor odnosi se na profesionalne računovođe koji se bave revizijom finansijskih informacija ili procesa finansijskog izveštavanja, a poseduju stručna znanja o računovodstvu i finansijskom izveštavanju, o reviziji i načinima primene opšteprihvaćenih računovodstvenih

33 Pojam forenzički potiče od latinske reči „forensis”, onaj koji pripada forumu koji je javan. U aktuelnom značenju, upotrebljava se kao „sudski”, onaj koji se odnosi na suđenje. U računovodstvenoj profesiji pojam forenzika ukazuje na bavljenje odnosom i primenom finansijskih činjenica u odnosu na pravnu problematiku.

principa na poslovne transakcije.

Revizija kriminalnih radnji podrazumeva specijalizovan pristup i metodologiju u razotkrivanju kriminalnih radnji, s ciljem dokazivanja ili osporavanja prisustva kriminalne radnje. Po svojim stavovima, osobinama, veštinama, znanju, iskustvu, revizori kriminalnih radnji su uglavnom računovođe, stručnjaci za sprečavanje i dokumentovanje praćenje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Pored svih ovih veština neophodnih finansijskom revizoru, revizoru kriminalnih radnji potrebna su i brojna dodatna znanja o načinu prikupljanja dokaza i dokumenata o gubicima nastalim usled kriminalnih radnji; o načinu obavljanja intervjua sa svedocima (trećim licima); i načinu svedočenja u svojstvu veštaka (Singleton i dr., 2010: 15).

Prema Udruženju ovlašćenih istražitelja kriminalnih radnji, tj. prevara, (ACFE), forenzičko računovodstvo se definiše kao korišćenje računovodstvenih veština u potencijalnim ili stvarnim civilnim ili krivičnim sporovima, uključujući opšteprihvaćene računovodstvene i revizijske principe; utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine ili štete, procene internih kontrola, prevare i uključivanje svega drugog, što zahteva računovodstvena ekspertiza, u pravni sistem. Ili, drugačije rečeno, revizija kriminalnih radnji predstavlja deo forenzičkog računovodstva. Glavni doprinos računovođa forenzičara (koji u odnosu na revizore kriminalnih radnji na „mesto zločina”, dolazi nešto kasnije), ogleda se u prevođenju složenih finansijskih transakcija i brojčanih podataka u pojmove razumljive i običnom laiku. Za razliku od revizora prevara koji teže aktivnom učešću u sprečavanju i otkrivanju prevara u korporativnom ili zakonodavnom okruženju, učešće računovođe forenzičara je gotovo uvek relativno.

Prema opšteprihvaćenoj činjenici, na koju indicira stručna literatura iz oblasti revizije prevara, kriminalne radnje (prevare) su endemskog karaktera i preovladavaju u određenim privrednim oblastima, teritorijama, kompanijama i profesijama u određenom trenutku u istoriji.

Još iz antičkih vremena, u Egiptu „oči i uši” faraona nalazile su se u osobama koje su vodile računa o zalihama pšenice, zlata i druge „državne” imovine. Pomenuta lica koja su u osnovi imala ulogu računovođe - forenzičara, morala su biti od poverenja, odgovorna i sposobna za vršenje tako uticajne funkcije.

Dolaskom prvih doseljenika na tlo Amerike, tada poljoprivredne zemlje, prevare su bile vezane upravo za zemljište. Kupovina ostrva *Manhattan* od *Canarsie* Indijanaca (današnji Bruklin), za sitnice koje su vredele samo 24 USD, smatra se najnečasnijom prevarom iz vremena kolonijalne ere.

Novе mogućnosti za prevare otvorilo je osnivanje prvih korporacija u Evropi u 17. veku. Pod nazivom „Balon južnog mora” (*South Sea Bubble*), poznata je prva velika korporativna prevara, koja je izvršena podizanjem vrednosti akcija na veštački način.

Od korporacije poznate kao Mississippi Company koja je imala ekskluzivna prava na trgovinu Severnom Amerikom u oblasti oko reke Misisipi, desile su se skoro identične prevare „naduvavanjem” akcija.

U predmetu *Meyer protiv Sefton-a* koji se odnosio na stečajnu masu, 1817. godine (budući da je priroda dokaza bila takva da nije mogla biti ispitana na sudu), dozvoljeno je prvi put veštaku da ispita račune firme u stečaju i da o tim nalazima posvedoči na sudu. Upravo ovaj računovođa bio je, po mišljenju dr Larry-a Crumbley-a, pionira forenzike, prvi računovođa forenzičar u istoriji koji je forenzičko računovodstvo utemeljio kao profesiju.

Kupovinom poštanskih obveznica u Španiji i njihovom prodajom u SAD-u, Charles Ponzi je 1920. godine u nedostatku kapitala obećao investitorima fantastične prinose od 50% za 90 dana. Od gotovinskih priliva onih koji su se naknadno priključivali je isplaćivao prve prinose i tako dok se lanac nije prekinuo, prevareno je 4.000 ljudi za iznos od 15 miliona USD. Ova prevara poznata je pod nazivom „Ponzijeva šema”.

O prevarama 30-tih u 20. veku jake argumente su izneli istraživači dr Dale Flesher i dr Tonya Flesher ističući da je Akt o hartijama o vrednosti iz 1934. godine direktna posledica prevare multimilionskog konglomerata *Kreuger & Toll* koja se zasnivala na fiktivnim kompanijama i finansijskim izveštajima čija revizija nije obavljena.

Veliki broj lekara bio je uključen u prevare koje su se ticale poreza na prihod tokom 50-tih godina 20. veka. Poreskim prevarama služili su se i krajem 60-tih godina 20. veka vlasnici franšiza u oblasti prehrane. U vreme *Watergate* afere početkom 70-tih godina prošlog veka veći broj političara bio je upleten u korupciju i prevare na štetu poreskih obveznika.

Prevarama u oblasti energetike i telekomunikacija 90-tih godina, prethodio je veliki skandal u sektoru štednje i kredita iz 80-tih godina prošlog veka.

Nakon objavljivanja velikih neslaganja u prihodima i obavezama u svojim finansijskim izveštajima energetska korporacija Enron je 2001. godine podnela zahtev za otvaranje stečajnog postupka. Zbog umešanosti u ovaj skandal bankrotirala je 2002. godine i velika revizorska firma Arthur Andersen.

U samom „jezgru osumnjičenih” za finansijsku krizu na berzama (Vidaković, 2009: 14), počevši od 2008. godine, nalazile su se najveće banke Wall Street-a, čija se „razbijačka praksa” realizovala netačnim finansijskim izveštajima, čime su ohrabrivani, ali i zavedeni investitori.

Najsvežije prevare, iz 2010. godine, tiču se jedne od najvećih poreskih utaja u EU. U jeku borbe italijanske vlade protiv utajivača poreza, otvorena je istraga zbog utaje poreza u visini od 840 miliona € protiv čuvene modne kuće Dolče & Gabana (Magazin „Ekonomist”, 2010: 52).

Istovremeno, početkom oktobra 2010. godine na udaru istrage rimskog suda zbog sumnji za izbegavanje plaćanja poreza i pronevere, našli su se premijer Italije Silvio Berlusconi i njegov sin Pjer Silvio. Sumnja se da su preko Berlusconijeve medijske kuće „Mediaset”, u periodu od 2003. do 2009. godine proneverili 30 miliona USD i utajili 8 miliona USD poreza (Magazin „Ekonomist”, 2010: 52).

Polovinom 2010. godine i Grčku je potresao poreski skandal. Dok se Vlada Jorgosa Papandreua borila sa žestokim protestima zbog uvođenja ostalih mera štednje u vidu smanjenja plata u javnom sektoru i povećanja poreza, zamenica ministra turizma podnosi ostavku zbog poreske afere njenog supruga, koji na ime poreze i kazni duguje više od 5 miliona €.

Lilijan Betankur, najbogatija francuskinja i naslednica imperije L’Oreal (čija imovina se procenjuje na 20 mld. USD), poreskom utajom na „visokom nivou”, našla se u centru skandala teškog nekoliko stotina miliona €, kojim je bila uzdrmana cela vlada Nikole Sarkozyja. Naime, glavni finansijski savetnik, inače supruga Erika Verta, ministra za rad u Sarkozyjevoj vladi i jednog od najvećih boraca za poresku disciplinu, doznaje da su se Švajcarska i Francuska dogovorile o ukidanju bankarske tajne. Zato savetuje L. Betankur da prebacivanjem 65 miliona € sa računa u Švajcarskoj na račune u Hong Kongu, Singapuru ili Urugvaju, izbegne plaćanje poreza. Naknadno je istragom

otkriveno da L. Betankur ima i neprijavljenu nepokretnu imovinu na Sejšelima vrednu više od 200 mil. €.

Svi ovi događaji prirodna su posledica ljudske prirode, poslovnog ciklusa i prirode zakonodavstva i propisa. Do određenog stepena zamah ovih prevarnih događaja se može kontrolisati, ali se nikada neće moći zaustaviti.

Potrebu za forenzičkim računovodstvom inicirao je porast složenosti poslovanja u okruženju. U sledećim opštim oblastima mogu se u sažetoj formi predstaviti različite primene forenzičkog računovodstva, i to: korporativne istrage; podrška u sporovima; krivična pitanja; potraživanja po osnovu osiguranja; državni sektor. Okvire tradicionalnog obrazovanja, obuke i iskustva revizora i računovođa prevazilaze mnogi aspekti forenzičkog računovodstva. Revizora, menadžera ili bilo kog drugog korisnika finansijskih izveštaja koje prezentira neka kompanija brojni događaji i indicije treba da navedu na sumnju o postojanju prevare. Svi događaji i indicije se, prema stepenu izvesnosti da je uzrok određenih pojava prevara, mogu podeliti u dve grupe, i to: potencijalni okidači prevara, tj. oni događaji čiji nastanak čini postojanje prevare izvesnim; događaji i pojave koji mogu, ali ne moraju biti pokazatelji prevara (Škarić Jovanović, 2009: 25).

Prema frekvenciji događaja čiji nastanak indicira na postojanje prevare, a i po značaju moguće je izdvojiti sledeće događaje (Golden i dr., 2006: 250), i to:

- anonimne optužbe za prevaru dostavljene pismom, elektronskom poštom ili preko telefona;
- saznanje da je visokorangirani menadžer dao otkaz zbog poznatih ili mogućih nelegalnih poslova;
- kompanija - preduzeće je identifikovano kao predmet istrage koju sprovode sudski organi;
- preduzeće je dobilo poziv od suda ili od regulatorne agencije;
- revizor veruje da je namerno doveden u zabludu verbalnim informacijama dobijenim od strane preduzeća ili da su zahtevana dokumenta prepravljena ili, pak, je njihovo dostavljanje uskraćeno;
- otkriće da je klijent predmet prevare u ,ma koliko, malom iznosu ona bila čak i u onim slučajevima kada osumnjičeni nije više među zaposlenima;
- indikacije da dobavljači mogu biti fiktivni i
- indikacije koje potiču od netačnog priznavanja prihoda ili rashoda kao što je priznavanje prodaje pre nego što je ona konačna, isporuka robe pre konačne prodaje, priznavanje prihoda, iako postoji obaveza izvršenja značajnih usluga u vezi sa tom robom u budućnosti, očigledno evidentiranje nepostojećih prihoda, odlaganje rashoda na buduće periode ili priznavanje rashoda budućih kao rashoda tekućeg perioda.

U našim uslovima, specifične su i, u poslednje vreme, vrlo česte računovodstvene prevare koje potiču od ulepšavanja izloga, kreativnog računovodstva ili, pak, upravljanja zaradama (Orsag, 2010: 204). Radi se, naime, o eufemizmima koji govore o korišćenju standardima finansijskog izveštavanja dozvoljenih metoda i postupaka, ali svakako ne u duhu tih standarda, već s ciljem postizanja povoljnije ili nepovoljnije³⁴ slike o pre-

34 U uslovima kada je nemoguće izbeći iskazivanje nepovoljnih rezultata prikazivanjem nepovoljnijeg finansijskog položaja, pomenuti rezultati se prikazuju još lošijim, jer se opterećuju nekim budućim gubicima kako bi nakon toga budući finansijski izveštaji izgledali bolje.

dužecu koje objavljuje finansijske izveštaje, nego što je ona stvarna. Eufemizmi se ovde koriste naprosto iz činjenice, jer se tako načinjene računovodstvene prevare postižu dozvoljenim postupcima, zbog čega ih računovođe - forenzičari mnogo teže otkrivaju.

Finansijski izveštaji nisu samo sredstva komunikacije javnog akcionarskog društva sa investicionom javnošću, već su i svojevrsan propagandni materijal, dakle, ujedno i sredstvo za privlačenje investitora pomoću koga preduzeće postepeno stvara svoje „dobavljače” kapitala. Snaga pomenutog propagandnog letka je u stvaranju ekonomski prihvatljivih zarada za duži vremenski period. Pored navedenog, stvaranje ekonomski prihvatljivih zarada, preduslov je i za očuvanje samostalnosti preduzeća i odbrane od neprijateljskih akvizicija.

Pođe li se od pretpostavke da je akcionarsko društvo pravno lice, finansijski izveštaji se mogu izjednačiti sa biografijom, odnosno CV-jem koga pojedinci prezentiraju nekoj javnosti. Da bi se ostvarili rezultati koji se očekuju na osnovu prezentacije, u biografijama, kao i u finansijskim izveštajima nastojeće činjenice prezentirati ulepšane.

Predmet forenzičkog računovodstva bi u našem „specifičnom” poslovnom okruženju trebalo da postane tzv. „prepakivanje lošeg biznisa”. Naime, pojedine naše firme izbegavaju plaćanje enormnih dugova, otvaranjem nove firme na koju prenose biznis, a ogromni dugovi ostaju na starom, blokiranom računu. Poveriocima se, po pravilu, ne isplati pokretanje stečaja, jer će troškovi premašiti namirenje, a ima slučajeva da takve firme uopšte i nemaju imovinu iz koje bi se poverioci naplatili.

Trenutno u Srbiji ne postoji zakonsko rešenje koje bi sprečilo da bilo koja od skoro 60 hiljada firmi, koje se zbog insolventnosti nalaze u blokadi, otvori novu firmu na koju će preneti biznis ostavljajući neizmirene milionske dugove. Bez obzira da li se radi o mešetarima koji kupuju robu ili usluge bez namere da ih ikad plate ili o „poštenim firmama” koje su zapale u probleme iz kojih se pokušavaju izvući nekonvencionalnim putem, forenzičari i računovođe će morati posebnu pažnju povesti o tome da će sve više privrednika pribegavati taktici izbegavanja obaveza kroz otvaranje novih preduzeća, odnosno prepakivanjem lošeg biznisa.

ZAKLJUČAK

Da bi se investitori uopšte zainteresovali za instrumente finansiranja nekog akcionarskog društva koje ima nameru da koristi prednosti finansiranja javnom emisijom hartija od vrednosti, svakako je neophodno prezentiranje informacija o poslovanju preduzeća. S obzirom na to da navedene informacije objavljuje samo akcionarsko društvo o sebi i koristi ih kao promotivno sredstvo privlačenja investitora, sasvim je razumljivo da će takva komunikacija sa investicionom javnošću biti usmerena prema kreiranju ulepšane i privlačnije slike o preduzeću.

U svim preduzećima, nezavisno od njihove delatnosti ili veličine, može se sresti praksa korišćenja finansijskih izveštaja za vršenje prevara.

Retrospektivnu proveru finansijskih izveštaja s ciljem da otkriju da li postoje greške i/ili prevare obavljaju eksterna revizija zajedno sa forenzičkim računovodstvenim istragama. Primaran zadatak menadžementa, interne revizije, odbora za reviziju, eksternog revizora, forenzičara-računovođa jeste sprečavanje, otkrivanje i istraživanje prevara u finansijskom izveštavanju.

LITERATURA

1. Avey T., Baskerville T., Brill A., *The CPA's Handbook of Fraud and Commercial Crime Prevention*, American Institute of Certified Public Accountants, New York, 2002.
2. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission: *Internal Control: Integrated Framework*, New York, 1994.
3. Dannecker G., *Strafrecht in der Europäischen Gemeinschaft*, Juristen Zeitung, Leipzig, 1996.
4. Golden T., Skalak S., Clayton M., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, John Wiley & Sons, INC., 2006.
5. Howard Schilit, *Financial Shenanigans*, McGraw- Hill, 2002.
6. Layoux A. R., Elson C. M., *The Art of Me&A Due diligence*, 2000.
7. Magazin *Ekonomist*, Beograd, br. 545, 2010.
8. OECD, *Principles of Corporate Governance*, Paris, 1995.
9. Orsag S., *Računovodstvo kao sastavnica korporacijskog upravljanja*, Zbornik radova sa 13. Međunarodnog simpozija, Računovodstvena profesija u BiH (stanje, potrebe i perspektive), Udruženje računovođa i revizora FBiH, Neum, 2010.
10. Singleton, T. W., Singleton, A.J., Bologna, J., Lindquist, R., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, prevod: *Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo*, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2010, str. 11.
11. Southern Development Co. V. Silva, 125 U.S. 247, 8 S.C. Rep. 881, 31. L.Ed, 1887.
12. Škarić-Jovanović K., *Forenzičko računovodstvo - instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti*, Zbornik radova sa 13. Kongresa SRR Republike Srpske: Računovodstvo, revizija i finansije u uslovima globalne krize, Banja Vrućica, 2009.
13. Vidaković V. S., *Finansijski due diligence privrednih društava*, FABUS, Novi Sad, 2007.
14. Vidaković V. S., *Revizija osnova kompetentnosti, kredibiliteta, poverenja*, Novi Sad, 2009.

SUMMARY**ROLE OF AUDIT AND FORENSIC
ACCOUNTING IN PREVENTION, DETECTION
AND INVESTIGATION OF ACCOUNTING
FRAUDS**

According to estimation of Association of Certified Fraud Examiners – ACFE, the costs American economy paid for the criminal acts of employees in 2004 were 660 billion \$. Trust of investors and auditing public

in the financial reports was seriously questioned due to numerous financial scandals at the end of 20th and beginning of 21st century, followed by billions of \$ loses investors experienced. Being aware that criminal acts in area of accounting cannot be completely prevented, accounting experts consider it necessary for all the accounting frauds to be detected, investigated and penalized, causing the appearance of the new accounting profession – the forensic accounting investigator. The primary tasks of the management, internal audit, internal auditor, forensic accountants as well as regulatory and monitoring bodies that are supposed to create adequate normative frame and support its strict application are prevention, detection and investigation of accounting frauds.

Key words: Economic criminal, accounting frauds, internal audit, external audit, forensic accounting...